

J Ó Z S E F A T T I L A T U D O M Á N Y E G Y E T E M
B Ő L C S É S Z E T T U D O M Á N Y I K A R

Pollmann-né Fodor Judit:

A P E R U I A L K I R Á L Y S Á G G A Z D A S Á G A
A X V I . S Z Á Z A D B A N

B Ő L C S É S Z D O K T O R I É R T E K E Z É S

S Z E G E D

1982

T A R T A L O M

Bevezetés.....	1
I. A források.....	3
Királyi rendeletek, mint a leírások előzményei.....	3
Leírások.....	17
Krónikák.....	19
Rendeletek és egyéb dokumentumok.....	24
II. A gyarmati Peru gazdaságát meghatározó tényezők....	30
Az indián mult.....	31
A spanyol viszonyok főbb elemei.....	39
III. Peru gazdasága a hódítástól a XVI.sz. végéig.....	48
A népesség.....	48
A mezőgazdaság.....	57
a. A mezőgazdaság legfontosabb terményei.....	58
b. A földbirtokviszonyok.....	61
A bányászat.....	80
Az ipar.....	91
A kereskedelem.....	101
IV. A települések.....	114
A városok.....	114
A falu.....	129
V. Összefoglalás: A termelési mód kérdése.....	136
Jegyzetek.....	145
Bibliográfia.....	162
Mellékletek.....	167

B E V E Z E T É S

A II.világháború után új lendülettel meginduló gyarmati felszabadító mozgalmak, a "harmadik világ" kialakulása elősegítette az Európán kívüli országok történetének kutatását. A kutatások fellendülését jelentős szemléletváltás is kísérte. Nevezetesen: az addigi Európa-centrikusság helyett az egyes területek fejlődésének sajátos dinamikája került az érdeklődés középpontjába. Így történt ez Latin-Amerika /ezen belül Peru/ esetében is. A meginduló kutatás azonban terminológiai problémákba ütközött. Felvetődött a kérdés, hogy alkalmazhatók-e európai történeti kategóriák /köztük marxista kategóriák/ Európán kívüli területek leírására. Ugyanez a probléma - kapcsolódva az ázsiai termelési mód vitája nyomán kibontakozó feudalizmus- illetve termelési mód vitákhoz - tükröződik a gyarmati Peru termelési módjának jellegéről folyó polémiában. Minthogy e kérdésekre csak konkrét vizsgálatok alapján adható kielégítő válasz, előtérbe került a rendelkezésre álló forrásanyag újraértékelése, új források felkutatása, kiadása, elemzése.

Az említett vitákban - megítélésünk szerint - a szükségesnél kisebb hangsúlyt kapott a gyarmatok történeti fejlődésének vizsgálata, az elemzések elsősorban a XVIII.századi helyzetre koncentráálódtak. Az így kapott kép nélkülözi a fejlődés dinamikáját, és nem tükrözi azokat a folyamatokat, amelyek eredményeként a bemutatott helyzet kialakult, és nem könnyíti meg a továbbfejlődés tendenciáinak megértését sem.

Az itt következő dolgozat a gyarmati Peru XVI. századi gazdaságának vázlatos bemutatására tesz kísérletet. E korszak jelentősége abban áll, hogy ekkor megy végbe a kétféle hagyománnyal rendelkező kultúra találkozása, az eddig autochton módon fejlődő Peru kapcsolatba kerül az európai /spanyol/ hagyományokkal, ezek integrálódásából ekkor jönnek létre azok a gazdasági intézmények, társadalmi osztályok és politikai erők, amelyek meghatározzák Peru további fejlődését.

Az elemzés lehetőségeit erősen korlátozta a rendelkezésünkre álló források száma, jellege és érdeklődése. Ez meghatározta, hogy milyen területeket, milyen mélységben tudunk vizsgálni. Ezért az így alkotható kép meglehetősen egyenetlen, de - véleményünk szerint - a lényeges mozzanatokra rávilágít, és így lehetővé teszi bizonyos következtetések levonását. Vizsgálatunk hangsúlyozottan vázlatos volta miatt azonban nem tartjuk kizártnak, hogy további források elemzése részleteiben módosíthatja eredményeinket.

I. A F O R R Á S O K

Dolgozatunk megírásához háromféle forrás állt rendelkezésünkre.

1. Richard Konetzke *Collección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamerica 1493-1810 c.* gyűjteményének a XVI. századi királyi rendeleteket, kisebb részben törvényeket, leveleket, vitákat tartalmazó első kötete.
2. Marcos Jimenez de la Espada *Relaciones geográficas de Indias. Peru c.* műve, amely a század második felében Peruról készült hivatalos leírásokból ad válogatást.
3. Krónikák, amelyek többsége a Biblioteca de Autores Españoles második sorozatában jelent meg.

E forrástípusok között többszörös kapcsolat van. A királyi rendeletek részben előzményei, részben következményei a leírásoknak, de a gyarmatok multja és mindenkori helyzete iránti hivatalos érdeklődés nagyban befolyásolta a krónikaírók téma- és formaválasztását, érdeklődési területét is. De ismerünk olyan krónikákat is, amelyek részben vagy teljes egészében a leírások mintájára készültek. Dolgozatunk első részében e forrástípusok fő jellemzőit és összefüggéseit vizsgáljuk meg.

Királyi rendeletek, mint a leírások előzményei

Ismeretes, hogy a Korona már az első felfedező utak alkalmával részletes utasítással látta el a felfedezőket.

A Kolumbusz negyedik útja előtt, 1502. március 14-én Valencia de la Torréból keltezett utasítást tartják az elsőknek, amelyben külön kitételként szerepelt az utról adandó részletes írásbeli és szóbeli beszámolási kötelezettség: "...értesítenie kell bennünket arról, hogy milyen nagyok a nevezett szigetek, és emlékiratot kell szerkesztenie a földekről és az ottlakó emberekről, arról, hogy milyenek ők, azért, hogy mindenről teljes tudomással birhassunk." "...mindent meg kell tudnia az aranyról, az ezüstről, az igazgyöngyről, a drágakövekről és a fűszerekről, valamint más értékekről, amelyek ott találhatóak, és meg kell állapítania a mennyiségüket és eredetüket." Hazatérve "tartozik megjelenni előttünk, és a lehető legteljesebben és legrészletesebben számot adni mindarról, amit felfedezett, a szigeteket és a szárazföldeket lakó népekről, akikkel találkozott."¹ Ezen általános utasításokon kívül nem szerepel más hasonló jellegű instrukció a szövegben. Mindazonáltal e rövid utasítás is hiven tükrözi a Korona érdeklődését: a felfedezések megindulásakor csupán a gyors haszonszerzés vágya, a nemesfémszerzés lehetősége ösztönözte a spanyol királyi udvart a hosszú, költséges utak támogatására. Gyarmatosításra egyelőre nem gondoltak. Hasonló jellegű parancsokkal találkozhatunk 1502 és 1523 között más esetekben is.

Az egyre gyakoribbá váló felfedező utak, szaporodó spanyol gyarmati telepek, az Indiák Tanácsának felállítása /1524/, majd a hódítások, a gyarmatosítás megindulása hatással van a Korona érdeklődésére is, 1523 után a felfedezők számára kiadott utmutatások keretei között kell beszámolni az utakról,

a felfedezett területekről. A királyon kívül az egyes provinciák kormányzói is adnak ki kapitányaiknak hasonló jellegű parancsokat. Ezen utasítások azonban a XVI. század eleji-közepi harcok közepette gyakran teljesítetlenül maradnak.

A XVI. század közepétől felmerülő új, javarészt a gyarmati berendezkedéssel, közigazgatással, kormányzással, gazdasággal, társadalommal kapcsolatos problémák /pl. a repartimientók örökletessé tétele/ új szempontokat hoznak a beszámolókról szóló királyi rendeletekbe. Híven tükrözi ezeket a változásokat az 1533. március 8-án kiadott rendelet. Ujdonság, hogy ez a meglepően korai utasítás nem a felfedezőknek szól, hanem a már birtokba vett terület, Peru kormányzójának, tisztviselőinek, a két legrégebbi regidornak. De a célja is új: "Ugy elrendezni ama állam dolgait, ahogy legjobban megfelel Isten szolgálatának, az indiánok térítésének, jólétének, és ama föld állama és lakói gyarapodásának", tehát a gyarmati kormányzás, egyház megszervezését, átszervezését, a gyarmati berendezkedést akarja a lehető legmegfelelőbben megoldani. Sőt, a rendelet második része egy konkrétan megoldani szándékozott problémára is rávilágít: "Ugy döntöttünk, hogy örökletessé tesszük a repartimientót." E rendelet előkészítéséhez kéri a gyarmati tisztségviselők segítségét. A beszámoló formája még nem alakult ki, "a leghasznosabbnak és legmegfelelőbbnek látszó formában" kell válaszolni a témakörökbe foglalt kérdésekre, amelyek a területek földrajzára /a provinciák, spanyol és indián települések neve, száma, egymástól való távolságuk, a domborzat, a földek termékenysége, folyók, kikötők, tenger/, a spanyolok száma /ezen belül

a még élő konkisztádorok és utánuk érkezett letelepedettek száma/, birtokára /földjeik nagysága, indiánjaik száma/, az ércbányákra, drágakő- és igazgyöngylelőhelyekre vonatkoznak. A konkrét, gyakorlati célnak megfelelő kérdéscsoport a repartimientók átszervezésére kér javaslatokat:

1. Milyen adót tudna adni a Koronának az encomendero, ha földet, földesuri jogot, bírói jogkört kapna?
2. Milyen földeket és repartimientókat tartsanak fenn a későbbi betelepülők számára?
3. Milyen szervezeti kereteket kellene bevezetni a gazdasági és jogi tekintetben egyaránt a Korona kezén maradó központi területeken és provinciákban, figyelembe véve a királyi érdekeket és az indiánok jólétét?²

Az 1533-as, és más hasonló, a király vagy az Indiák Tanácsa által kiadott, beszámolást, leírást elrendelő parancsok tehát egyrészt az újonnan meghódított területek megismerését célozzák, másrészt konkrét problémákról akarnak tájékozódni, hogy a szükséges átszervezéseket - azaz gazdasági, politikai, jogi problémákat - a lehető legmegfelelőbb módon oldhassák meg.

Később, a hatvanas években, II. Fülöp krónikása, Alonso de Santa Cruz beszámoló-tervezetében új vonások is megjelennek. A beszámoló céljaként egyrészt azt jelöli meg, hogy a király és királyi tisztviselők hiteles forrásból szerezzenek tudomást az Indiák viszonyairól, megelőzve ezzel egyes magán-személyek visszaéléseit, másrészt, hogy Isten szolgálatára és az indiánok jólétére felfedezéseket tegyenek, harmadrészt, hogy megírják "ama földek jelentős dolgait." E célokat fel-

soroló bevezető rész után 17 pontban foglalja össze kérdéseit, melyeket elképzelése szerint az alkirályok és kormányzók adtak volna át megválaszolásra a felfedező utra induló katonáknak, hajósoknak. Az első két kérdés a hajóutra, égtájakra vonatkozik, a továbbiakban a felfedezettföld jellemzése, neve, nevének jelentése, folyói, tengerei, hegyei; nemesfém- és egyéb bányái, drágakövei; állatvilága, élelmezést és gyógyítást szolgáló növényei; határai, városai; az ottélők hitvilága, vallása; kereskedelme, értékei, szokásai, háborúi, fegyverei, uralmi és eljónomórendszere, az örökléssel kapcsolatos szokások és egyéb nevezetes dolgok érdeklik a krónikást.³

Ujdonság tehát, hogy a gazdasági és jogi célok megvalósítása mellett a tudomány szempontjából is reményeket fűz a felfedezőktől visszaérkező beszámolókhöz. De új az is, hogy szabályos kérdőívbe foglalja az öt érdeklő kérdéseket.

Santa Cruz beszámoló-tervezete azonban csak az ujonnan meghódított területekre vonatkozik, nem foglalkozik a már gyarmatosított területek leírásával, pl. a spanyolok falvaival, városaival, a mezőgazdasági és ipari tevékenységgel, a birtokokkal, a közigazgatással, a spanyolok és indiánok kapcsolatával stb. Új vonásai miatt azonban mégis hatott az Indiák viszonyainak leírását elrendelő határozatokra tartalmában és formájában egyaránt.

Juan de Ovando, az Indiák Tanácsának visitadora valószínűleg ismerte Alonso de Santa Cruz művét, amikor 1569-ben összeállított egy 37 kérdésből álló kérdőívet, amely éppen

a már meghódított, gyarmatosított területekre vonatkozott. Kérdéseket tett fel a terület meghódításával, helyével, a spanyolok és az indiánok falvaival kapcsolatban, érdekelték az indiánok viszonyai és adója, a repartimientók rendszere, a bányászat, a tenger és a folyók hajózása, halászata, az erődök, de a legfontosabb utak minősége is.⁴ Ovando tehát használhatónak tartotta a kérdőíves leírásokat egy-egy terület viszonyainak megismerése céljából. Így érthető, hogy amikor őt nevezték ki 1571-ben az Indiák Tanácsa elnökévé, a kérdőívek alkalmazása új lendületet kapott. Munkájában segítette a már említett királyi krónikás, majd annak utóda, López de Velasco is. Még Ovando kinevezésének évében, 1571. szeptember 24-én napvilágot láttak II. Fülöp Rendeletei, amelyek immár új alapokra helyezték, kiteljesítették, általánossá és hosszú ideig kedveltté tették a kérdőíves összeírások rendszerét az Indiák vonatkozásában. A Rendeletek az Indiák Tanácsa elnökével, tagjaival, az alkirályokkal, az Audienciák elnökeivel és oidoraival, valamint az Indiák királyi kancelláriájával tudatják, hogy "megparancsoltuk az Indiák jó kormányzata céljából eddig bevezetett törvények és rendeletek összegyűjtését és rögzítését." A Rendeletek harmadik pontjában így folytatja: "Mivel semmilyen dolgot nem lehet megérteni és megtárgyalni kellőképpen, aminek tárgyát előbb meg nem ismerték azok a személyek, akiknek azt ismerni és elhatározni kell, megparancsoljuk és elrendeljük, hogy az Indiák Tanácsának tisztviselői /.../ készítsenek állandó, részletes és igaz leírást és vizsgálatot." A továbbiakban témakörszerűen felsorolja a tanulmányozandó, leírandó prob-

lémákat: "Az Indiák államának szárazföldi és tengeri, állandó és időleges, egyházi és világi, régmúlt, mostani és eljövendő dolgai; az őslakók és erkölcsök..." E feljegyzéseket folyamatosan kell vezetni a jövőben is. A leírások összegzése, "egy, az Indiák minden tartományát leíró könyv megalkotása" a világkrónikás, azaz az Indiák főkrónikásának a feladata. A krónikába foglalandó adatokkal, a krónikás további feladataival a Rendeleték külön pontjai foglalkoznak.⁵

Az 1571-es Rendeleték több szempontból rendkívül jelentősek. Egyrészt II.Fülöp bejelenti azon szándékát, hogy hosszú ideig tartó rendszerezetlenség után rendszerezi az Indiákra vonatkozó törvényeket, tisztázza az Indiák jogi helyzetét, mindezt rendeletek útján, mintegy kinyilatkoztatva centralizációs törekvéseit, abszolutisztikus szándékát, másrészt tudományosan előkészítve az Indiák Tanácsa és a főkrónikás tudományos módszereire alapozva foglalja össze a törvényeket, harmadrészt szentesíti a kérdőíves leírások alkalmazását. Érdekes mozzanatnak lehetünk tehát tanúi: II.Fülöp 1571-es Rendeletei mintegy összekapcsolják a jogi-politikai feladatokat a történetíró feladataival. A történetíró munkája készíti elő a törvények rendszerezését, lejegyzését. Megváltozott a történetírás feladata: emlékezetfenntartóból a gyakorlati politikában résztvevővé, azt tudományosan megalapozóvá vált. Mindehhez új, szintén a gyakorlati élethez kapcsolódó módszert kapott: a kérdőíves módszert.

A királyi rendeletek kibocsátása után rögtön megindult a kérdőíves összeállítás. Még ugyanebben az évben megszerkesztettek és szétküldtek egy 200, majd 1573-ban egy 135

kérdést tartalmazó kérdőívet. 1574-től Juan de Ovando töltötte be a Gazdasági Tanács /Consejo de Hacienda/ elnöki tisztét is. Ebben az évben kezdtek egy, az Indiákéhoz lényegében hasonló, Spanyolországra vonatkozó kérdőívet összeállítani. E munkákban Ovando tevékeny társra talált López de Velasco királyi főkrónikás személyében. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy az összeírásokat Ovando 1575-ben bekövetkezett halála után is töretlenül folytatták, sőt a korábbi hosszú, nehezen használható kérdőívek után 1577.május 25-én kibocsátották a legelterjedtebb, mindössze 50 kérdést tartalmazó kérdőívet. /A korábban említett 135 kérdés a 200-as iv rövidített változata volt, ezt tömörítették aztán 50 kérdéssé./

Az 1577-es rendelet három részből áll:

1. Az Indiák falvainak leírását elrendelő tulajdonképpeni parancs és indoklása
2. Végrehajtási utasítás
3. Maga a kérdőív

A rendelet az összeírás céljaként jó kormányzat bevezetését jelölte meg. Ezért akarta az Udvar részletesen, pontosan, hitelesen megismerni az Indiák multját, jelenét. Ehhez a legcélravezetőbb módszernek a már elmondottakkal összhangban az Indiák minden államáról, szigetéről és provinciájáról készítendő általános leírást tartja. Ennek pontosabbá, egységesebbé tétele érdekében bocsátják ki a Korona érdeklődésének megfelelően összeállított kérdőívet és utasítást. Az utasítás foglalkozik

- a leírásokat elkészítők személyével;

- a leírások alapján készítendő memorandum formájával. A rendelet címzettjei a kormányzók. Az ő kötelességük a parancsot továbbítani minden spanyol és indián faluba, ahol aztán a helyi tisztségviselők teljesítik azt. A rendelet végrehajtására, ti. a kérdések megválaszolására a spanyol falvak tanácsait, az indián falvak plébánosait, illetve ha az nincs, a területen ténylegesen végző szervezeteket jelölik ki. Az indián falvak leírásában fontos szerepet vállaltak az indián előkelők és kurakák is. A papok sok esetben meg is jegyzik, hogy a kérdőív egyik vagy másik - főleg a falu multjára, indiánjaira vonatkozó - kérdésére név szerint melyik indián előkelő válaszolt. A kész leírást a rendelettel és a kérdőívvel együtt a kormányhivatalnokoknak kell visszaküldeni. Azokban a városokban, ahol kormányzó, corregidor vagy kormányhivatalnokok székelnek, az összeírást azoknak kell elvégezni, vagy azon terület művelt embereire /personas inteligentes de la tierra/ kell átruházniuk.

A leírások formáját úgy szabályozták, hogy az egységes, könnyen feldolgozható legyen. Eszerint a fejrésznek tartalmaznia kell az összeírás pontos idejét, a készítő vagy készítőnek nevét, s annak a kormányzónak vagy más személynek a nevét, akitől a parancsot kapták. A továbbiakban a kérdésekre sorban kell válaszolni. A válaszokat a kérdés sorszámával kell ellátni. Ha valamely kérdésről nincs mit mondani, megjegyzés nélkül kell hagyni, és folytatni kell a leírást. A fogalmazás, nyelvezet legyen rövid, világos és igaz.

Ezután következik az 50 pontos "Emlékeztető", amely alapján válaszolni kell, és amely alapján el kell készíteni a

viszonyok ismertetését." A kérdések témaszerinti megoszlása a következő:

- I. A terület földrajzi, éghajlati viszonyai, ezen belül
 1. a földrajzi szélesség, hosszúság meghatározása /6.kérdés/
 2. domborzat /4.,10.,16.,18.,21./
 3. éghajlat /3./
 4. vízrajz /19.,20./ kiemelt helyen foglalkoznak a tengerrel, kikötőkkel, szigetekkel /38-47./
 5. növényzet, állatvilág /22.,26.,részben 27./
- II. Közigazgatási hovatartozás, a központoktól és más területektől való távolság /1.,7.,8.,9.,34. Indián falvak esetében az 5.,11.,12.,13.kérdés. Ide sorolható a 48. is, amely az elnéptelenedett spanyol falvak számát, helyét, az elnéptelenedés okát tudakolja./
- III. Gazdaság
 1. mezőgazdaság /23.,24.,25.,27./
 2. bányászat /28.,29.,30./
 3. kereskedelmi, ipari tevékenység, indiánok esetében adózás is /33./
 4. tengeri kereskedelem /42.,43./
- IV. A provincia története /2., indián falvak esetében 14., 15./
- V. Egyház /34.,35.,36./
- VI. Kórház /37./, egyéb egészségügyi kérdések /17., részben 26./
- VII. Városkép, házak, építkezések, építőanyagok /31./

VIII. Erődök, megerősített helyek /32./

A 49.kérdés az egyéb, bármilyen szempontból említésre méltó dolgok számára van fenntartva. Az 50.fejezet újra a formára vonatkozik: a kérdőív utolsó pontjában sorolják fel a készítőket és a válaszokat hitelesítőket nevét.

Vannak csak spanyol falvakra /1.,6.,7.,8.,9.,48./, csak indián településekre /10-15./, és mindkettőre vonatkozó kérdések.

Nézzük meg, hogy egyes témákon belül milyen problémák érdeklik leginkább a Koronát.

I. A földrajzra, éghajlatra vonatkozó kérdések nyilván az ismeretlen terület megismerését, az élet kereteinek felderítését célozzák. E pontok alapján szerkeszti meg a világkrónika az Indiák térképét. E csoporton belül sajátos helyet foglalnak el a tengerrel foglalkozó fejezetek. A kikötőket, a tengeráramlásokat, a szélviszonyokat, az árapály idejét, milyenségét, a pihenés és a hajók felszerelésének lehetőségét érintő pontok valószínűleg nemcsak az adott provincia és az anyaország közötti kapcsolat, kereskedelem, de a távolsági hajózás szempontjából is fontosak voltak. E kérdéskör jelentőségét mutatja az is, hogy a kikötőkről rajzot, képet is kérnek, hogy könnyebben elképzelhető, szemléletesebb és felhasználhatóbb legyen a leírás. Ugyanez vonatkozik a partmenti szigetekre is.

II. A Spanyolországból való igazgatás megkönnyítését szolgálták a közigazgatásra vonatkozó pontok. Spanyol falvak esetében a provincia, indián falvak esetében az indián települések, a corregimientók, az igazságszolgáltatási, térítési

központok nevét tudakolják /1.,11./. Külön kérdéskör foglalkozik a közigazgatási központtól /7./, valamint a települések egymástól való távolságával /8.,12./. Ugyanezek a kérdések merülnek fel az érsekséghez, püspökséghez, apátságához való tartozással kapcsolatban is. A továbbiakban érdekli a Koronát a spanyol települések nevének eredete, alapítása, lakóinak száma az alapításkor és a leírás készítésének időpontjában /9./, és ugyanez az indián falvakkal kapcsolatban is /5.,13./. Az indián falvak esetében érdeklődnek aziránt, hogy a falu régi települések folytatása vagy új redukció-e. Az indiánok nyelvére, életmódjára, számára vonatkozó kérdésekre a spanyol falvak leírásakor is kitérnek. Itt e kérdések a környékben, esetleg a városban élő indiánokra vonatkoznak, és bizonyára gazdasági, valamint élet- és vagyónbiztonsági jelentőségük is van /5./.

III. A gazdaságra, termelésre vonatkozó kérdésekre minden településen válaszolni kell. A gabona-, zöldség- és gyümölcs-termesztésen /23.,24.,25./, állattenyésztésen /27./ belül egyaránt érdekes, hogy milyen mennyiségű spanyol és indián eredetű növényt termesztenek, állatot tenyésztenek; a kereskedelem, ipar milyensége, mennyisége /33./, hiszen ez alapján szabják ki az indiánok adóját /erről szó is van a 33.pontban/. De fontosak ezek a kérdések a további spanyol bevándorlás szempontjából is. Az érc-, nemesfém- és drágakőlelőhelyekre vonatkozó két fejezet /28.,29./ egyértelműen a Korona jövedelmének fokozása miatt fontos. A tengeri kikötők jelentőségére a fentiekben már utaltunk.

IV. Hosszabb kérdéscsoport kér választ a provinciák történe-

téről. A főként spanyolok lakta területeken azt tudakolják, hogy mikor, kinek a parancsára, ki fedezte fel és hódította meg a környéket./2./, indián települések esetében részletes beszámolót kérnek a régi társadalomról, az adózás módjáról, mennyiségéről, egyéb jogokról, amiket az előkelők gyakoroltak, a vallásról, a jó és rossz szokásokról, a kormányzás, a hadviselés módjáról, az élelmezésről, a viseletről és az életmódról /14.,15.,részben 5./. Nem kétséges, hogy ezek a kérdések az indiánok feletti uralom megszilárdítását, bizonyos adózási és egyéb kizsákmányolási módok átvételét, a térítés és általában a kormányzás megkönnyítését szolgálták, amelyhez az első lépést természetesen az Indiák multjának, hagyományainak megismerése jelentette. Ez a felismerés óriási jelentőségű egy új típusú gyarmatosítás szempontjából.

V. Szintén a térítés, a Korona törekvéseinek várható egyházi támogatása szempontjából érdekesek az egyházra vonatkozó kérdések: területi hovatartozás /34./, a templomok száma és birtokai /35./, a kolostorok száma, alapítója, a szerzetesek száma /34./.

A VI. és VII.ponttal csak a már említett egy-egy kérdés foglalkozik.⁶

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a Korona szándéka az összeírásokkal az új területek földrajzi viszonyainak, közigazgatási, gazdasági multjának és jelenének széles körű megismerése volt abból a célból, hogy az ilyen módon szerzett ismereteit az Indiák gyarmatosítására, a kizsákmányolás legcélszerűbb módjának megtalálására használja fel.

E kérdőívek alapján készített leírások 1577-78-tól kez-

denek visszaérkezni az Indiák Tanácsához. Feldolgozásukban López de Velasco királyi titkárrá történt kinevezése után Juan Bautista Gessio, az olasz származású udvari krónikás mellett Ochoa de Luyando és Luis Jorge vesznek részt. Az összeírás sikerét mutatja, hogy a módszert megtartva, a kérdések átformálásával, kibővítésével később is szerveznek hasonló leírásokat, az elsőt már 1604-ben Lemus grófja, az Indiák Tanácsának új elnöke kezdeményezte.

A XVI. századi spanyol gyarmati leírásokat elrendelő parancsok rövid áttekintésének tanulságait a következőkben foglalhatjuk össze:

A parancsok jellegének, tartalmának változása hiven tükrözi a Korona megváltozott törekvéseit. Míg az első felfedezések idején csupán a kincsszerzés, a kincstár feltöltése volt a cél, a parancs csupán a felfedezőkhöz szólt, s főleg a nemesfém mennyiségét tudakolta. A továbbiakban a területek birtokbavétele, gyarmatosítása egységes, központosított világbirodalom megszervezése, abszolutisztikus kormányzati módszerek bevezetése került a középpontba. Ezzel együtt mind szélesebben, mélyebben akarták megismerni a birtokbavett területeket. Ennek eszközévé a kérdőíves leírások váltak. Ezek alapján írta krónikáját a világkrónikás, melynek felhasználásával összegezték és kiegészítették az Indiákra vonatkozó törvények, rendeletek gyűjteményét /Ordenanzas Ovandinas/, mélyítették el a területek birtokbavételét, szervezték át a gazdaságot, közigazgatást stb. A megváltozott célok tehát új, modern módszereket hoztak létre. A tőkefelhalmozás, a korai kapitalista viszonyok megváltoztatták a tudományok, jelen

esetben a történettudomány feladatát: a kormányzás, a törvényhozás előkészítőjévé, megalapozójává tették azt. Az összeírások azonban nemcsak a hivatalosan ezekre építő világhíradókra voltak hatással. A Korona érdeklődését tükröző kérdések hatottak a többi XVI. századi krónikairóra is. Utaljunk csak Hernando de Santillán *Relación del origen, descendencia, politica y gobierno de los incas c. krónikájára*, amelynek elején azt a kérdőívet is megadja, amelynek alapján művét felépíti⁷, Reginaldo de Bizárraga *Descripción breve de toda la tierra del Peru, Tucumán, Rio de la Plata y Chile c. művére*⁸, amelyben kimondatlanul is a XVI. század végi kérdőívek pontjaira válaszol, valamint Guaman Poma de Ayala *Nueva Corónica y buen gobierno c. krónikájára*⁹, amely szintén abból a célból ismerteti meg az Udvar Peru multjával, hogy azt figyelembe véve, a spanyolok és az indiánok számára egyaránt kedvezően alakítsák ki az anyaország és a gyarmatok viszonyát.

Leírások

Az 1881-es madridi IV. amerikanisztikai kongresszus előkészítése során vetődött fel először az a gondolat, hogy közreadják a XVI. századi amerikai történelem fontos dokumentumait, a Korona és az Indiák Tanácsa kérdőívei alapján készített leírásokat. A Peruról szóló kötetek összeállítását Marcos Jimenez de la Espada vállalta. A tudós egybegyűjtötte, rendszerezte és jegyzetekkel látta el a kérdőívekre adott válaszokat, és értékes kutatásokat végzett a kérdőíves lei-

rások történetére vonatkozóan is. Művének új kiadása 1965-ben látott napvilágot Madridban Relaciones geográficas de Indias. Peru címmel¹⁰.

A háromkötetes gyűjteményben elsősorban az 1573. és az 1582-86. évekből származó leírások kaptak helyet, de kiegészítésként a szerző közöl néhány korábbi és későbbi dokumentumot is. E dokumentumok különösen két terület megismeréséhez nyújtanak jelentős segítséget. A Cuzco, Guamanga, Jauja körzet és a Quitói Audiencia területéről ugyanis több, időben és térben különböző leírás került egymás mellé, ami lehetővé teszi a két eltérő gazdaságu, orientációju vidék összehasonlítását, de talán a fejlődésüket illető néhány óvatos következtetés levonását is. A többi területről /a partvidék spanyol települései, Felső-Peru városai, bányái, Tucumán/ csak elszórt, összehasonlításra, ellenőrzésre kevésbé alkalmas dokumentumok kerültek a gyűjteménybe. Ezekből csak más forrásokkal történő összevetésük után lehet megfelelő hitelességgel következtetést levonni.

A leírások anyagának összegyűjtése a kérdőívek és a végrehajtási utasítások alapján lényegében az előző fejezetben ismertettek szerint történt. Készítői corregidorok, városi tisztségviselők, hivatalnokok, valamint az igen sok esetben jelenlévő, név szerint is megemlített, a multa vonatkozó kérdések megválaszolásában segédkező caciquék és indián előkelők /señores principales/ voltak. Bár a végrehajtási utasítás külön felhívja a figyelmet arra, hogy a válaszok fogalmazása "rövid, világos és igaz" legyen, a tendenciózusság vádja a válaszadókkal szemben már abban az idő-

ben gyakran felmerült¹¹. Ennek ellenére a leírások egymással és más források adataival összehasonlítva pótolhatatlan értékű dokumentumok, különösen a XVI. század perui gazdaságára, népességére és birtoklási módjaira vonatkozóan.

Krónikák

Az összefoglalóan krónikának nevezett forrástípus valószínűleg nagyon összetett. Közös bennük az, hogy valamennyi elbeszélő forrás, és szerzője nagyobb szabadsággal választja műve tárgyát, mint pl. a leírásokban, kedve szerint időzik egy-egy mozzanatnál, míg más eseményeket szó nélkül hagy. Nagyobb a lehetősége önálló véleményének elmondására, az elmondottak kommentálására is. E közös vonások mellett azonban a krónikák nagy változatosságot mutatnak témájukban, céljukban, formájukban, szemléletükben egyaránt. Különösen igaz ez a gyarmati krónikairás nagy korszakában, a XVI. században. E század tele nagy felfedezésekkel, hódításokkal, háborúkkal, reformokkal, átalakulásokkal. Rengeteg az új benyomás, amit meg kell örökíteni, rengeteg a vita, amelyben állást kell foglalni, rengeteg az olyan tett, ami igazolásra vár.

Van, aki saját elhatározásából ragad tollat, mint például Cieza de León, az egyszerű katona, aki krónikája előszavában meg is fogalmazza, miért tartja fontosnak az események megörökítését:

1. Amerre csak járt, senkit sem talált, aki megírta volna a történeteket. Idővel elfelejtik az eseményeket, és senki sem fogja majd tudni az igazságot.

2. Az indiánok éppugy Ádám és Éva utódai, Isten teremtményei, mint minden más ember, és az Isten igen nagy dolgok véghezvitelére jelölte ki őket.

3. Meg kell ismerni azt a nagyon gazdag és termékeny földet, amelyet felfedeztek a kasztiliai Korona számára.

4. A nagy emberek tetteit meg kell örökíteni, mert nagyon sok a rágalmozó és a rosszakaró.¹²

Hasonló célok vezérelték Cristóbal de Molinát, az almagrista papot a Pizarro és Almagro között dúló polgárháború történetének megírására¹³, vagy később Reginaldo de Lizárragát, Potosi püspökét, aki Peru egész földjének rövid leírására vállalkozott¹⁴.

Mások népük iránti szeretetből váltak krónikásokká. Garcilaso de la Vega, az Inka művének már a címe is sokatmondó: *Commentarios reales*. Jelentése körül máig tart a vita. Vajon a királyok történetét vagy igaz történetet akart-e írni a szerző? Valószínűleg mindkettőt. Az Inkák igaz történetének megismertetésével kívánta bizonyítani, hogy az indiánok nem emberevő barbárok voltak a spanyolok megérkezésekor, hanem magas kulturával rendelkező, jólszervezett birodalomban élő nép. /Ugyanakkor, mint félig spanyol, és a spanyol hadsereg kapitánya, lojális a spanyolokkal szemben, és nagyra értékeli a konkisztádorok katonai teljesítményét./¹⁵ Valami hasonlót akarhatott Poma de Ayala is. Ő szintén az inka múlt bemutatásához folyamodott célja eléréséhez. Azt kérte az Udvartól, vegye figyelembe a hagyományokat, és így találjon olyan megoldást a gyarmatok kormányzására, amely mindkét félnek megfelel. Ilyen óvatos formában

tett reformjavaslatot sejthetünk a Topa Ynga szájába adott rendelkezések mögött is.¹⁶

Hivatástudatból is irtak krónikát. A jezsuita Pablo José de Arriagát nem az inka vallás megörökítésének vágya vezette krónikairásra. Sőt ellenkezőleg. Hasznos tanácsokat akart adni a bálványimádás kiirtásához. Ismerteti, mit kell tenni egy térítő vagy vizitát teljesítő papnak, hogy feltárja az indiánok hitvilágát, babonáit. Miközben a kihallgatandó személyeknek felteendő kérdéseket megfogalmazza, vagy követendő példákat állít a papok elé, pontról pontra bemutatja az indián vallás kultikus tárgyait, eszmevilágát, a jósokat, papokat, gyógyítókat, a ritusokat és a babonákat. Sőt a bálványimádás - ahogy az ősi hitet nevezi - okainak vizsgálatakor az indián falu társadalmába is bepillantást nyerhetünk.¹⁷

E krónikák kapcsolata a politikával - bár igen erős - csak áttételes. Mind az indián mult, mind az adott időszak gazdasági, társadalmi, szellemi életének megismerése érdeke és célja is a Koronának - ahogy ezt a leírások ismertetésekor láttuk -, sőt a régi vallás maradványainak kiirtása is hivatalos program, nemcsak azért, mert a spanyol királyok a hit terjesztésével igazolták gyarmatosító politikájukat, de azért is, mert a fegyveres ellenállás leverése után a régi vallás mögé sáncolja el magát az indián ellenzék.¹⁸ Ennek ellenére elmondható, hogy az idézett krónikairók a Korona rendeleteitől részben vagy teljesen függetlenül alkották meg műveiket, amelyekkel néha saját vagy - mint pl. Garcilaso és Poma de Ayala - népeik céljait is igyekeztek

elérni.

A krónikások negyedik csoportja sokkal közvetlenebb kapcsolatban állt a politikával, politikusokkal. Ők ugyanis felkérésre irták műveiket, ezért igen sok formai vonás is a leírásokhoz közelíti őket. Egyikük, Juan de Betanzos félig-meddig maga is politikus, kétszer is résztvett az ellenálló Inkákkal folytatott béketárgyalásokban. Felesége, Ánds Kollke királyi származású indián hercegnő, ez növelte tekintélyét az indiánok között. Otthonában kecsuául beszéltek, így igen jól megtanulta a meghódítottak nyelvét, megismerte történelmüket. Valószínűleg ezért kérte fel őt Antonio de Mendoza alkirály az inkák történeti hagyományainak írásba foglalására.¹⁹ Bár a krónika Pachacutec Inga hódításainak kezdetekor megszakad, a neki tulajdonított reformok ismertetése igen jól példázza, hogy milyen képet alkothattak a spanyolok az inka állam szervezetéről. Másikuk, Hernando de Santillán, a limai Audiencia oidora bevezetőként közli Fülöp herceg egy 1553-ból származó kérdőívét is, amelynek megválaszolásával indokolja művének megírását, és ez egyben meghatározza a krónika formáját is. A leírás kiemelten történeti érdeklődése, terjedelme, továbbá az eseményekhez fűzött igen sok kommentár és tanács azonban kiemeli az egyszerű leírások sorából.²⁰ A harmadik ilyen krónika is leírás tulajdonképpen. Luis Capoche, szerzője egy érczuzó üzem /ingenio/ tulajdonosa Potosiban. Így, mint a bányák és a bányászat jó ismerője mutatja be - conde de Villar alkirálynak ajánlva - a potosi ezüstbányászat múltját, jelenét, a város gazdagságát, de életének árnyoldalait is. Sok pontos adattal alátá-

masztott ismertetése igen hasznos a kutató számára.²¹

A krónikák változatos témájának és céljának megfelelően formájuk is igen változatos. Az inka multat és a polgárháborút elbeszélő, visszaemlékező valódi krónika-formájú művek /Cieza de León 2-4.része, Betanzos, Molina, Garcilaso/ mellett találunk a korabeli viszonyokat taglaló utleírásokat /Cieza de León 1.része, Lizárraga/, leírásokat /Santillán, Capoche/, utmutatásokat, utasításokat /Arriaga/ és részben történeti-elbeszélő-, részben leiró, részben kérvényező jellegűeket /Poma de Ayala/.

Szemléletükben már sokkal több a közös vonás. Bár a szerzők sokban különböznek egymástól származásuk, sorsuk, pályájuk tekintetében, a legkorábbi és legkésőbbi krónika keletkezési ideje között majdnem nyolcvan év a különbség, megegyeznek abban, hogy /uj/ hazájuk sorsa feletti felelősségtudat, a változtatás, a jobbitás szándéka készítette őket /történeti/ művük megírására. Lojálisak a spanyol Koronával szemben, a kívánt változtatásokat is tőle várják, vagy mert maguk is spanyolok, vagy mert megértették az elszakadás, a régi rend visszaállításának lehetetlenségét, és inkább kompromisszumra hajlanak. Mindannyian elámulnak az új földek szépsége, termékenysége, gazdagsága, multja láttán. Számukra, a perui valóság ismerői számára nem kérdés, hogy az indián ember-e, sőt nagyra értékelik az inka állam civilizáló, hódító, államszervező tevékenységét, az utóbbi néhány elemének átvételét is javasolják. Védik az indiánt mint embert /és persze mint adózót is/. Az inka mult egy maradványát ítélik el maradéktalanul /különösen éles kritikával

az egyházi szerzők/, a vallást. De akadnak ebben a kérdésben is kompromisszumot keresők. Cieza de León szerint az indián népek nagy többségében él a lélek halhatatlanságának és a világot teremtő istennek tudata, Guaman Poma de Ayala pedig egész elméletet állít fel annak bizonyítására, hogy az indiánok is Ádám és Éva leszármazottai, csak bűneik miatt érte őket az a büntetés, hogy elfeledkezzenek az egy és igaz istenről, akinek emléke azonápn végig megmaradt bennük.

Éppen a krónikairók sokirányú érdeklődése, törekvése, szemlélete és megoldási kísérlete miatt követhető nyomon hiven e művekből a XVI. század egész viharos történelme az inka hódításoktól, a belső harcoktól a konkisztán, polgárháborukon át a század második felének átszervező tevékenységéig, feltárva a reformok nyomán vagy nem egy esetben a reformok ellenére kialakuló, formálódó és fejlődő perui valóságot.

Rendeleték és egyéb dokumentumok

A rendelkezésre álló, Richard Konetzke által szerkesztett Collección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamerica 1493-1810 c. gyűjtemény első része, amely 1493-1592. évek közötti időszakot fogja át²², 129 Perura vonatkozó és 8 olyan általános jellegű dokumentumot tartalmaz, amely fontos pontokon egészíti ki a perui dokumentumok alapján kibontakozó képet. E dokumentumok formailag 8 csoportra oszthatók.

1. Egyetlen témáról, egy vagy néhány eset kapcsán hozott határozat /Real Cédula; 116 db/
2. Ezekhez sokban hasonló, de általánosabb érvényű királyi rendelkezések /Real Provisión; 2 db/
3. Királyi kegyként adományozott engedély vagy felhatalmazás /Poder y facultad; 1 db/
4. Királyi levél /Carta; 2 db/
5. Utasítás /Instrucción; 2 db/
6. A király, esetleg más intézmények által hozott rendeletek /Ordenanzas; 4 db/
7. Törvények /Leyes; 1 db/
8. Egy adott ügyben valamilyen intézmény által folytatott vita /Consulta; 9 db/

A határozatok kiugróan magas száma teljesen érthetővé teszi II. Fülöp 1571-es, a leírásokat elrendelő határozatok elemzésekor már említett rendeletét, amelynek egyik céljaként az érvényben lévő határozatok összegyűjtését jelöli meg.

E dokumentumok a tárgyalt ügyek szerint hat területre vonatkoznak.

1. Egyes etnikai csoportok /indiánok, néger, spanyolok és kevertvérűek "kasztok"/ jogait határolják körül.
2. Az encomiendák birtoklásának, öröklésének feltételeit, az encomenderók jogait szabályozzák.
3. Az adó, a személyi szolgálat, a kereskedelem, a földbirtoklás kérdésében nyilatkoznak.
4. A települések, a városok, a falvak, a redukciók létrehozásának módját ismertetik.

5. A királyi tisztségviselőket illető egyes ügyekben /feladataik, fizetés, birtok stb./ foglalnak állást.

6. Az egyház bizonyos etnikai és gazdasági vonatkozású ügyeivel foglalkoznak.

Az egyes témakörökbe tartozó határozatok száma alapján úgy tűnik, hogy a század folyamán a Korona kiemelten foglalkozott a társadalmat alkotó egyes etnikai csoportok, különösen a legjelentősebb, az indián etnikum jogi helyzetének pontos meghatározásával, és a gazdasági életben domináns szerepet játszó encomiendák kérdésével. A spanyolok és az indiánok, az encomenderók és a mitayók közötti kapcsolat szabályzásának szándéka tette szükségessé az adók, a szolgálat, a munkáért fizetendő bérek, a földtulajdon legfontosabb vonatkozásainak tisztázását. Lényegében a királyi hivatalnokok, az egyház, a települések kérdéseit is ebben a vonatkozásban tartották fontosnak megválaszolni. Így pl. az egyházra vonatkozó rendeletek csupán a papok és szerzetesek gazdasági tevékenységével, a meszticek pappá szentelésének problémájával foglalkoznak.

A határozatok időbeli eloszlása általában egyenletes. Megfigyelhetők azonban bizonyos sűrűsödési periódusok. Igen sok, szám szerint 16 határozat kerül kiadásra 1541-ben, megközelíti ezt az ötvenes évek elején évenként kiadott határozatok száma, ugyanebben az időben indul meg a tanácskozás a király és az Indiák Tanácsa között az encomienda örökletessé tételéről, majd a nyolcvanas években egymás után adnak ki rendeleteket a földbirtoklás kérdéséről. E sűrűsödések okát a következőkben látjuk. 1541-ben V.Károly

az Uj Törvények /Leyes Nuevas/ bevezetésére készül. Ezt készítik elő az indiánok szabadságát, adóját, vagyoni és személyi védelmét, jó erkölcsökre tanítását, valamint az általuk teljesítendő szolgálatot tárgyaló rendeletek.

Ezekhez kapcsolódik még egy Hayna Capac fiainak kiváltságait biztosító, egy a négerék házasságáról szóló és egy, az encomenderók fegyverviselési kötelezettségét előíró határozat.²³

Az ötvenes évek elejének gyakori dokumentumait valószínűleg két dolog is magyarázza. Az egyik az encomienda örökössé tételének új lendületet vett vitája. A vita napirendre kerülésében nagy szerepet játszhatott a Leyes Nuevas bevezetése elleni tiltakozásként kirobbanó perui spanyol ellenállás /Gonzalo Pizarro, Hernández Girón/. Bár az encomiendák örökletessé tételére végülis nem került sor, a vita során sok olyan fontos ügyben született döntés /pl. az encomienda öröklésének szabályai, az új tulajdonosok beiktatásának módja, az encomienda adója stb./, amelyet felhasználtak a 2,3 /4.../ életre adományozott encomiendák esetében.

A másik ok: Fülöp herceg /a későbbi II.Fülöp/ bekapcsolódása a gyarmatok kormányzásába. 1551-től a határozatok tulnyomó részét ő hozza. /Az 1551.év 11 határozatából 9-et, 1552 5 határozatából 4-et, 1553-54-ben az összes határozatot ő bocsátja ki./ E dokumentumok nem tartalmazzak nagy horderejű döntést. Lényegében a Leyes Nuevas értelmében dönt el bizonyos vitás ügyeket /pl. a 204.sz. határozatban azt, hogy indiánok is természetnek spanyol növényeket és

tenyészthetnek spanyol állatot/, és hoz néhány új rendelkezést /pl. a 197., 199., 200. sz. dokumentum a négerek és az indiánok fegyverviselésének megtiltásáról/. 1555-től aztán kimutathatóan bekapcsolódik az előzőleg említett, az encomienda örökletessé tételéről folyó vitába is /ld. 234. sz. dokumentum: Fülöp herceg levele Londonból/.

1584-91 között négy alkalommal is hoztak olyan döntést a földkérdésről, amelyet a dokumentumkötet is tartalmaz. / 420., 436., 449., 474. sz. dokumentum/ A földszerzés iránti érdeklődést feltehetően az magyarázza, hogy ekkorra nyilvánvalóvá vált: több encomienda szerzésére nincs mód. Már korábban is kimutatható, hogy mind az encomenderók, mind az encomiendával nem rendelkező spanyolok, de bizonyos esetben a caciquék is szívesen műveltették saját kezelésben lévő földet indiánokkal. Az erőszakos földfoglalást, terjeszkedést azonban eddig nem kellett rendelettel megakadályozni, most kell /420., 436./, sőt a termékeny földek felosztásának szabályait is fel kell állítani / 449./ . A 474. sz. határozat már arról rendelkezik, hogy a valós jogcímen birtokolt és összeirt földek után fennmaradó területtel a Korona szabadon rendelkezik. E folyamat egyfelől tanuskodik a jó értékesítési lehetőségekről, másfelől arról, hogy a gyarmati társadalom jelentős spanyol elemei már nem gyors kincsszerzési lehetőségnek tekintik Perut, de hosszabb itt-tartózkodásra, esetleg letelepedésre is berendezkednek. A Korona erre a megváltozott helyzetre reagál határozataival.

A dokumentumok egy részében a Korona tűnik kezdeményezőnek /pl. Leyes Nuevas, encomienda-vita/, másik részében

tílt vagy szentesít, tehát reagál az eseményekre /pl. az encomenderók és alkalmazottaik ne lakjanak indián falvakban, vagy a fentebb említett földbirtok-határozatok csoportja/. Mindkét esetről elmondható azonban, hogy a határozatoknak nem sikerült minden esetben érvényt szerezni. A Korona időnként arra kényszerült, hogy több határozatot is kiadjon egyazon témáról, más esetben viszont egy tőle függetlenül kialakult helyzetre válaszul rendelkezett. Ugy tűnik tehát, hogy a gyarmatok a központilag hozott határozatok ellenére bizonyos önállósággal fejlődnek, melynek irányát, tempóját a gyarmat és az anyaország között fennálló viszony befolyásolja.

II. A GYARMATI PERU GAZDASÁGÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A gyarmatokon kialakuló gazdaság jellegét három tényező egymásra hatása határozta meg.

1. Az indián /inka/ hagyományok
2. A gyarmatosító Spanyolország viszonyai
3. A kialakuló világpiac, világkereskedelem viszonyai

A XVI. században a perui gyarmatok egyértelműen az anyaországon keresztül kapcsolódtak a nemzetközi kereskedelemhez főként nemesfémexportjuk révén. A kialakuló kapitalizmus élelmiszer- és nyersanyagigénye a XVII. század második felétől hatott - egyelőre továbbra is Spanyolország közvetítésével - a perui gazdaságra, ösztönözve az ültetvények kialakulását. Spanyolország gyengülésével a XVIII. században egyre közvetlenebbé válik a kapcsolat a gyarmatok és a kapitalista világpiac között. A XVI. században és a XVII. század első felében, a gyarmati gazdaság, társadalom és közigazgatás kialakulásának, megszilárdulásának időszakában tehát az első két tényező egymásrahatása határozza meg a fejlődés irányát, a megszülető termelési mód kereteit. A két tényező közül meghatározó jelentőségük a spanyol viszonyoknak van. Ebbe integrálódnak be azok az indián /inka/ elemek, amelyek megkönnyítik a hódítást, a közigazgatás megszervezését, illetve amelyek lehetővé teszik a gazdaság átalakítását.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy milyen irányban fejlődött, a fejlődés milyen szintjét érte el az inka illetve a spa-

nyol gazdaság a XVI.század első felére.

Az indián mult

A hagyományos felfogás a spanyol hódítás előtti inka államról meglehetősen statikus képet alkotott, mely szerint e több mint 4000km hosszú területen elnyúló birodalom terjeszkedése során a leigázott népeket maradéktalanul egységbe olvasztotta, általánossá tette a tizes-százaseszres-tizezres alapon kialakított faluközösségi rendszert, a földeket három részre osztotta, melynek egy részét meghagyta a közösség számára, a második részt az Inka, a harmadik részt a legfőbb istenség, a Nap részére művelték a közösség tagjai. A Nap földjeinek terményeiből a Nap-tempломok és a Nap-szűzek /mamaconas/ ellátásáról gondoskodtak, míg az Inka /állami/ földek terményeit közraktárakba szállították, amelyekből a katonaságot, esetleg a szegényeket, vagy szűk esztendőkbén a rászorulókat élelmezték. A földművelésen kívül a közösségek indiánjai állami munkakötelettség /mita/ keretében gondoskodtak az utak, hidak építéséről, javításáról, azonkívül egy napi járóföldenként pihenőhelyeken /tambo/ teljesítettek szolgálatot, és a birodalom távoli pontjai között is gyors összeköttetést biztosító futárszolgálatot láttak el. E birodalom törvényei igen szigorúak voltak, de mondhatni igazságosak, s népei - bár nem daskáltak a javakban - nem szenvedtek hiányt. E gazdasági-társadalmi bázisra épült az uralkodó osztály, melynek alacsonyabb rétegét a meghódított területek meghagyott

régi urai alkották, míg a csúcson a Cuzcóban uralkodó inka rokonsága /orejones/ állt. Az államot teljhatalmu urként az Inka, a Nap fia kormányozta bölcs belátással. Hódításai nem jelentettek egyebet, mint a magasabbrendű állam, kultúra elemeinek széles körű elterjesztését. Ez a kép rajzolódik ki előttünk a "klasszikus" krónikák, Garcilaso de la Vega, Guaman Poma de Ayala, Juan Betanzos és Hernando de Santillán műveinek olvasásakor. E képet sokan, sokféleképpen értelmezték. A két szélsőséges vélemény szerint egy alattvalóit teljes szolgaságban tartó despotikus állammal vagy egy inka"szocializmussal" állunk szemben.¹ Történetibb viták folytak arról, hogy rabszolgatartóként vagy feudálisként értelmezhető-e ez a termelési mód. Marx az ázsiai termelési mód egy olyan módosult formájának tekintette, amely "nyilvánvalóan másodlagos forma; hódító törzsek hozták be és vitték át, amelyek sajátmaguknál a köztulajdont és a közösségi termelést abban a régi, egyszerűbb formájában ismerték, ahogyan Indiában és a szlávoknál előfordul."² Az ázsiai termelési mód újbóli felfedezése óta ez a nézet terjedt el a legszélesebb körben³. Az utóbbi évek történeti, régészeti, néprajzi felfedezései nyomán az állókép "megmozdult". Az új értelmezést a leíró jellegű történeti források előtérbe kerülése tette lehetővé. A viziták, a leírások vagy a személyes tapasztalat nyomán keletkezett utleírások, amelyek - bár már a gyarmati időkben készültek - a korabeli állapotok számos olyan elemét tárják elénk, amelyek eredete kétségtelenül inka vagy éppen inka előtti időkbe nyúlik vissza. Ezen új források

/vagy a régebben ismert források új eredmények hatására történt újraértelmezése/ nyomán több elmélet bontakozott ki, amelyek közül a legfontosabbak a következők.

A vertikális önellátás rendszere. Garci Diez spanyol tisztviselő 1567-ben a Chucuito provinciáról - a preinka időszakban lupaka királyságról - vizitát készített. E vizita tanulmányozása során figyelték meg először az önellátásnak azt a rendszerét, amelynek alkalmazása során "a központi területtől távol eső vidékre csoportokat küldtek ki, hogy a szükséges és a központi területeken nem termő élelmiszereket megtermeljék." "Az inka birodalom előtti kis államok lényegében minden alapvető terméket elő tudtak állítani anélkül, hogy a rendszeres termékcsere, más népekkel való sokoldalú kereskedelemre szükségük lett volna."⁴ Mások arra mutatnak rá, hogy a partvidéken és a mai Ecuador északi határain túl a kereskedők a preinka időszakban is jelentős szerepet játszottak a javak közvetítésében. Az inkák mindkét rendszert felhasználták uralmuk kiterjesztésére.⁵

Az Andok-beli "horizontális korszak" elmélete. "A 'horizont'-konceptió az Andok archeológiáját illetően a kulturális javak együttesének el- vagy szétterjesztését jelenti egy hatalmas területen, viszonylag rövid idő alatt."⁶ Jelenleg három, az egész Andokra vonatkozó "horizontot" ismerünk. Az első a Chavin de Huantar-i ceremóniális központról kapta a nevét, és ie.800 és 200 között alakult ki. A második i.sz. 600 és 1200 között állt fenn, és két régészeti centrum, Huari és Tiahuanaco nevét viseli. S végül a kései "horizont",

amely az inka birodalom expanzióját eredményezi, 1450-től 1532-ig. Ezen "horizontok" között beiktatódnak olyan periódusok, amelyek alatt különböző jelentőségű politikai egységek szerveződnek, kisállamok vagy birodalmak, melyek között ingatag egyensúly áll fenn: terjeszkedési szándékaik konfliktusokhoz vezetnek. A "horizontok" létrejöttét elősegítette /és egyben jelentőségét adta/, hogy az állam magára vállalta a vertikális önellátási rendszer keretében megtermelt javak újrafelosztását, ellenőrzést gyakorolt a vízfelhasználás, a csatornák felett, de valószínű, hogy létrejöttük összefügg bizonyos klimatikai ingadozások okozta népmozgással is.⁷ Ezen Andok-beli történeti hagyományok talán megvilágíthatják a már hosszú ideje kutatott és csodált igen gyors, alig száz évet igénylő inka expanzió okát is.⁸

Az inka expanzió után végbement változások. John V. Murra szerint "az inkák nemannyira a területeket akarták integrálni, mint inkább az új népcsoportokat és az új termelő energiákat."⁹ Ezért, legalább is a kezdeti időben, az egyes etnikai csoportokat önálló adminisztratív egységként kezelték, régi uraikat meghagyták, de rokoni kapcsolatokkal az inka uralkodó osztályhoz kapcsolták, s megtartották a munkaerő-felhasználás bevált mita-rendszerét. Ebben a formában valósították meg a hadkötelezettséget is. "Az inkák állama katonai és adminisztratív fejlődésének egy bizonyos pontján béklyóvá válik a katonai kontingensek mita formában történő periódikus váltása."¹⁰ Ezért egyes népcsoportokat felmentettek a katonai mita teljesítése alól, és csak pl. földművelés-

re köteleztek, míg másokat éppen fordítva: a földművelés alól mentették fel és katonáskodásra kötelezték. Más rétegek feladata /pl. yanaconáké/ a Korona szolgálata volt. Ezek az újítások hosszú távon fenyegették a paraszti ön-ellátást - állapítja meg a szerző. E változással párhuzamos, az uralkodó osztályt érintő változásokat mutat ki Anderle Ádám. — A hódítások "társadalmi következményeként megjelent az arisztokrácia új, katonai eredetű rétege, fokozatosan gyengítve a cuzcói régi elit szerepét. /.../ A katonai arisztokrácia a háborus célokra termelt javakkal egyre inkább maga rendelkezett, s ahogy a hódítások lezárultak, e javak termékfeleslegként egyéni gazdagodásuk forrásaivá lettek. Ugyanez történt az indián közösségekben az Inka számára művelt földek /korábban katonai célokra felhasznált/ termékeivel is. Ez tette lehetővé, hogy a javak forgalmának az Andokban eddig ismeretlen csatornája jelent meg."¹¹ A tulajdon megszerzéséért folyó küzdelem az inka birodalom belső politikai harcaiban is kifejezésre jutott: Atahualpa az északi - katonai városi - körzetre támaszkodva próbálta elhódítani az uralkodói címet a legitim uralkodótól, Huascartól. Tehát a spanyolok megérkezésekor Peru "egy társadalmi formációváltás előtti válság, talán a feudalizmus megszületésének kinjait szenvedte" - vonja le a következtetést a szerző.¹²

Felmerül a kérdés, hogy miért nincs ezeknek nyoma a leírásokkal egyidőben keletkezett, és Peru múltját, jelenét jól ismerő szerzőktől származó jónéhány krónikában. E jelenséget valószínűleg több ok is magyarázza.

1. Informátoraik igen gyakran inka előkelők. A történet-tudományban már többször felmerült az inka "történetírás" tendenciózusságának vádja, azaz hogy az eseményeket az inka magasabbrendűség kidomborításának céljára használták fel.
2. Koruk jelenségeit a hódítás okozta zűrzavarban bekövetkezett általános gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi fellazulás következményeinek tekintették.
3. Művüket politikai céllal írták. Ők maguk válogatták ki a hagyomány azon elemeit, amelyek nézeteik alátámasztására leginkább megfeleltek.

Érdeemes azonban megismerkedni a hagyományos krónikák inka birodalom-képének néhány elemével, mert ezeket ismerve, ezeket építették be vagy igyekeztek beépíteni a spanyolok a gazdaság, az államigazgatás rendszerébe.

A birodalom közigazgatásának megszervezését a krónikák egy-egy nagy szervező uralkodó tevékenységének tulajdonították¹³, akik Tahuantinsuyut, a négy égtáj országát négy suyura osztották: északon Chinchasuyu, délen Collasuyu, keleten Andesuyu, nyugaton Condesuyu terület el. Mind a négy élére egy-egy cápacot neveztek ki. Alattuk álltak a provinciák /guamamok/ kormányzói, a tucuiricucok. Minden provincia két részre tagozódott, egy hananra és egy hurinra, amelynek célja a közigazgatás megkönnyítése volt. Ezen belül minden ezer adózó felett egy guaranga, minden száz adózó felett egy kuraka állott. Ha egy völgyben többször ezer adózó volt, a guarangák fölé hunnut is kineveztek. A tucuiricuc mindegyik fölötte helyezkedett el. Ő gyűjtötte össze az indiánokat a harcra, ő osztotta szét az indiánokat és a kurakák között a

a földet, ő biráskodott a felségsértők és a közmunkát hanyagul végzők felett. Kisebb ügyekben az alsóbb vezetők mondtak ítéletet, de ők is gyakran tanácskoztak előtte a tucuiricuc-kal. Népszámlálásokat tartottak, melyek során a lakosságot életkor szerinti csoportokba osztották. Meghatározták minden csoport kötelességeit. Adófizetési, közmunkateljesítési kötelezettség csak a 25-50 éves férfiakat terhelte. A helyi vezetők ellenőrzésére az Inka évenként hivatalnokokat küldött, akik egyuttal az adóbegyűjtést is ellenőrizték, és a mulasztókat szigorúan megbüntették.¹⁴

Az alapvető termelő és adózó egység az inka birodalom idején /de minden bizonnyal már előtte is, sőt a spanyol hódítás után is/ a faluközösség volt. Ayllunak hívták, élén a kuraka állott. A faluközösségek területén lévő művelhető földeket osztották három részre: az Inka, a Nap és a faluközösség földjeire. A termelésben mindenki részt vett. Megművelték az állami /Inka/ földeket, a Nap földjeit és a faluközösség tagjai számára koruk, nemük, családjuk nagysága szerint szétosztott parcellákat, azokat a földeket is, amelyeknek gazdája már munkaképtelen öreg vagy közmunkát teljesítő, a falutól távol levő faluközösségi tag volt, és a kuraka parcelláit is. Az adót a közös vallási kultusz szent helyeinek ellátására, valamint az Inka - elméletben - minden földre kiterjedő joga alapján szedték, s a faluközösség közösen, az erre a célra művelt földek hozamából fizette. Santillán szerint nehéz megállapítani, hogy mekkora volt az adó nagysága. Az azonban bizonyos - mondja -, hogy csak a föld terményeiből adóztak, adófizetés céljából nem kényszerültek cserére, és csak az Inka számára adóztak, a kura-

kának csak a földjét művelték. Az adózást a szokásjog szabályozta.¹⁵ Az állami földön termelt élelmiszereket, az adóba fizetett textiliát stb. a hadsereg számára az utak mellett létesített közraktárakba vitték. Betanzos szerint ezekből látták el a közmunkát, mitát teljesítőket is.¹⁶ A mitába hadiszolgálat, bányaművelés, utak építése, rendben tartása, futárszolgálat, utmenti pihenőhelyek /tambók/ építése és ellátása tartozott.¹⁷ Betanzos szerint mitával végezték a folyók gátjának javítását és a városok /Cuzco/ építését is.¹⁸ Santillán a mitát teljesítő faluközösségi tagok arányát 100:1 arányban jelölte meg.¹⁹

Ezt a rendszert olyan jól működőnek tartották, hogy az említett limai oidor, Hernando de Santillán pl. visszaállítása érdekében írta leírás formájú reformjavaslatát. Cieza de León igen nagyra értékelte az inkák államszervező, civilizáló tevékenységét: jó szokásokat vezettek be, nagy dolgokat vittek véghez, jól kormányoztak - írja krónikája XXXVIII. fejezetében.

A spanyol Korona elismerésének jeleként értékelhető, hogy rendeleteikben elismerték az inka nemességet, az uralkodók leszármazottainak repartimientókat adományoztak²⁰, és nem egy módszerüket - különösen Toledo alkirály idejétől - átvették az alkirályság kormányzásában. A faluközösségek bomlási folyamatát pl. redukciók szervezésével, mesterségesen akarták megállítani. Továbbra is kiemelkedő szerepet biztosítottak a kurakáknak, akik joghatóságukat, adófizetési kiváltságukat is megőrizték, a mita pedig a bányászat szinte kizárólagos munkaerőforrása lett, de többé-kevésbé

jóvéahagyva alkalmazták a földművelésben, áruszállításban és a városi közmunkák elvégzésére is.

A spanyol viszonyok főbb elemei

A gyarmatosításról, a gyarmatok termelési módjáról a történeti szakirodalomban folyó vita régi kérdése, hogy a kapitalista fejlődés milyen fokára ért el Spanyolország, egyáltalán megindult-e a feudális viszonyok bomlása a XVI. századra.¹ A közelmúltban a kérdésnek egy másfajta megközelítése is elhangzott, amely az erősen Kelethez, ázsiai termelési módhoz kötődő spanyol viszonyok és az alapvetően szintén "ázsiaiinak" jellemzett inka termelési mód egymásra hatásából eredeztette a gyarmati Peru sajátos fejlődését.²

A kérdés megközelítéséhez tekintsük át röviden a spanyol fejlődést a vizigót állam kialakulásától a XVI. század elejéig.

A nyugati gót állam fennállása idején /V-VIII. század/ kialakult viszonyokat Wittman Tibor a mediterrán típusú feudalizmus egyik válfajaként jellemzi, amelyben a barbár /germán/ hódítók nem voltak számbeli fölényben a meghódított romanizált lakossággal szemben. Így a bomló faluközösségi viszonyokon létrejövő földfelosztás a kisparaszti tulajdon kialakulásának kedvezett, ugyanakkor azonban a római eredetű latifundiumok egy része érintetlenül maradt. Szintén megőrződtek a rabszolgaság és a kolonátus nyomai, és örökölték a későrómai városokat is.³ A.R.Korszunszkij

gót Hispánia nagybirtokait vizsgálva ugyancsak elismeri a római eredetű nagybirtok /latifundium/ meglétét, ugyanakkor bemutatja egy hűbéri alapon létrejövő beneficiális nagybirtok kialakulásának folyamatát különösen a VII.századtól, amelynek hagyományai átöröklődtek Katalóniában és Septimaniában, de Asturiában és Leónban is.⁴ Anderle Ádám szerint ez a gazdaság és társadalom "...már a késő-római időben a feudalizmus felé fejlődött... a vizigót királyság a későrómai örökség folytatójaként lépett fel, s olyan korai feudális társadalmat és államot jelentetett meg, ahol a régi nemzetségi szervezetet és hadsereget fokozatosan feudális típusú strukturák váltották fel. Persze, a rövid vizigót korszak még nem teljesíthette ki az új formációt."⁵

A mór hódítás megítélésében a spanyol történetírásban heves vita zajlik. Egyesek szerint megtörte a római-vizigót fejlődés vonalát, mások azt hangsúlyozzák, hogy a mór hódítás időszaka Spanyolország történetének, kulturájának szerkesztő része.⁶ Ezt az utóbbi nézetet képviseli A.Barbero és M.Vigil is, akik szerint "az izlamizáció ... arra szolgált, hogy egy olyan feudalizációs folyamatot konszolidáljon, mely a félszigeten már korábbi korszakban elkezdődött."⁷

Pierre Vilar francia történész azt vallja, hogy a mórok helyreállították és továbbfejlesztették a római időszakban megalapozott mezőgazdaságot, uralmuk alatt a városi élet új reneszánsza kezdődött.⁸ Ugyanekkor egy másfajta rassz jelenléte és a vele való keveredés jelentős szerepet játszott abban, hogy a konkiszta során a spanyolok olyan érzékenységgel

közeledtek egy másfajta rassz államához, és gyorsan megindult a meszticizálódás folyamata is.⁹

A félsziget északi sávja, amely kivülesett a mór hódítás hatáskörén, "a rómaiaktól kezdve saját, autochton utján fejlődött, természetes kölcsönhatásban szomszédaival. Ezért lehet - némi leegyszerűsítéssel - elmondani, hogy e térségben a feudalizmus kialakulásának germán vonásai hangsúlyosabbak, mint Közép- és Dél-Hispániában."¹⁰ Erről a területről indult meg a visszahódítás, a reconquista, melynek jellegéről az elmúlt évtizedben szintén sok vita folyt. A hagyományos felfogás a reconquista vallásháború jellegét hangsúlyozta, míg mások - mivel a két terület nemessége lényegében ugyanazoú néphez tartozónak tartotta magát - a harcok feudális, földszerző jellegét emelték ki.¹¹ /Az új területek benépesítésének módjában és uralmi formájának megvalósításában, a presura intézményében több kutató szintén olyan tapasztalat forrását látja, amely segítségére volt a spanyoloknak az amerikai gyarmatosításban.¹²/

Bár az északi területeket egységesen feudálisnak tekinthetjük, nem szabad megfeledkezni arról, hogy e mór hódítástól mentes sávban több, egymástól eltérően fejlődő királyság volt található. A fejlődés két fő típusa figyelhető meg: az egyik az aragóniai-katalán, a másik a kasztíliai.

Katalóniában a frank hatás erősebb volt, intenzíven bekapcsolódott a mediterrán kereskedelembe, ezzel összefüggésben ipara is lendületesebben fejlődött.¹³ Korán megjelent a nagybirtok, és a jobbágyi alávetés következetesebben valósult meg, mint a többi északi államban. Ezzel összefüggésben

a rendiség is erőteljesebb képet mutat. Aragóniában négy rend ülésezett egymástól elkülönülten /főnemesség, lovagok, klérus, városok/, Katalóniában három /uri vagy katonai rend, egyházi rend, és a "király népe"/. A rendek mindkét területen jelentős erőt képviseltek. Aragóniában évente háromszor, Katalóniában háromévenként kötelező volt összehívni gyűlésüket /cortes/, a gyűlések közötti időszakokban pedig állandóan üléselő szervük volt az ügyek vitelére. A katalán rendi fejlődés sajátosságaként a röghözkötés ellen kibontakozó paraszti remensa-mozgalom - amely jelentős pénzügyi támogatást nyújtott az uralkodónak az arisztokrácia elleni küzdelemben - szintén rehdi keretek között szerveződött, bár szervezetei, a sindicók nem kaptak helyet a cortesben. Aragóniában a király és a rendek közötti megegyezés, a practismo gondolata született meg.

Ettől eltérően fejlődött Kasztília. Itt a feudalizálódás átmeneti formája hosszú ideig fennmaradt. Pl. a behetria a XII-XIII.századig létezett. Bár a XIII.századra itt is kialakult a többi északi királyságra jellemző társadalmi struktúra /ricos hombres, hidalgos, röghözkötött jobbágyság/, rendi fejlődése jelentősen különbözött Aragóniáétól. Kasztiliában a három rend /egyháziak, nemesség, városok/ nem külön szerveződött, és csak a király jelenlétében ülészhett. Az arisztokrácia hatalmának, birtokának növekedésével a városok jelentős része a nagybirtokosok ellenőrzése alá került, szerepe a cortesben csökkent. Ezért sajátos érdekvédelmi szervezeteket, hermandadokat hoztak létre, amelyek ereje és szervezettsége olyan erős volt, hogy a központi

hatalom számára veszélyt jelentett. Ezért korlátozásuk vált általános politikává. A kasztíliai Korona a központi hatalom és az arisztokrácia hatalmának kiteljesedése irányában fejlődött, ahol a rendi szervezetek sulya, szerepe igen jelentéktelenné vált.

A különbségek mellett azonban olyan jelenségek is megfigyelhetők, amelyek a félsziget egységésedésének tendenciáját sugallják. Ilyen pl. az állattenyésztés tulsulya a földműveléssel szemben, a Mesta össz-kasztíliai intézménye, és az északi sávban kialakuló kelet-nyugati irányu kereskedelmi ut /Santiago utja vagy francia ut/.¹⁴ Így a reconquista befejeződésével párhuzamosan, amikor a XV.századra lezajlott Kasztília központosítása és Katalónia hanyatlásnak indult, előtérbe kerülhetett a félsziget egyesítésének gondolata. A kialakuló központosított államra erősen rányomta bélyegét, hogy Kasztília vezetésével jött létre. Annak a Kasztiliának a vezetésével, amely már saját centralizációját is az arisztokrácia nyomasztó tulsulyával, a városok alávetésével, az inkvizíció támogatásával valósította meg.

A XV.század végére a spanyol társadalom "kevéssé tagozódott" /Wittman/. Felső rétegét a Koronához több szálon kötődő főnemesség alkotta. A Koronához kötés egyik eszköze a reparto /vagy repartimiento/ volt, a másik a kiváltságképpen adományozott mayorazgo. Az elsőszülött kizárólagos öröklési joga miatt a másodszülöttek katonai és hivatali szolgálattal igyekeztek vagyona szert tenni, ami a Korona pozícióit erősítette. A Korona uralkodó helyzete jóláthatóan tükröződik pl. a világi és egyházi birtokok jobbágyaira kivetett állami

adó, 1291-től az egyházi tizedből szedett harmad, majd a minden vagyronra kirótt általános jövedelemadó /alcabala/ meglétében.¹⁵

A reconquista idején felduzzadt a katonáskodó kismanesség, a hidalgók száma. A XIV. századtól megkezdődött a réteg helyzetének romlása. A reconquista befejeztével elvesztették meggazdagodási reményeiket, "foglalkoztatásuk" egyre nehezebbé vált. Aragóniában beköltöztek a városokba, és összeolvadtak a patriciusokkal. Kasztiliában viszont, ahol nem volt szabad bekapcsolódniuk a kereskedelembe és az iparba, igen jelentős társadalmi feszültséget okoztak.¹⁶

A kereskedőréteg a spanyol társadalomban jórészt idegen, genovai és zsidó eredetű volt. A kereskedőtőke már utakat keresett az iparba való bekapcsolódáshoz, de manufaktúrák még csak elszórtan, a mediterrán partvidéken és a szárazföld bizonyos centrumaiban alakultak ki. A polgárság helyzete a városok alávetésével egyre labilisabbá vált. A zsidó- és mórüldözések idején pedig a városok legelőkelőbb polgárai veszttek el a spanyol társadalom számára.¹⁷ De a XV. század végén és a XVI. század elején a városi polgárság még elég erős volt ahhoz, hogy gazdasági érdekeivel, pénzügyi támogatásával a felfedezések és a hódítások egyik támogatója legyen.

Ebből az elemzésből egy feszültségektől terhes társadalom képe bontakozik ki. Az arisztokrácia másodszülöttei, a hidalgók, a perspektívájukat veszített városi tömegek, a megélhetési körülményein javítani akaró parasztság megoldások keresésére ösztönözte az Udvart. Az állandó háborúk,

a centralizálás költségei pedig krónikussá tették az állandó pénzhiányt. A helyzetet súlyosbította, hogy Spanyolország mind mezőgazdasági terményekből /főleg gabonából/, mind iparcikkekből behozatalra szorult, és ennek ellenértékeként csak gyapjút és nemesfémeket kínálhatott.¹⁸ A kényszerítő okok hatására támogatta a kasztíliai Korona a meginduló felfedezéseket, és kezdte meg a XVI. század elejétől a felfedezett területek gyarmatosítását, amelyektől a pénzügyi-gazdasági nehézségek megoldását, a társadalom felesleges elemeinek lecsapolását, és így a feudális társadalom és állam megerősödését várta.

A bevezetőben feltett kérdésekre tehát a következőket válaszolhatjuk:

1. A spanyol gazdaság és társadalom fejlődése feudális jellegű volt. A Kádár Béla által "ázsiai vonásnak" tartott állami központosítás a feudalizmus sajátos fejlődése során, centralizáció eredményeként jött létre. A spanyol fejlődés sokkal inkább hasonlítható a mediterrán területeken végbe menő feudális fejlődéshez, mint az ázsiai társadalmakéhoz.¹⁹
2. A hódítások előestéjén a spanyol gazdaság és társadalom szerkezete feudális volt, bár a fejlettebb területeken kapitalista fejlődés csirái is megjelentek.

Összefoglalva:

Egy újonnan formálódott, helyzetét megszilárdítani akaró spanyol feudális állam találkozott egy faluközösségi alapokról a magántulajdonon alapuló osztálytársadalom felé tartó inka állammal.

A hódítók magukkal hozták a hazájukban /Európában/ elért

tudományos-technikai színvonalat, kormányzási tapasztalataikat /pl. encomienda-rendszer, több etnikum együttélése/, a spanyol fejlődés tanulságait, amelyek egyrészt előképül, másrészt elkerülendő példaként szolgáltak a kialakítandó viszonyokhoz. A gyarmati társadalomban vezető szerephez jutó nemesség gazdasági - birtokszerzési - törekvéseik mellett az otthon hiába áhitott politikai befolyás igényével is felléptek, és igyekeztek maguknak bizonyos függetlenséget biztosítani a Koronától. A Korona viszont a gyarmatok teljes centralizációját és a Koronától való függését óhajtotta.

A meghódítottak hagyományai két szinten integrálódtak a megszülető gazdasági-társadalmi alakulatba. Egyrészt a ténylegesen fennálló viszonyokhoz alkalmazkodva kellett felépíteni az államot. Ezek a meglazult faluközösségi viszonyok, - amelyeknek bomlási folyamatát maga a hódítás is elősegítette -, a kuraka osztály magántulajdonosi ambícióinak megerősödése, a tartományok közötti gazdasági-etnikai széthuzóerők megerősödése voltak. Másrészt az új kizsákmányolási rend megszervezéséhez felhasználták az andoki civilizációkról - főként a inka hagyományokból - rendelkezésükre álló ismereteket. Ez legalább annyira a gyarmati területek tényleges viszonyait ismerő, saját uralmát biztosítani, gazdasági erejét növelni akaró gyarmati uralkodó osztály érdeme, mint az adózót védeni, a gyarmatok Spanyolországtól való függését biztosítani szándékozó Koronáé.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezek a tényezők - a születő világgazdaság hatásaival kiegészülve - azok az

erők, amelyek harcai és egyensúlyi helyzetei meghatározták a korai gyarmati Peru fejlődésének tendenciáit.

III. PERU GAZDASÁGA A HÓDITÁSTÓL A XVI. SZÁZAD VÉGÉIG

A népesség

A spanyol népesség száma Peruban gyorsan nőtt.

A spanyol lakosság számának növekedése a mai Peru területén:

1536	2.000 f ¹
1555	4.500 f ²
1570	25.000 f ³
1650	70.000 f ⁴

Az összlakossághoz viszonyított arányuk azonban csekély maradt.

A spanyol lakosság aránya Peru összlakosságához viszonyítva:⁵

1561	0,16%
1570	1,57%
1650	4,37%

A spanyolok területi eloszlása egyenlőtlen volt. Jelentős számú spanyol népesség élt a mezőgazdaságilag fontos és bányakincsekben gazdag területeken, a Spanyolországihoz hasonló éghajlatú völgyekben. A spanyolok döntő többsége városokban telepedett le, legfeljebb a városon kívüli birtokán is fenntartott egy házat, bár ezt a Korona következetesen tiltotta.⁶ A spanyol etnikumu lakosság között számolnunk kell jelentős számú nem-encomendero népességgel is. J.Lockhardt adatai alapján 1555-ben a 4500 spanyol közül csupán 500, te-

hát az egész spanyol lakosság mintegy 1/9-ed része volt encomendero.⁷

Egyes városokban élő encomenderók száma a spanyol lakossághoz viszonyítva:⁸

év	helység	spanyol	encomendero	arány
1571	Arequipa	400	35	11,42:1
1571	Guamanga	300	30	10 :1
1571	Cuzco	800	70	11,42:1
1576	Quito	400	36	11,11:1
1576	Loja	100	25	4 :1
1586	Santa Cruz de la Sierra	160	65	2,46:1
?	Trujillo	30	28	1,07:1

1555-ben a nem-encomenderók között bányatulajdonosokat, bánybérlőket, papokat, királyi tisztségviselőket, értelmiségieket, kereskedőket, kézműveseket, matrózokat, intézőket, cselédeket, csavargókat találunk.⁹ Szándékaik is eltérőek. Sokan, főként a kezdeti időkben, csupán a meggazdagság lehetőségének tekintették perui tevékenységüket. Céljuk az volt, hogy vagyont szerezzenek, és visszatérjenek Spanyolországba. Bár ez a törekvés továbbra is megmaradt főként a Korona által kiküldött magasállású hivatalnokok között, a század nyolcvanas éveitől azonban előtérbe került a letelepedés szándéka.

A népesség tulnyomó részét az indiánok alkották, bár számuk és arányuk csökkent.

Az indián lakosság számának abszolút csökkenése:¹⁰

év	indián összlakosság	ebből adózó
1561	2.675.000 ⁺	535.000
1570	1.500.000	300.000
1650	1.400.000	280.000 ⁺

/Megjegyzés: a ⁺-tel jelölt adatokra az 1570-es becslések aránya alapján következtettünk./

Az indián lakosság arányának százalékos csökkenése az összlakossághoz viszonyítva:¹¹

1561	99,84%
1570	94,63%
1650	87,75%

A meszticizálódás folyamata gyors. A kevertvérűek száma 1570-ben 60.000, 1650-ben már 130.000.¹² /A számok azonban nem tekinthetők pontosnak, mert forrásaink a "castas" kategóriába foglalva közlik a négerék számát is./ A meszticiek az összlakossághoz viszonyítva is egyre jelentősebb helyet foglalnak el. Arányuk 1570-ben 3,78%, míg 1650-ben már 8,12%. Spanyolokhoz viszonyított arányuk azonban csökken. Míg 1570-ben minden spanyolra 2,4 castasbeli jutott, 1650-ben csak 1,8. Ebben valószínűleg közrejátszott a spanyol nők nagyobb arányu megjelenése a gyarmatokon és a spanyolok között kötött házasságok számának növekedése, amit a Korona politikája is támogatott.

A volt Perui Alkirályság területén ma három állam található: Ecuador, Peru, Bolivia. A népesség e területek

között a következőképpen oszlott meg.

A gyarmati Peru lakosságának területi megoszlása¹³

a. abszolút értékben

Ecuador				
év	spanyol	indián	mesztic	összesen
1570	6.500	400.000	10.000	416.000
1650	40.000	450.000	90.000	580.000

Peru				
év	spanyol	indián	mesztic	összesen
1570	25.000	1.500.000	60.000	1.585.000
1650	70.000	1.400.000	130.000	1.600.000

Bolivia				
év	spanyol	indián	mesztic	összesen
1570	7.000	700.000	30.000	737.000
1650	50.000	750.000	50.000	850.000

b. százalékos arányban¹⁴

Ecuador			
év	spanyol	indián	mesztic
1570	1,56%	96,03%	2,4%
1650	6,89%	77,58%	15,5%

Peru			
év	spanyol	indián	mesztic
1570	1,57%	94,63%	3,78%
1650	4,37%	87,5%	8,12%

Bolivia			
év	spanyol	indián	mesztic
1570	0,94%	94,97%	4,07%
1650	5,88%	88,23%	5,88%

Az adatok alapján az alábbi következtetések vonhatók le.

1. A spanyol népesség száma leggyorsabban Bolivia területén nőtt. Ennek oka valószínűleg a Potosi környéki ezüstbányák felfutása. /A XVI. század végén magában Potosiban 8.000 spanyol élt./

2. Az indián összlakosság száma a két időszak között változatlan /2.600.000/. A területek között azonban jelentős eltérések voltak. Ecuador és Bolivia területén az indiánok száma nőtt, míg Peruban csökkent. Ennek okát abban keressük, hogy - bár tagadhatatlan a magas halandóság - jelentős tömegek vándoroltak a háborútól jobban sújtott volt központi területekről a jobb megélhetést kínáló "perifériák" felé. A Quitói Audiencia területére az ott folyó igen jelentős állattenyésztésből eredő textilipar, míg délre a potosi ezüstbányászat szükségletei serkentették a kivándorlást.

3. Ezzel összefüggésben a területek egymáshoz viszonyított helyzete is megváltozik. Ecuador indián lakossága 1570-ben az indián összlakosság 15,38%-át tette ki, míg 1650-ben már 17,3%-át, Peru indián lakosságának aránya 57,69%-ról 53,84%-ra csökkent, míg Boliviáé szintén nőtt: 26,92%-ról 28,84%-ra.

4. Az indián lakosság sulya az összlakossághoz képest azonban mindenütt csökkent. A leggyorsabban Ecuadorban, ahol viszont a leggyorsabb volt a meszticizálódás.

Az indián lakosság számának és arányának változása figyelhető meg a Costa és Sierra vonatkozásában is. Ennek okai a hódítás idejére nyulnak vissza.

Köztudott, hogy a hódítás következtében az indián la-

kosság száma igen jelentősen csökkent. Angel Rosenblat adatai alapján a csökkenés 83,75%-os, míg mások, pl. John Rowe az 1525 és 1571 közötti csökkenést 75%-osnak tekintik. Újabb kutatások felhívják a figyelmet arra, hogy jelentős különbségek vannak a csökkenés arányát tekintve az egyes területek, régiók között. Nathan Wachtel számításai alapján a Korona kezében lévő encomiendákon a csökkenés lényegesen kisebb. Pl. Chupacho /Huanuco/, Hanan Huanca /Huancay/, Yncay encomiendák területén az indián népesség csökkenése 75%-os, míg a chucuitói Korona-birtokon csupán 25%-os.¹⁵

C.T.Smith öt, részben a tengerparton, részben a Sierrában elhelyezkedő települést vizsgált. Kutatásainak eredményét a következő táblázat mutatja:

Az indián lakosság arányának csökkenése a Costán és a Sierrában C.T.Smith szerint¹⁶

hely	arány	százalék
a. Costa		
Rimac	16:1	94%
Chincha	25:1	96%
b. Sierra		
Yauyos	3:2	33,33%
Huancas	3:1	66,66%
Soras	4:1	75%
<hr/>		
átlagosan	4:1	75%

Megállapíthatjuk tehát, hogy a háboru által sújtott, majd kedvező éghajlata és termékenysége miatt a spanyolok

letelepedése során preferált helyzetű tengerparton, ahol az első encomiendák is kialakultak, nagyobb mértékű volt az indiánok pusztulása, mint a nehezen megközelíthető, hideg, a spanyolok számára megszokott élelmiszerek megtermelésére alkalmatlan hegyvidéken. A pusztulás azonban az utóbbi területeken is igen nagy arányú.

Forrásaink igen sokoldaluan megvilágítják a népesség csökkenésének okát.

Az Arequipa környékén elterülő Collaguas provinciában okként említik az inka háborukat, míg máshol csak általában a háborukat, La Pazban viszont kifejezetten a hóditást jelölik meg legfőbb magyarázatként.¹⁷ Több helyen okolják a pusztító járványokat.¹⁸ Fontos ok - különösen a bányakörzetekben és a kokaültetvényeken - az egészségtelen, megerőltető kényszermunka,¹⁹ amely - bár a Korona is tiltja éppen az indiánok pusztulása miatt - az egész gazdaság munkaerőszükségleteit kielégítő legfontosabb forrássá válik. A túlerőltető munkához sok helyen rossz bánásmód²⁰ is társul. A terhek elől az indiánok gyakran italhoz vagy öngyilkosságba menekülnek.²¹ A Guamanga környéki Rucanas Antamarcas repartimiento caciquéi szerint a népességcsökkenés oka az, hogy minden indiánnak csak egy felesége lehet, míg az Inka többet is megengedett.²² A jaujaiak szerint régebben az indiánok tovább éltek.²³ A szintén Jaujávölgyi Felipe de Guaranga Paucar kuraka panasza szerint az indiánok - gyakran az encomenderók és a hivatalnokok csábításainak, esetleg kényszerítéseinek hatására - más területekre költöznek el.²⁴ Azokból a forrásokból, amelyek

a népesség korösszetételére is engednek következtetni, még egy fontos ok kiderül. /Id.:I.sz. melléklet/²⁵ A korpiramisok vizsgálatából kitűnik, hogy a felnőtt, adózó lakosság utánpótlása igen gyenge. Cherepében minden adózóra 1,4, Pollatangában 1,7, Otavalóban 2,3 15 éven aluli gyerek jutott. A születések ilyen alacsony száma miatt minden, a népesség csökkenése irányába ható tényező külön-külön is veszélyessé lehet az össznépességre nézve, a tényezők ilyen halmaza pedig szinte katasztrófálissá növelhet minden rossz időjárásu, rossz termésű évet.²⁶

Adataink lehetővé teszik az adózók és az összlakosság arányszámának megközelítését is. A.Rosenblat adatai alapján 1570-ben Ecuador, Peru és Bolivia területén az adózó indiánok és az indián összlakosság száma és aránya a következő volt.

Az indián összlakosság és az adózók száma és aránya Ecuador, Peru és Bolivia területén 1570-ben A.Rosenblat szerint:²⁷

hely	indián összlakosság	ebből adózó	arány
Ecuador	400.000	190.000	2,1:1
Peru	1.500.000	300.000	5:1
Bolivia	700.000	160.000	4,37:1
összesen	2.600.000	650.000	4:1

A Marcos Jimenez de la Espada által kiadott összeírásokban erre nézve a következő adatok találhatóak:

Az indián összlakosság és az adózók száma és aránya egyes településeken M. Jimenez de la Espada adatai alapján:²⁸

év	hely	indián összl.	adózó	arány
	Quitói Audiencia			
1582	Pollatanga	1.520	360	4,2:1
1582	Otavaló	11.252	2360	4,76:1
	Guamanga körzete			
1586	Atunrucana	15.262	2.811	5,42:1
1586	Atunsora	15.159	2.459	6,16:1
1586	Rucanas Anta-	11.700	2.081	5,6:1
	marcas			
	összesen	54.893	10.071	5,45:1

Figyelembe véve az igen nagy eltéréseket és az adatok számának nem kielégítő voltát is, összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az indián összlakosság és az adózók aránya a Perui Alkirályság területén 2 és 6 között, a szélsőértékeket leszámítva reálisan 4-5 között lehetett. Az e számmal becsült adatok használatakor azonban célszerű figyelembe venni az egyes területek /és talán korok/ közötti jelentős különbségeket is.

A Perui Alkirályság XVI. századi népességének e rövid vizsgálata alátámaszthatja a spanyol uralkodó osztályról és az indián elnyomott osztályról kialakult képet. Számolni kell, természetesen, jelentős eltérésekkel /indiánok, meszticek az uralkodó osztályban; spanyol napszámosok, cselédek, iparosok megléte/, azonban sem a spanyolok, sem a kevertvérűek /sem a négerek/ nem biztosítottak annyi munkaerőt a gazdaság

számára, amely pótolhatta volna a népesség tulnyomó többségét alkotó indiánt.

A mezőgazdaság

Peru jelentőségét Spanyolország és az európai gazdaság számára a nemesfém - főképp az ezüst - adta. Kétségtelen azonban, hogy a gyarmat egész fejlődése során alapvetően agrárterület maradt. Ennek okai a következők:

1. A mezőgazdaság biztosította az élelmiszert a nagy bányakörzetek számára, mint nyersanyagforrás pedig belső és egyre növekvő külpiaci igényeket elégített ki.
2. A lakosság nagy tömegei az egész gyarmati korszak folyamán nem szakadtak el a mezőgazdaságtól. Az indián lakosság fő tevékenysége az élelmiszertermelés volt, de - kezdetben saját szükségletre, később adóterhei teljesítésére - jelentős textil- és egyéb háziipari tevékenységet folytatott, néhány hónapra pedig a bányamita keretei között bányásszá vált. Számolnunk kell ezen kívül jelentős számú spanyol kisbirtokos réteg kialakulásával és jelenlétével is főleg a partvidék völgyeiben.
3. Az elmondottakkal összefüggésben a gyarmati uralkodó osztály döntő többségét földbirtokosok /encomenderók, hacendádók/ alkották.

Mindez indokolja, hogy a gazdasági élet bemutatását a mezőgazdasággal kezdjük.

a. A mezőgazdaság legfontosabb terményei

A Perui Alkirályság területén már a spanyol hódítás előtt is magas szintű, öntözéses földművelés folyt. A csapadékban - a Humboldt-áramlás hűsítő hatása miatt - igen szegény tengerparton a folyóvölgyek váltak a termelés központjaivá. Az öntözőcsatornás teraszokon kukoricát, gyapotot, babot termeltek, és sok halat fogyasztottak. A Sierra völgyeiben szintén a kukorica volt a fő termény, míg a magasan fekvő területeken burgonyát, quinoát, ocát termesztettek. Itt voltak az állattenyésztés /főleg a láma-, vicuña-, alpaca-tenyésztés/ centrumai is. A Dél-Sierrában, Cuzco környékén nagyarányú kokatermesztés volt.

A Diccionario de historia de España a perui mezőgazdaságról írva megállapítja, hogy a hódítás után az első időben jelentősen csökkent a hagyományos mezőgazdasági termelés. Ennek okait a következőkben jelöli meg:

1. Az indián lakosság számának csökkenése.
2. A polgárháboru pusztításai.
3. Az inka lázadások.
4. A föld tulajdonosának megváltozása.
5. Az indiánok menekülése a spanyolok által preferált területekről.

Ugyanott a fokozatos fellendülést a spanyol növények termesztésének lassu elterjedésével és az állattenyésztés gyors fellendülésével magyarázzák.¹

Vizsgáljuk meg, hogyan zajlott le ez a folyamat.

Cieza de León 1541-50 között írott krónikájából kiderül, hogy Peru területén már ebben az időben jelentős európai gabona- és gyümölcsstermesztés folyt. Leírásában találhatunk buza, árpa, szőlő, gyümölcsök /alma, őszibarack, füge, banán, gránátalma/, cukornád és zöldségfélék említésével.² Állatok közül megemlíti a juhot, a sertést és a galambot. Figyelembe véve a krónika keletkezési idejét, ez semmiképpen sem jelent lassu elterjedést. A század hetvenesnyolcvanas éveiben gyakorlatilag az egész spanyolországi terményskála megtalálható Peruban. A leírások a buza, árpa, szőlő mellett emlitenek lucernaféléket, igen változatos zöldségféléket /saláta, káposzta, retek, borsó, hagyma, fokhagyma, mustár/, olivát és gyümölcsöket. Állatok közül pedig lovat, szarvasmarhát, sertést, juhot, kecskét, baromfit.³ /Helyenként a spanyol terményekből már igen jó terméseredményeket értek el. Abancay-ban pl. a buza 1:10 arányban termett./⁴ Természetesen továbbra is jelentős maradt az ősi perui termények termesztése.⁵

A forrásokból kitűnik az is, hogy a spanyolok letelepedve rögtön megpróbálták meghonosítani a megszokott élelmiszereiket jelentő növényeket, állatokat.⁶ E törekvésük azonban gyakran az indiánok ellenállásába ütközött. 1582-ben jegyezték föl pl. a Cuenca környéki San Francisco Pueleusi de Azogue indiánjairól, hogy "nem vetnek spanyol gabonát, nem termelnek spanyol gyümölcsöt"⁷, és a Guamanga melletti repartimientók indiánjairól is elmondják, hogy "nem szívesen termelnek buzát, árpát".⁸ Ennek oka nagyrészt az ismeretlentől való idegenkedés lehetett, de a Korona néhány döntése

más okokra is rávilágít. 1551. december 17-én pl. arról hoztak határozatot, hogy az indiánok szabadon tenyészthetnek bármilyen állatot, nem szabad a spanyol állatokat elvenni tőlük.⁹ 1561-ben a kurakák és más előkelők panasza nyomán újra megtiltották az encomenderóknak, hogy megakadályozzák az indiánokat a szőlőtermesztésben, állattenyésztésben.¹⁰ Az indiánok tehát több zaklatásnak, valószínűleg nagyobb adóknak voltak kitéve, ha a spanyolok szükségleteinek megfelelőbb spanyol eredetű terményeket termelték. Néhány őshonos termény viszont rövidesen közkedvelt lett a spanyolok körében. R. de Lizárraga kifejezetten spanyol érdeklődésű krónikája pl. a spanyolok által felhasznált termények között említi a kukoricát és a burgonyát is. Ezek az élelmiszerek különösen ott váltak fontossá számukra is, ahol a megszokott gabonafélék nem termettek meg.¹¹

Nagy gondot okozott a teherhordó állatok hiánya, bár tenyésztettek lovat, és továbbra is jelentős szerephez jutottak az őshonos lámák is. A teherhordó állatok tenyésztését több királyi rendelet előírta.¹²

Az ősi és a spanyolok által behozott termények vetésterületeinek földrajzi elhelyezkedését vizsgálva kitűnik, hogy a spanyolországihoz hasonló éghajlatu partmenti völgyekben - ahol a spanyolok kezdetben legszivesebben letelepedtek, és ahol az indiánok szinte teljesen kipusztultak - a leggyorsabb és legteljesebb a spanyol növények térhódítása. A Sierra völgyeiben általában párhuzamosan folyt a spanyol és indián termények termesztése, míg a magasabb területeken - éghajlati okok miatt - az őshonos növények előállítására ma-

radt a döntő. Az állattenyésztésben továbbra is a Sierráé maradt a vezető szerep. Legjelentősebb körzete a Quitói Audiencia területe volt, ahol különösen sok juhot, lámát tenyésztettek. A partvidéken a spanyolok által behozott állatok tenyésztésére helyeztek nagyobb súlyt /pl. a Santa-völgyi szentjánoskenyérfákból takarmányozott lovak tenyésztése/, míg a Sierrában az ottani terep- és éghajlati viszonyoknak megfelelőbb láma tenyésztése dominált.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a spanyol eredtű mezőgazdasági termények igen gyorsan meghonosodtak Peruban. Valószínű, hogy a Diccionario de historia de España által felsorolt okok valóban a termelés csökkenését eredményezték, azonban az újbóli növekedés okát a helyzet stabilizálódásában - a csökkenést előidéző okok megszűnésében - kell keresnünk. A spanyol termények elterjedése pedig a kialakult szituáció természetes következménye volt, az etnikumok, a kulturák találkozásának olyan természetes velejárója, akár csak az előző fejezetben említett faji keveredés tendenciája.

b. A földbirtokviszonyok

A mezőgazdaság vizsgálatának döntően fontos tényezője a termelés kereteit adó földbirtokviszonyok vizsgálata. Mivel Peru egész gyarmati korszakában agrárterület maradt, a földbirtokviszonyok vizsgálata közelebb visz bennünket a termelési viszonyok, a termelési mód problémájának megértéséhez. E kérdéssel kapcsolatos az utóbbi évek nemzetközi

szakirodalmában az encomienda, hacienda kialakulásáról, kapcsolatáról, fejlődéséről, jellegéről folytatott vita. A vita egy 1973-as összefoglalásából¹ kiderül, hogy igen sok fontos kérdést illetően még nem jött létre egységes álláspont a történészek között. Eldöntetlen például, hogy milyen kapcsolatban állt egymással az encomienda és az hacienda, mely tényezők ösztönözték az hacienda kialakulását, gazdasági vagy politikai érdekei fűződtek-e az hacendadónak birtokai fenntartásához és növeléséhez, milyen munkaerőt, milyen formában használt az hacienda, milyenek voltak a piac-, a profit- és a hitelviszonyok stb. E vita túlnó a földbirtokviszonyok keretein, és az egész perui termelési mód kérdését is érinti, így részletesebb ismertetésére mi is ott térünk ki, néhány jellegzetességre azonban már itt felhívjuk a figyelmet.

1. A vita túlnyomóan elméleti jellegű. Ritkán születnek konkrét elemzések a témát illetően.²
2. Elméleti vita során modellek alkotása és használata természetes. Kérdés azonban, hogy jogos-e egy és változatlan modell-lel jellemezni a gyarmati rendszer háromszáz éves időszakát.
3. A résztvevők gyakran igen mereven értelmezik a feudalizmus és a kapitalizmus marxista kategóriáját. Csak tiszta formákat tételeznek fel, és ezeket keresik, illetve vélik megtalálni a gyarmatokon.³
4. A hozzászólásokat a vitázók politikai és ideológiai céljai erősen befolyásolják.⁴
5. A vita résztvevői általában a kialakult, XVIII. századi

haciendát teszik vizsgálataik tárgyává. Kevesen foglalkoztak az hacienda kialakulásának körülményeivel, az átmeneti formákkal⁵, amelyek feltárása - véleményünk szerint - közelebb vihetne mind az hacienda jellegének és fejlődésének, mind a termelési mód problémájának megítéléséhez.

A továbbiakban a rendelkezésünkre álló források alapján megkíséreljük felvázolni az haciendák kialakulásának XVI. századi folyamatát, különös tekintettel a Korona e kérdésben elfoglalt álláspontjára, az encomienda és az hacienda között létrejött átmeneti formákra és a változást előidéző okokra.

Az encomienda a konkiszta korának "nagybirtoka". Jogilag nem jelent földbirtoklást, nincs közvetlen kapcsolatban a földdel. Peruban a hódításban, a meghódított területek benépesítésében szerzett érdemekért adományozta kezdetben Francisco Pizarro, később a Korona. Az encomienda adományozásával az encomendero részt vállalt az adminisztratív és birói teendők elvégzésében, irányította a területet⁶, megszervezte és felügyelte az indiánok térítését, hit- és erkölcsoktatását, fizette a papokat⁷, katonailag védelmezte a rábizott indiánokat⁸ és beszedte a Koronának járó adókat. Ennek fejében megkapta a beszedett adók meghatározott részének élvezeti jogát, és igényt tarthatott az indiánok által teljesítendő személyes szolgálatra is.⁹

E rendszer kétség kívül merített a spanyol reconquista idején kialakult repartimiento-rendszer tapasztalataiból. Ekkor ugyanis a spanyol nemesek katonai érdemeik elismeréseként vagy egy terület ujrabenépesítéséért megszerezhették

az adott terület feletti uralmat, tehát a kormányzás, a közigazgatás bizonyos feudális jogát.

Peruban az encomienda-adományozás nem földbirtok-adományozást jelentett. Itt kezdetben a földnek csekély értéke volt. Robert G.Keith szerint földet azok kaptak, akik később jöttek vagy jelentéktelenek voltak ahhoz, hogy encomiendát kapjanak.¹⁰ A földbirtoklás rendezésének kérdése nem is merült fel egészen a XVI.század végéig.¹¹ A hódítók elsődleges célja a kincsszerzés, a meggazdagodás volt. A hódítás konszolidálódásával, a letelepedések után csupán következő lépésként merült fel a földszerzés, az encomienda földbirtokként való megszerzésének gondolata. Az encomienda-hoz, mint földbirtokhoz való kötődést a Korona is igyekezett megakadályozni. A megadományozott az encomiendát csak korlátozott időtartamra, leggyakrabban, 2, ritkábban 3 élettartamra kapta, és nem is élhetett falvaiban. Kötelezték, hogy a legközelebbi városban háza legyen, ott teljesítse városi polgári kötelezettségeit, és csak az adó beszedésének idejére, legfeljebb 3 napig tartózkodhatott falvaiban.¹² Sem encomiendája földjével, sem indiánjaival nem rendelkezett szabadon. Tilos volt pl. eladása, bérbeadása, elzálogosítása.¹³

A hódítások befejeződésével a Korona támadást indított az encomienda intézménye ellen az indiánok védelme érdekében. Az 1542-ben kiadott Uj Törvényekben kimondta, hogy az indiánok szabad alattvalói a Koronának. Akik rosszul bánnak velük, elveszítik repartimientójukat. Ugyancsak elvesztik encomiendájukat azok, akik megfelelő jogcím nélkül birtokol-

ják azt, de a megfelelő jogcimmel birtoklók egy része is, mert a törvények kimondták a repartimientók számának korlátozását. Örökölni nem lehetett, legfeljebb az adók egy részét biztosította a Korona járadékként az özvegynek és a gyerekeknek. Kimondták, hogy ezentul jutalmul ne birtokokat, hanem javadalmazással járó tisztségeket adományozzanak.¹⁴

Tehát az indiánok védelmezése, /bár az adózók védelme valóban fontos volt/ csak ürügyül szolgált a gyarmatok anyaországtól való függésének megszigorítására. A Korona deklarálta ezzel, hogy igényt tart minden meghódított föld és annak minden lakója feletti szabad rendelkezés jogára. Ez kísérletet jelentett egy esetlegesen kialakuló viszonylag önálló encomendero-földbirtokos réteg visszaszorítására, és egy teljesen a Koronától függő hivatalnok-uralkodó osztály kialakítására. Ez természetesen ellentétben állt a hódításban résztvevő csoportok érdekeivel, akik a konkisztában való részvételükkel épp azt akarták megszerezni, amire Spanyolországban nem volt módjuk, és amit most a Korona itt is megpróbált elvitatni tőlük: földbirtokot és politikai hatalmat. Ezt a célt - ha kellett - fegyverrel védelmezték a Korona ellen is. A fellángoló tiltakozások /a Gonzalo Pizarro, Sebastián de Castilla és Francisco Hernández Girón vezette felkelések/ meghátrálásra készítették az Udvarat. A király által 1556-ban az Indiák Tanácsa^{elé} bocsátott tervezet /részben talán valódi ijedtséget tükrözve, részben időnyeres céljából/ az encomienda feudummá változtatását tárgyalta, annak teljes spanyolországi változatában: polgári- és

büntető ügyekben birói jogkört, mayorazgo alapján örökölhetőséget, alcabala bevezetését ígérte, ennek fejében katonáskodást, letelepedést kért a birtokosoktól. Céljának azt tekintette, hogy a birtokosok kötődjenek az új területekhez, úgy védjék az indiánokat, mint sajátjaikat, és a Korona iránti hűségre bírja őket.¹⁵ A Tanács azonban jól látta, hogy ezáltal az új területek birtokosai nemhogy kötődnének a Koronához, de földjeik teljes birtoklására támaszkodva teljesen ellenőrizhetetlenné válnának, és ez a gyarmatok gyors elvesztését jelentené Spanyolország számára.

Valóban csak időnyerése szánhatták e rendeletet, mert a polgárháború befejeztével, a kedélyek lecsillapodásával már új, komolyabb formában folytatódott a vita: örökletessé tegyék-e, és ha igen, milyen formában az encomiendát.¹⁶ Az 1579-es és 1586-os tervezetek¹⁷ lényegében az encomienda részbeni örökletessé tétele mellett foglaltak állást, a meglévő encomiendák egy részét azonban járadékká változtatták volna, és jövedelmével tisztviselők javadalmazását helyezték kilátásba. A Korona kezelésében lévő birtokok megmaradtak volna, sőt számuk és jelentőségük megnövekedett volna a spanyol települések, kikötők, stratégiaiilag fontos helyek hozzákapcsolásával. Az örökölhetővé tett birtokok a mayorazgo szigorúan meghatározott rendje szerint öröklődhetek volna, de a Korona fenntartotta magának minden új tulajdonossal szemben az investitúra gyakorlásának jogát, melynek fejében jelentős adórészre tehetett volna szert minden alkalommal. Az encomienda tehát egyre jobban közeledett a Koronának tetsző formához, míg a vita a XVII. század elejére

a Korona érdekeinek megfelelően zárult le: az encomienda járadékká vált, és csupán három életre öröklődött /1629/.¹⁸

A Korona győzelme azonban ekkor már nem lehetett teljes, ugyanis új helyzet alakult ki Peruban. Az encomienda gazdaságilag egyre inkább háttérbe szorult a földbirtokokkal szemben. Az új, igazi földbirtokos osztályt pedig a Korona direkt módszerekkel nem tudta ellenőrizni.

Vizsgáljuk meg, kik, milyen módon szerezhettek földet a Koronától "függetlenül", milyen munkaerőt használhattak fel a termelésben.

Az encomenderóknak igen jó lehetőségük volt arra, hogy encomiendájuk területéből birtokokat hasítsanak ki, és azt az indiánokkal műveltessék meg. A Korona különféle tiltó intézkedései mutatják, hogy az encomenderók éltek is ezzel a lehetőséggel.¹⁹ Egy 1563-as rendelet pl. olyan encomenderót említ, akinek encomiendája területén kertjei, szőlői, heredad-jai, állatai voltak, kokát termesztett, és málhás állatokkal Cuzcóból Potosiba szállíttatta termékeit. Már 1550-ben rendelet tiltotta, hogy encomenderók falvaikban állandó jelleggel intézőt /mayordomo/ tartsanak birtokaik ügyeinek intézésére. Ezt 1553-ban - az encomenderók többszöri kérése ellenére - sem engedélyezték.

Indián kurakák részben ősi jogaikra, részben hatalmukra hivatkozva szintén földbirtokosokká lehettek. A laticungai főcacique, don Sancho Hacho pl. foglalkozott mezőgazdasággal, ház- és földbirtokai voltak, sőt egy obrájében is érdekelt volt. 1587-es végrendeletéből kitűnik, hogy 27 földbirtoka, 6 kertje és 6 estanciája volt, míg felesége 1580-ban

kelt testamentuma 18 földbirtokról, két kertről és egy estanciáról tesz említést. Mindketten panaszojják, hogy még nagyobb birtokaik voltak, de egy részüket a spanyolok kisajátították.²⁰ Egy 1561-es rendeletben pedig caciquék és más előkelők kaptak jogi támogatást az encomenderókkal szemben, hogy szőlőt, heredadot, sementerákat, állatokat, malmot birtokolhassanak.²¹

Ugyancsak könnyen szerezhetett birtokokat az egyház akár adományozás, akár földfoglalás, vagy később vásárlások révén.²²

Igen sok olyan birtokról is tudunk, amelynek tulajdonosai nem-encomenderók voltak. Egy 1571-72-ben Cuencáról készült leírás pl. azt említi, hogy a városnak csak 2 encomendero polgára van, a többiek állatot tenyésztenek, földet művelnek. 1586-ban Angaraes-ban 1 királyi encomienda volt. A lakosok chácaráikból és estanciáikból éltek. 52 spanyol és mesztic /1/ chácarán természetett kukoricát, búzát, 15 spanyol pedig szarvasmarha- és juhtenyésztő estancián nevelt állatot. Egy szintén 1586-os, Abancay-ból származó összeírásból kiderül, hogy gyakran a nem-encomenderók birtokain is indiánok művelték a földet, őrizték a nyáját.²³ A nem-encomendero földbirtokok többsége azonban feltehetőleg spanyol kisbirtok volt.

Miután a föld a kincsszerzés lehetőségének megszűnéséig értéktelen volt, és azon túl is sokáig az encomienda jelentett könnyebb és jobb meggazdagodási lehetőséget, a földszerzés igen könnyű volt. Egy 1539.május 22-i határozattal a Korona Francisco Pizarróra ruházta Peruban a földosztás

jogát, de később adományozhattak földet az alkirályok, sőt a városi tanácsok /Cabildók/ is.²⁴ De gyakoriak lehettek az illegális földfoglalások is. Quito környékén pl. elfoglalták és legelőnek használták az indiánok által egy évig pihentetésre parlagon hagyott földeket.²⁵ Egy másik esetben Pipo falu indiánjainak caciquéje panaszolja, hogy a redukció során chácarákat és heredadokat tulajdonítottak el tőlük a spanyolok, encomenderók, lakosok és meszticek /españoles, encomenderos, pobladores y mestizos/.²⁶ A Korona mindkét esetben elrendelte az eltulajdonított földek visszaadását. Más esetben viszont maguk az indiánok adták el földjeiket.²⁷

Birtokaikat azok tudták leginkább felvirágoztatni, akik olcsó indián munkaerővel tudták műveltetni földjeiket. Erre lehetőségük volt pl. az encomenderóknak. Igen sok határozatban találkozhatunk az encomenderók magánbirtokán végzett indián /személyes szolgálatból kinövő/ kényszermunka alkalmazásának megtiltásával.²⁸ Ugyancsak éltek ezzel a lehetőséggel a caciquék is. Ők jogilag is alátámasztották követelésüket. A Korona ugyanis elismerte jogukat arra, hogy minden korábbi kedvezményüket megőrizzék.²⁹ Ők pedig egyetlen vizita alkalmával sem felejtették el megemlíteni, hogy az inka időkben az indiánok munkajáradékkal tartoztak nekik, és megművelték földjeiket.³⁰ Ha pedig földjeik nem az uralmuk alatt lévő területeken voltak, egyszerűen indiánokat telepítettek e birtokaikra.³¹ De corregidorok is könnyedén szerezhettek indián munkásokat. Birtokszerzésüket ugyan törvény tiltotta, de nagykorú családtagjaik, feleségük birtokszerzését már nem.

e "családi" birtokon pedig kitűnően fel lehetett használni a hivatali visszaéléssel szerzett ingyen munkaerőt. Arra is van példa, hogy encomenderók és királyi tisztségviselők caciquéiktól csábitják el indiánjaikat.³² Azoknak sem volt azonban túl nehéz indián munkásokhoz jutni, akik közvetlenül nem kerültek kapcsolatba a faluközösségekkel. Könnyen megszerezhető munkaerőt jelentett az inka időkben faluközösségeikből kiszakított vagy a háborus időkben kiszakadt yanaconák rétege.³³ Törvény írta elő továbbá a csavargó vagy dolgozni nem akaró indiánok városi közmunkákra vagy földbirtokokra adását.³⁴ Igen elterjedt volt indián munkaerő bérbevétele a caciquéktól, encomenderóktól vagy a városi közmunkákra nem szükséges, de a város számára juttatott munkások közül. Ezért írta elő számtalan rendelet, hogy a bért magának az indiánnak kell fizetni munkájáért.³⁵

Az indiánokon kívül találunk, bár csekély számban néger munkaerőt is. A négerek azonban ekkor legtöbbször városokban szolgáltak, uraik házában, vagy encomenderók tisztségviselői voltak annak ellenére, hogy encomiendán tartózkodásukat az egész század során rendeletek tiltották.³⁶

Léteznek adatok arra is, hogy spanyolok szegődnek el másokhoz szolgálni.³⁷ Ugyanakkor másik forrásból arról értesülünk, hogy ezek a spanyolok intézők és állattenyésztők /mayordomos y criados/ voltak azoknál, akiknek haciendájuk volt.³⁸

Törvény írta elő, hogy az indián szabad, annak szolgái, akinek akar, és munkájáért bért kell kapnia. Ezt a rendeletet azonban annyiszor megismételték, hogy biztosra vehető, hogy

nem tartották be. Vannak adataink a bérekről is.

1591-ben a Korona hivatalosan előírta az indiánoknak fizetendő bérek nagyságát.³⁹ Eszerint a földművelő vagy templomépítésen dolgozó mitayóknak 1,5 tomint, fát, fűvet gyűjtő napszámosoknak napi 1 tomint /azaz 38 maravédit/ kellett fizetni. Az obrajében dolgozóknak évi 35 peso járt.⁴⁰

1569-ben viszont az indiánok azt panaszolták, hogy a szállításban, földművelésben dolgozó indián mitayók évi 6 pesót és 6 fanega /93 liter/ kukoricát kaptak. 6 peso pl. egy gyapotruha ára. A szőlőművelők napi 0,5-1 tomint kaptak, ami negyede a spanyolországi béreknek.⁴¹ Santillán a bérek legalább duplájára emelését javasolta. Indoklásul elég két adatot idéznünk: egy indián 1 tomin napszámot kapott, míg egy néger 4-et; s ami még jellemzőbb: ha egy encomendero bérbe adta indiánját egy kokaművelőnek, heti 3 pesót kapott indiánjaiért fejenként, míg az indián maga heti 6 tomint.⁴²

1573-ban Quitóban a yanaconák évi munkabére 2 ing, 2 köpeny/manta/ és 2 peso volt.⁴³ Összehasonlításként: az indiánok évi adója készpénzben 1-2 aranypeso volt.

Az indiánok gyakran nem is megélhetésükért dolgoztak. Az indián közösség önellátó volt: megtermelte, cserével még a XVI.században megszerezte a megélhetéséhez szükséges javakat. A kényszer, amellyel az indiánt a birtokokra, bányákba kényszerítették, gazdaságon kívüli volt: vagy egyszerű erőszak, vagy pedig az adófizetéshez szükséges készpénzmennyiség megszerzésének kényszere.

A kialakuló magánkezelésben lévő, indián kényszer munkával /hisz az elmondottak alapján a bérfizetés ellenére ez bérmunkának aligha nevezhető/ művelt birtokok elnevezésére rendkívül sok kifejezés szolgált. Használták az heredad, a chácara, a sementera, az heredamiento, az huerta, a viña, az olivar, az algodonal, az estancia kifejezéseket, gyakran összekapcsolva is:

heredad de viñas⁴⁴

estancias y hatos de ovejas, cabras y vacas⁴⁵

sementeras de trigo y maiz⁴⁶

chácaras de heredades /1/⁴⁷

estancias con sus granjeras y sementeras⁴⁸

E kifejezések vizsgálata fényt derít a kialakuló magánbirtokok egy-egy jellemző vonására.

A chácara perui kifejezés. Az indiánok által megművelt földdarabot jelentette korábban. H.de Santillán műve 21.pontjában a régi időkről írva szembeállítja a chácara "földparcella" jelentését az hacienda "vagyon" jelentésével: "... az örökös birtokába kerültek a földparcellák /chácaras/, a serlegek és egyéb vagyontárgyak /hacienda/, amelyek hátra maradtak."⁴⁹ Gyakran fordul elő a chácara szó az ott termelt termés nevének megnevezésével: pl. "chácara de coca" a neve az Inka számára a faluközösség mitájával művelt kokaföldnek, míg az Inka egész birtokát ugyancsak haciendának nevezik.⁵⁰ A szó indián eredetét, de megváltozott tartalmát mutatja egy 1649-es Cuzcóból származó leírás: "... indiánok chácarái, így nevezik e királyság őslakói a kukorica- és buzatermő földbirtokokat /haciendas de maiz y trigo/"⁵¹ A chácara szó jelen-

tése a spanyolok számára tehát nem világos, magyarázatra szorul. Ugyanakkor az hacienda szó megváltozott jelentését tükrözi, hogy az idézetben a chácara szinonimájaként, földbirtok értelemben szerepel. Mint a fentebb említett "chácara de heredades" példája és egyéb esetek is mutatják, a chácara szó a XVI. században összekapcsolódott az heredad névvel. A két elnevezés gyakran egyazon szövegben is egymás szinonimájaként szerepel mind az inka időkről, mind a XVI. századról írva. Az heredad spanyol szó, és a Diccionario de historia de España szerint a következőt jelenti:

"egy család vagy családi közösség mezőgazdasági művelési lehetőségeinek megfelelő kis agráregység, amelyet mindenkor néhány szolga bevonásával műveltek."⁵² Ugyanebben az értelemben használták az heredamientot is. Ezekből az esetekből kitűnik, hogy a chácara és az heredad eredetileg családirag művelt kisbirtok volt, és csak később nyert más jelentést. Az estancia állattenyésztő birtokot, a sementera bevetett földterületet, az huerta gyümölcsös- és zöldséges kertet jelentett, a szőlő /viña/, az olajliget /olivar/, a gyapotföld /algodon/ pedig a természetett növényt is megnevezi.

Az alábbiakból kitűnik e kifejezések speciális jelentése: kényszer- vagy bérmunkával művelt, piacra termelő, szabadon adható-vehető birtok, amelyet mindinkább a gazdagság forrásának tekintettek,

Egy 1563. december 2-án kelt királyi leirat szerint spanyolok indián mitayókat béreltek a várostól, hogy azok szőlőiket /viñas/ és heredadjaikat műveljék.⁵³ Sőt már 1550-ben szó volt encomendero heredadjairól, amelyek encomiendája fal-

vaiban voltak. Ügyei intézésére, irányítására intézőt /mayordomót/ tartott, akinek állandó birtokon tartózkodását viszont /akárcsak indián kényszermunkások alkalmazását/ a rendelet megtiltotta.⁵⁴ 1586-ban La Pazban spanyolok és indiánok /!/ heredadjait említik, amelyeket nap-számosokkal műveltettek.⁵⁵ Ugyanakkor Santa Cruz de la Sierra 160 polgárából 65 volt encomendero. Chácaráikon 3000 chiriguano indián dolgozott.⁵⁶ 1581-ben Otavalo 60 ezer tőkéből álló szőlőültetvényét szintén indiánok művelték meg.⁵⁷ 1586-ban Guamanga leírásakor említették, hogy a város encomenderóinak gabonaföldjeik, szőlők és nyájaik vannak /sementeras de pan, viñas y ganados/.⁵⁸ Ugyanitt azok a spanyolok, akik a városban laktak, de birtokaik nem voltak, azoktól vásároltak élelmet, akiknek birtokaik és földjeik /heredad y sementera/ voltak.⁵⁹ R.de Lizárraga leírásában pedig azt említi, hogy Huarmey, Paramonga, Barranca, Huaura stb. spanyol heredadjai, chácarái és estanciái Lima piacára termeltek, míg Cliza, Mizque, La Plata és a Rio Grande-i chácarákról Potosiba szállítottak élelmet.⁶⁰ Encomenderók esetében is inkább ezt a típusu birtokot tekintik a gazdagság forrásának /az encomiendával szemben/. 1572-72-ben a Piuráról szóló leírás készítője panaszkodott az encomenderók szegénysége miatt, és megjegyezte, hogy "nincs egyéb birtokuk /heredamientos/, mint némi gyümölcsösök és földjük /tierras/."⁶¹ Cieza de León már 1550 táján beszámol az estanciák és az heredamientók nagy értékéről és árak emelkedéséről, leírván hogy La Plata estanciái és heredamientói értéktelenek voltak, majd a potosi ezüstbányák

felfedezése után az áruk magasra szökött.⁶²

A század végén és a XVII. század elején pedig megjelenik az hacienda elnevezés is. Mint láttuk, e szó korábban vagyont jelentett teljesen átfogó értelemben. Így használta Cieza de León, Santillán, de még Guaman Poma de Ayala is.⁶³ A rendelkezésünkre álló forrásokban először 1586-ban mutatható ki 'birtok' jelentése, amikor Guamanga polgárainak megélhetési forrásai között szerepel, hogy intézők és állattenyésztők azoknál, akiknek haciendájuk van.⁶⁴ 1603-1609 között pedig Lizárraga említi, hogy Tarija és San Lucas környékén haciendának nevezett birtokon folyt a termelés. Egy-egy ilyen birtok, pl. a tarijai, 30.000 pesót ért, pedig nem is voltak indiánjai. San Lucasban ugyancsak haciendán yanaconákat, egy meszticet és egy mulattot foglalkoztatott a spanyol gazda szarvasmarhái gondozására. A San Lucas-i szarvasmarhákat a tarijai juhokkal és sertésekkel együtt azután Potosi piacain adták el.⁶⁵

Megállapíthatjuk tehát, hogy már a XVI. század ötvenes éveitől megfigyelhető a földbirtokszerzésre törekvés. E birtokokat indián munkával művelték, élelmiszert, kokát /Potosi környékén, a Dél-Sierrában/ természetettek vagy állatot tenyésztettek /Ecuador, partmenti völgyek, Potosi környéke/, amit a városi piacokon vagy távolabbi körzetekben értékesítettek. E folyamat a hatvanas-hetvenes években erősödött, majd a nyolcvanas évekre szükségessé vált a földbirtoklás szabályozása is.

Véleményünk szerint ebbe a folyamatba éppúgy bekapcsolódtak az encomenderók, a caciquék, a corregidorok, mint az

indiánokkal nem rendelkező spanyolok. Az állattenyésztő birtok kialakulása és ebből az haciendához vezető ut valószínűleg csak egyik formája volt az átalakulásnak.⁶⁶ Ugyanugy megfigyelhető az átalakulás a földművelő birtokok esetében is.

Ezzel összefüggésben változott az encomendero gazdasági /és politikai/ presztízse. A XVI.század ötvenes éveiben egyértelműen az encomienda birtoklása jelentette a gazdagságot és a tekintélyt. Cieza de León pl. így írt a limai encomenderókról: "sok polgár, akinek encomiendába adott indiánjai vannak, olyan gazdag, hogy vagyona eléri a 150.000 dukátot, másé a 80, 60, 50 ezer dukátot, kevéssel többet vagy kevesebbet."⁶⁷ A már idézett piurai leírás viszont már az heredamiento hiányával magyarázza a város encomenderóinak szegénységét. Az 1573-as Quitóról készült leírás pedig a következő személyeket említi, mint a város leggazdagabb polgárait:

Rodrigo de Salazar és Francisco Ruiz vagyona 50.000 peso. Házaik, estanciáik és nyájaik voltak.

Martin de Mondragón vagyona 25.000 peso. Estanciái, nyájai, házai voltak és kereskedelmet is folytatott.

Lorenzo de Cepeda szintén kereskedő volt. Tőkéje 45.000 peso. A helyi szövettel kereskedő /!/ ötven kereskedő vagyona pedig 15-20.000 peso körül volt.⁶⁸

A leggazdagabbak között tehát nem említenek encomenderót.

Nézzük meg, milyen tényezők idézték elő a földbirtoklás, a gazdálkodás felé fordulást.

1. Láttuk, hogy a hódítás következtében az adózók száma je-

lentősen csökkent, és a csökkenés folyamata a század során végig megmaradt. Az adózók számának csökkenésével kisebb lett az encomenderónak jutó adó mennyisége is,⁶⁹ ezért új bevételi forrásokat kellett keresnie.

2. A század közepétől fellendült a bányászat. A bányaközpontok /Potosi, Guancavelica stb./ koka- és élelmiszer-szükséglete ösztönözte a termelés fokozását és a megművelt területek határának délre és keletre terjesztését.⁷⁰

3. Ugyanebben az időben szervezték meg a közigazgatást is, amelynek központjaivá a városok váltak. A városokban koncentrálódott a mezőgazdasággal nem foglalkozó lakosság is, pl. a kereskedők, a kézművesek, a négerék és a kevertvérűek egy része, valamint a városi közmunkákra rendelt indián mitayók olykor több ezres tömege is. Bár a városi felső réteg /vezető hivatalnokok, encomenderók, földbirtokosok/ szívesebben vásároltak spanyol iparcikket, mint élelmiszerfogyasztók ők is itteni élelmet fogyasztottak.

4. Az encomenderók rendelkeztek piaci tapasztalatokkal is, hiszen az adónak csupán kisebb részét kapták pénzben. A természetben /gabona, egyéb élelmiszer, textil/ fizetett részt értékesítették a város vagy távolabbi területek piacán.

5. Az északi /mai ecuadori/ területeken fellendült textilipar alapanyagigényének kielégítése is jó bevételi forrást jelentett.

A XVI.század második felében kialakuló perui birtok /nagybirtok/ általános értékeléseként összefoglalóan elmondhatjuk, hogy

- létrejöttét a belső piac igényeinek növekedése siettette;
- a birtok magánkézben volt, feudális kötöttségek, kötelezettségek /mayorazgo, a közigazgatásban való részvétel, a Koronától való függés/ nem terhelték;
- a birtokon foglalkoztatott munkaerő többségét minimális "bérért" vagy kényszermunkával dolgoztatott indiánok tették ki.

A nagybirtokok mellett számolnunk kell jelentős spanyol kisbirtokos réteg árutermelésével és indián paraszti árutermeléssel is. A nagybirtok és a paraszti árutermelés közötti arányok felvázolását a rendelkezésünkre álló hiányos források, sajnos, nem teszik lehetővé.

A Korona már a XVI. században igyekezett korlátozni a magánkézben lévő nagybirtokok működését. Ennek okait az alábbiakban látjuk:

1. Igyekezett megállítani a népesség csökkenését, amivel a nagybirtok kialakulása kétségtelenül ellentétes hatást fejtett ki.⁷¹
2. Megpróbálta megőrizni az adózók számát /erre más rendeletek is utalnak, pl. az adómentesség felülvizsgálásáról⁷²/.
3. A század második felétől az indiánt mint állami közmunkát /mitát/ végzőt is óvta.
4. A magánkézben lévő nagybirtok létrejöttétől azért is tartott, mert a gyarmati függés lazulásának előidézőjét is látta benne.⁷³

Ugyanakkor a Korona kénytelen tudomásul venni a nagybirtokok kialakulását, mert e folyamatot nem képes megszakítani, és az ellátás biztosításhoz is szüksége van rájuk,

de fejlődésüket minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeznek fékezni és ellenőrizni. Kezdettől fogva tiltja az encomenderók és intézőik birtokon tartózkodását⁷⁴, próbálja korlátozni az indián munkaerő felhasználását a bér munka erőltetésével⁷⁵, meghatározza, hogy kik bérelhetnek a városi munkákon felesleges mitayót⁷⁶.

A nagybirtok fejlődésének fékezéséhez azonban a szabad földterületek ellenőrzése kínálkozott a legjobb módszernek. Eredetileg - mint erről már szó volt - Francisco Pizzaro kapta meg a földek szétosztásának jogát, majd rövidesen részesedtek ebből a jogból az alkirályok, a cabildók és az új területek benépesítésében érdemeket szerzett birtokosok, hivatalnokok is. Az egyre fontosabbá váló központi ellenőrzés biztosítása érdekében /különösen miután a hetvenes-nyolcvanas évekre egymást érték a földbirtok-perek⁷⁷/ az 1589. január 10-i rendelettel a Korona kizárólag a központi kormányzat számára hagyta meg ezt a jogot.⁷⁸ Az 1591. november 1-én kelt keirat pedig elrendelte a valós jogcímen birtokolt földek összeírását, és az ezen felül maradó földeket a Korona saját kezelésébe vette. Ez pedig a magánbirtokok törvényesítését is jelentette.

A magánkézben lévő nagybirtok, az hacienda létrejöttével megváltozott az encomienda intézménye. Már szó esett arról, hogy a Korona 1542-től kezdve igyekezett korlátozni, ellenőrizni az encomenderók jogait. Különösen azt próbálták megakadályozni, hogy az encomienda földbirtokká alakuljon, ennek érdekében a század végétől egyre erőteljesebb az encomienda járadékká alakításának szándéka és az örökölhetőség.

korlátozása /1629: az encomienda 3 életre örökölhető/. Így az encomenderók gazdaságilag háttérbe kerültek az hacendadókkal szemben, ezáltal presztizsük is csökkent. Az encomienda megszüntetésére azonban a Korona nem gondolt, mert

- még mindig jelentős ellenállásra kellett volna számítani;
- szüksége volt egy tőle függő, hozzá hű rétegre;
- szüksége volt az így jutalmazott hivatalnokok és katonák szolgálataira. /Az encomienda újabb fellendülése pl. az araukánok ellen a XVII.századtól újra fellángoló harcokkal függött össze⁷⁹./

A bányászat

A Perui Alkirályság területén, az Andok bányáiban igen sokféle érc megtalálható. Az ércbányákról, lelőhelyekről a leírások külön pontjai számolnak be, tükrözve a Korona érdeklődését a bányászati lehetőségek iránt. A XVI.században tudtak a perui hegységekben előforduló aranyról, ezüst-ről, higanyról, rézről, vasról, ólomról, kénről, mágnesvasércről¹. Hangsúlyozott érdeklődéssel fordultak a nemesfémek felé. Ezek minden kicsi és nagy, vélt vagy valós feltalálási helyét megemlítették². Az aranybányászat központjai az Andok északi részén voltak /Loja, Zamora, Zaruma/, míg az ezüst a déli részen fordult elő legnagyobb mennyiségben /Potosi, Porco, Oruro, Lipes, Berenguela, Challacollo stb./. A guancavelicai higanybányák jelentőségét a XVI.

század második felében kikisérletezett, és Peruban az 1570-es évtized elejétől alkalmazott Medina-féle amalgamozási eljárás adta. E három bányaközpont működését kiemelt figyelemmel kísérték, míg más fémeket vagy a nemesfémek kisebb lelőhelyeit gyakran egyáltalán nem bányászták a hidegre, a rossz hozamra, az indiánok hiányára hivatkozva³. Más esetekben a kisebb hozamu nemesfémbányákat az indiánoknak hagyták művelésre, akik adójukat, mita alóli felmentésük árát fizették a kitermelt fémből⁴.

Spanyolország /és Európa/ számára a XVII. század közepéig a nemesfém adta az amerikai gyarmatok jelentőségét. A kincsszerzés volt a cél, aminek érdekében a Korona támogatta Kolumbusz utjait /aki éppen azért lett kegyvesztett, mert nemesfémigéreteit nem tudta valóra váltani/, Mexikó és Peru meghódítását. Elsődlegesen a már kibányászott, feldolgozott, könnyen, munka- és befektetés nélkül gyorsan megszerezhető fém érdekelte a hódítókat. Csak a kincs elosztása után fordult figyelmük a bányászat felé. Az első mexikói ezüstbányát pl. csak 1534-ben fedezték fel⁵.

A latin-amerikai nemesfém-bányászat korszaka a következők voltak:

1. A spanyolok előtti bányászat
2. Az Antillák aranyának felhasználása /1503-1540/
3. Az arany mellett az ezüst megjelenése, egyensúly a két nemesfém között /1540-1560/
4. Az ezüst-korszak virágkora 1560-1630 között⁶

A felső-perui ezüstbányákat a spanyolok az 1530-as

évek végétől kezdték művelni. Közülük a legnagyobb Potosi felfedezéséig a porcói volt, ahol 1538-tól termelték ki a fémeket. A potosi Cerro Ricót éppen egy porcói bányavállalkozó, Villaróel yanaconája fedezte fel 1545-ben. A felfedezéstől kb. az ötvenes évtized végéig tartott a potosi bányászat első nagy korszaka. E korszakban az érc fémtartalma igen nagy volt /Luis Capoche szerint az 50%-ot is elérte/, hogy hagyományos indián olvasztókkal, az igen kis hatásfoku guairákkal is nagy jövedelemre tettek szert a bányatulajdonosok⁷. Az ötvenes évek végére azonban kimerültek az addig művelt fő telérek, az érc fémtartalma annyira lecsökkent, hogy az addigi módszerekkel már nem lehetett gazdaságosan kiolvasztani. Ekkor következett be Potosi első hanyatlása. Az újabb fellendülés a Medina-féle amalgamozási eljárás bevezetésével vált lehetővé. Az új eljárás bevezetését a guancavelicai higanybányák 1563-as felfedezése tette lehetővé. A két bány közötti kapcsolat megteremtése, az új, vizigényes módszer alkalmazási feltételeinek megteremtése, a szükséges munkaerő biztosítása Francisco de Toledo alkirály nevéhez fűződik.

Az alkirály országos vizitája során, 1572-ben érkezett Potosiba. Ott a bányák állapotának ellenőrzése és a vállalkozók panaszainak meghallgatása után a krónikus munkaerőhiány megszüntetésére intézményesítette a mitát. Elrendelte vizgyűjtő tavak és az ingeniókat /őrlőmalmokat/ vízzel ellátó Ribera megépítését, és megszervezte a higanyellátást oly módon, hogy a guancavelicai bányák termelését Potosi szolgálatába állította⁸. A gyors és látványos eredményt

leolvashatjuk egy Luis Capoche beszámolójában közölt táblázatáról. A táblázat az 1570 és 1584 közötti királyi ötödök értékét tartalmazza.

A királyi ötödök értéke Potosiban 1570-1584 L.Capoche szerint⁹:

1570	177.275	peso
1571	167.864	"
1572	129.532	"
1573	105.926	"
1574	193.786	"
1575	256.732	"
1576	336.144	"
1577	475.483	"
1578	530.021	"
1579	688.164	"
1580	749.516	"
1581	802.923	"
1582	860.729	"
1583	768.599	"
1584	764.143	"

/Az utóbbi két évben krónikus vízhiány volt - fűzi a táblázathoz magyarázatul Capoche./

Egy 1603-as leírás az előző év királyi ötödét 900.000 pesóra teszi, az egész termelést pedig 4.262 q-ra becsüli¹⁰.

1640-ig, a fénykorban regisztrált ezüstmennyiség összesen 256.114.187 peso, a királyi illeték pedig 54.056.108 peso volt. Ugyanakkor a hivatalos nyilvántartások alapján a tény-

leges mennyiség "csak mintegy egymarmad részét tarthatjuk számon, a többi a csempészet csatornáin folyt szét."¹¹

Méltán jellemzi Reginaldo de Lizárraga krónikájában a következő szavakkal a várost: "Aki nem látta Potosit, nem látta az Indiákat. Ez a világ gazdagsága, a törökök félelme, a hit és a spanyolok ellenségeinek fékentartója, az eretnekek és a barbárok csodálatának és félelmének az oka."¹²

Pontosabb adatokkal rendelkezünk a guancavelicai higanybányák termelésére vonatkozóan. A leírások egyben lehetővé teszik, hogy képet alkothassunk a kitermelés ellenőrzéséről, valamint a higanybányászat és -kereskedelem útján elérhető haszonról is.

Luis Capoche a higanybányák évi termelését 8500-9000 quintálra /egy quintal kb. 46kg/ teszi¹³. A Villa Rica de Oropesa és a guancavelicai higanybányák c. 1586-ból származó leírás alapján¹⁴ ezt megerősítő, de pontosabb adatokat tudhatunk meg. Eszerint 1580.január 1. és 1583.augusztus 31. között összesen 28.032 quintal higanyt termeltek ki. Ez évi átlagban 7.645 quintált jelent. Ebből ötödként 5.606 quintal illetve a Koronát. A fennmaradó 22.426 quintált 42 peso egységárért megvásárolta a bányászoktól. Így gyakorlatilag a Korona az egész kitermelt higany mennyiség birtokába jutott, amely 941.892 pesójába került. Az egészet nyomban továbbadta quintálonként 72 pesóért Carlos Corsónak és társaságának, akik kötelezték magukat a higany Potosiba szállítására. A teljes mennyiségért a Korona tehát 2.018.304 pesót kapott tőlük. Haszna quintálonként 38 peso, azaz összesen 1.076.412 peso volt. A leírás készítőjének számítá-

sai szerint a szállítás Guancavelicától Potosiig 246.156 pesóba került. Potosiban a kereskedők quintalonként 85 pesóért adták tovább a higanyt. Ez 2.382.720 pesót jelent. Hasznuk így 118.260 peso /quintalonként 4,2 peso/ volt.

A Korona tehát egyrészt az ötöd, másrészt a kényszerfelvásárlás révén ellenőrizte az egész higanytermelést. Ugyanakkor a higanynak sohasem volt Peruban törvényesen előírt ára, megszabásában mindenkor a Korona pénzügyi helyzete és érdekei döntöttek¹⁵. Így egyszer haszonra tehetett szerz az ötöd, mint királyi felségjogon járó mennyiség beszédésével, másrészt a felvásárlási árak alacsonyan, az eladási árak magasan tartásával, biztosithatta a potosi ezüsttermelést, ami után újra beszedte az adót. E haszonhoz képest eltörpül a kereskedőtársaság, és talán még inkább a bányászok haszna.

Az ezüstbányászatban jóval nagyobb volt a magánszemélyek szerepe és jövedelme. A Korona már 1504-ben felhagyott azaz az illuzórikus törekvésével, hogy minden bányát közvetlenül birtokoljon. 1504-től a bányászott érc ötödrészének befizetése ellenében bármelyik alattvalója /elvbén az indiánok is/ szabadon művelhettek bányát. Elméletileg nem birtokolhatott bányát királyi vagy közhivatalnok, szerzetesrendek, papok, külföldiek. Ezzel szemben, ha megvizsgáljuk a bányabérlők Luis Capoche által közölt listáját, mást tapasztalhatunk. Capoche összesen 577 concesionariót sorol fel /a concesionario olyan személy, aki a Koronával kötött szerződés alapján jogot nyert a bányaművelésre./ Ez Potosi 150.000 körüli lakosához képest elenyészően kevés.

A concesionariók között találunk egy firenzeit, Nicolás del Benino társaságában egy Enrique Sandi /Henry Sandey?/ nevű angolt, kolostorokat /pl. a jezsuitákét/, papokat /pl. el padre Cáceres, clérigo/, és indián előkelőket is /Don Diego Guaca, Don Lorenzo Luqui stb./¹⁶. Az ezüsttermelés igazi urai azonban az őrlőmalmok, az ingeniók tulajdonosai, az azoguerók voltak. Számuk 80-100 között mozgott¹⁷. Az ingeniók száma kb.130 lehetett. Az azoguerók már korán létrehozták érdektédelmi szervezetüket, a Real Gremiót, és érdekeik veszélyeztetése ellen igen egységesen léptek fel. Leggyakoribb módszerük a termelés beszüntetése volt. Néhányan közülük hatalmas vagyona tettek szert, a legtöbbjük azonban állandó adóssággal küzdött, mert "az árforradalom Potosiban sokkal inkább éreztette hatását, mint az anyaországban, s a bányászattal kapcsolatos kincstári monopóliumok következtében a vállalkozók örökös hátrálékban voltak a cajas reales-szel /királyi kincstár/ szemben."¹⁸ Példa erre az egyik legfontosabb XVI.századi potosi forrás szerzőjének, Luis Capochének az élete, aki 1572 előtt szerzett egy ingeniót, jómódban és közmegebecsülésben élt, mignem 1593-ban teljesen fizetéseképtelenné vált, és bírói eljárást indítottak ellene.¹⁹ Az azoguerók szerepét és hatalmát mutatja II.Fülöp számukra kiadott kiváltsága, amely szerint akkor is el kell látni őket higgy-nyal, ha adósok, és adóhátrálékaik ellenére is viselhetnek hivatalt.²⁰

A bányák és az ingeniók munkaerőigényeinek kielégítésére Francisco de Toledo alkirály bevezette és általánossá

tette az inka államtól örökölt mita-rendszert, amelyet végül is 1578-ban II. Fülöp is jóváhagyott. A mitayók biztosítására 16 Potosi környéki, 120-150 mérföldes körzetben elterülő provinciát jelöltek ki.²¹ Évente három egyenként 4500-5000 fős csoport dolgozott a városban. Egy hét munkát két hét pihenés követett, mégis az egészségtelen munkakörülmények, a rossz bánásmód, az elégtelen élelmezés következtében igen sok indián lelte itt halálát. A mitára rendelt 16 provincia indián lakosságának 13-16%-a teljesített munkát Potosiban. Munkájukról, bérükről képet kaphatunk Capoche leírása nyomán.

Charcas, La Paz, Chucuito, Collao, Los Canas, Los Canchis, Condes 123 repartimientójáról érkeztek munkások a városba. Irányításukra, védelmükre az alkirály kezdetben hat, később 11 indiánt nevezett ki procuradornak, kapitány címmel. Ezek munkájukért 200 peso javadalmazást kaptak. Ha valamelyikük nem teljesítette megfelelően a feladatát, leváltották. /Egy ilyen esetről beszámol Capoche is. A leváltás okát azonban nem közli, csak annyit tudunk meg, hogy a leváltott procurador "kárt okozott az indiánoknak."/ Minden kapitány a kapitánysága alá tartozó indiánokból hetente 4453 főt /a munkások egyharmadát/küldött a bányákba, ingeniókba, ezüstfinomítóba a következő elosztásban:

1369 indiánt a bányákba
2047 indiánt a vízi ingeniókba
620 indiánt a szárazmalmokba
222 indiánt a 34 ezüstfinomítóba

195 indiánt "ezek kiegészítésére" /valószínűleg az egy hét alatt meghalt indiánok pótlására/

A maradék kétharmad részből /8894 fő/ minden hónap első hétfőjén 200 bér munkásként kezdett dolgozni gazdáknál /Indios de meses/, 150 indiánt minden hét hétfőjén elosztottak azon polgárok között, akiknek házimunkásra volt szükségük. Igényelhettek munkásokat közülük a kolostorok, a kórházak és a regidorok is. /Indios de plaza/ 80 indián az élelmiszerszállításban "segített". 70-et a sóbányákba küldtek. /A sót az ezüstfeldolgozásban használták./ 100 indián ment a viztároló tavak karbantartására, 60 az orvosnak és a parókiákra "segíteni", 300 az Audiencia utasítására az ujonnan felfedezett guariguari ezüstbányákba.

A bányákban dolgozó indiánok bére heti 3,5 peso volt. Az ingeniókban, finomitókban, közmunkákon dolgozók 2 real 3 cuartillost kaptak. A házimunkát végzők ennél kevesebbet. A bérből levonták az adójukat és heti fél pesót a kórház fenntartására. /Összehasonlításképpen: a városi kifőzdékben havi 30 pesóért lehetett minden nap meleg ételt kapni. Egy palack chicha ára 8 real volt, a koka 4-4,5 pesóba került, de ha hiányzott, 10-15 pesót is megadtak érte./ Capoche meg is jegyzi, hogy a kapott 3,5 pesóból adót fizetve, családotól, a chácarák segítségével nélkül nem lehet megélni ilyen drága vidéken. Az indiánok kiegészítő jövedelme sokáig az volt, hogy eladták az ingeniókban már feldolgozhatatlan, de olvasztással még kinyerhető ércet. Egy quintal ilyen ércért 10 pesót is fizettek a felvásárlók. Toledo alkirály el is rendelte, hogy az indiánokat ércben

fizessék. Az érc csökkenésével azonban a béreket egyre gyakrabban pénzben adták.

A mitáról összességében igen elítélő Luis Capoche /ingenio-tulajdonos !/ véleménye. Ugy véli, hogy az indiánok helyzete nyomoruságosabb a négerekénél. A néger rabszolgát ugyanis csak egyszer adják el, míg az indiánokat sokszor. Ugy kezelik őket, mint a kiskorúakat. Nem lehet vagyonuk, nem kapnak részt az általuk felfedezett bányákból²².

Ha kevés a mitayo, a város polgárai bérmunkásokat fogadtak. A bérmunkás indián neve mingado volt. Bérük 4 real és 1 cuartillo körül mozgott. Néhányan kokát is adtak bérmunkásaiknak. Gyakran a caciquék adták bérbe indiánjaikat. Az ilyen indiánoknak heti 3 pesót fizettek, amiért ünnepeken is kötelesek voltak dolgozni. Ezen kívül napidíjat fizettek értük a caciquéknek is. Más esetekben az indián faluközösség küldött munkásokat Potosiba, hogy azok ott kapott béréből fizessék az adót, a tributót.

A munkások harmadik csoportját a yanaconák alkották. /A yanaconák faluközösségből kiszakadt indiánok, akik egy-egy gazdához vagy birtokoshoz szegődve, ahhoz személyükben is kötődve cselédként vagy függő helyzetű jobbágyként éltek./ Számuk azonban Potosiban csökkent. A nyolcvanas évek végén 980-an voltak. Kapitányuk don Pedro Cusipáucar cuzcói indián volt.

A bérmunkások és a yanaconák száma és jelentősége eltörpült a gyakorlatilag ingyenmunkát végző mitayóké mellett.

Potosiban az ezüstbányászaton és -finomításon kívül sem-

miféle termelési ág nem volt, a város mindenből behozatalra szorult. Az áruellátást a város kereskedői biztosították. Az ezüstön kívül a kereskedelem volt a meggazdagodás másik forrása.

Potosi ellátása ösztönözte a környező területek mezőgazdasági árutermelését. Cuzcóból, Guancavelicából koka áramlott Potosiba. Arequipa borral, likőrökkel, Cochabamba búzával, kukoricával, szalonnával, Cliza búzával, kukoricával, a Rio Grande völgyei élelemmel, La Plata gyümölcsökkel, gabonával, Tarija hussal, a környező falvak a legkülönbözőbb élelmiszerekkel látták el a bányászat központját. De ösztönző hatása érvényesült La Paz, Santa Cruz de la Sierra, San Miguel de Tucumán, sőt Quito textil-obrajében is. A terményekért cserébe a potosi ezüst egy része szétáramlott az alkirályságban. A bányászat kiteljesedése és a bányavidékek élelmiszergyűjteményének növekedése ily módon - mint arra már az előző fejezetben is utaltunk - ösztönözte az árutermelő nagybirtokok kialakulását, valamint az indián /és feltehetőleg a spanyol/ paraszti árutermelést is. Így, annak ellenére, hogy a kitermelt nemesfém egy része királyi ötdékként, a koronabirtokokról származó bevételként, valamint magánszemélyek és kereskedők átutalásaiként Spanyolországba áramlott²³, pozitívan hatott Peru belső gazdaságának fejlődésére.

Spanyolország számára viszont a gyarmatok nemesfémé, valamint Németalföld és Itália biztosította az abszolutizmus gazdasági bázisát. Az árforradalom spanyolországi hatása, a Kasztília vezetésével létrejött spanyol egység a re-

feudalizáció folyamatát erősítette. A belső árutermelés elsorvadása után Spanyolország a külgazdaságtól vált függővé. Mivel a behozott árucikkekért nemesfémmei fizetett, a gyarmatok kincse kiáramlott az országból, és /az árforradalom révén/ az európai eredeti tőkefelhalmozás folyamatát erősítette.

Az ipar

A rendelkezésünkre álló források alapján nem lehetséges az ipar XVI. századi fejlődésének vizsgálata, mert iparra is vonatkozó forrásaink mind a XVI. század végére vonatkoznak. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy az ipar fellendülése is a század hatvanas éveiben kezdődhetett, a hódítások, a polgárháborúk időszakának lezárulásával, a tartós letelepülés szükségességével, amikor megkezdődött a spanyolok nagyobb arányú gyarmatokra vándorlása is.

A XVI. század végén négy iparilag jelentős területet különböztethetünk meg.

1. Az északi /mai ecuadori/ területek. Itt találunk legnagyobb számban textilkészítő obrajéket /pl. Quito, Chimbo, Guayaquil, Latacunga stb./. Ezen kívül emlitenek ezen a területen cukorüzemeket /ingenio de azucar; Chimbo, Guayaquil/, malmokat /Riobamba, Guayaquil/, fűrészmalmost, hajógyártást /Guayaquil/, bőr- és kézműipart /Quito, Riobamba/, valamint az arany- és ezüstbányászathoz kapcsolódó ércuzókat /ingenios, trapiches/, és egy portugál ércolvasztóját /Guenca, Loja; Quito/.

2. A partvidéken a spanyolok lakta völgyekben leggyakrabban cukorüzemeket találunk. /Piura, Zaña, Chicama, Santa/ Legkiterjedtebb ipara Limának volt. Itt találjuk az első pénzverdét, ércolvasztót, ezen kívül cukoringeniókat, malmokat, bőripart, kézműipart, és ácsok cofradiáját.
3. A Sierrában Jauja-Guamanga körzetében obrajék, cukorüzemek, érczuzó malmok voltak.
4. Felső-Peru legnagyobb jelentőségű ipari tevékenysége természetesen az ezüstbányászathoz kapcsolódott. A bányák közelében a bányakörzet ellátására települt textilobrajéket /La Paz, Santa Cruz de la Sierra, San Miguel de Tucumán/ és malmokat /San Miguel de Tucumán/ találunk. Itt működött a XVII.század elején a caracollói lőpormalom is.

A termelés méreteit tekintve mindent megelőznek a nemesfém-bányászathoz kapcsolódó iparágak. Ezek ismertetésére az előző fejezetben már kitértünk.

A nemesfémolvasztás után két könnyűipari ág, az élelmiszer- és a textilipar volt a legfontosabb. Az előző az élelmiszertermelő birtokok terményeit dolgozta fel /malomipar, lepénysütés, cukoripar/, míg az utóbbi a legnagyobb állattenyésztő körzetek, a Quitói Audiencia és a Dél-Sierra területén volt a legjelentősebb. Az első területen a polgárok fő megélhetési forrásává vált.¹

Egyéb iparágak, kézműipari, céhes szinten a legnagyobb városokban koncentráálódtak. Limából ismerjük az asztalosok, ácsok cofradiáját, tudunk fegyverkovácsokról², Quitóban "elegendő számú" szijgyártó, cipész, nyerges, ács, asztalos, kőműves, kovács, harisnyakészítő, aranyműves működött³,

mig Zamorában a birtokkal nem rendelkezők mesterségükből /kovács, ács, szabó, cipész, aranyműves, patkolókovács/ éltek⁴. Cuzcóban szabók és harisnyakészítők céhéről tudunk. A kézművesek spanyol mintára meghonosították a céhszervezetet⁵. "A spanyolországihoz hasonlóan az amerikai gremiók /céhek/ életét is a városi kormányzatok irányították, az állam csak az általános jogi kereteket írta elő... A céhszervezet ... a XVI.század második felében jött létre ... Peruban Toledo alkirály rakta le a szervezeti és jogi alapjukat."⁶ Ez indokolja, hogy a források tulnyomó részt spanyol kézműveseket emlitenek meg. Helyenként azonban indián kézműiparral is találkozhatunk. Riobambában pl. lepényt sütöttek és szállítottak Guayaquilbe, halászfelszerelést, sarut, kötőféket, kantárt, kötelet készítettek⁷, míg La Puna szigetén magasszintű aranyművességet említ Lizárraga⁸.

Az ércbányászattal kapcsolatos iparágak munkaformáira már utaltunk. Most összefoglalóan csak annyit jegyzünk meg, hogy e területen a termelés jórészt spanyol tulajdonosok ingenióiban folyt, döntően indián kényszermunkát alkalmazva. Spanyol bérmunkásokat csak az irányítók és a szakmunkások között találunk.

Az élelmiszeripar többnyire összekapcsolódott a földbirtokokon folyó termeléssel. A malmok, cukoringeniók tulajdonosai gyakran maguk a birtokosok voltak. Pl. Cchimbo egyik cukoringeniójának tulajdonosa Doña María de los Rios és Lorenzo de Vargas encomenderók, míg a másiké három cuencai polgár⁹. Van azonban adat arra is, hogy az ingeniótulajdonosnak nincs más megélhetési forrása¹⁰.

A legváltozatosabb munkaformákat a textilipar terüle-
téről ismerjük.

1. Igen fejlett volt a hagyományos indián háziipar. Saját
szükségletükre, adóba szótték textiliáikat az inka idején
is és a gyarmati korszakban is. A textilia az encomenderó-
nak fizetett adó egyik igen jelentős tétele volt. Chimbo
corregimientóján az említett Lorenzo de Vargas encomiendá-
jának 269 adózója pl. 485 arahypesót, 299 gyapotszövetet,
114 fanega kukoricát, 458 szárnyast, 6 disznót és 4 só-
tömböt tett ki¹¹. Az adó fejében kapott textiliát az enco-
mendero értékesítette. A háziipar technikája változatlan
maradt. A hagyományos módszerekkel szövetdarabokat /'manta':
2x0,25 vara=kb.1,6mx0,2m/ állítottak elő.

2. Ennek a termelési formának módosult változata, hogy az
encomendero adja a feldolgozandó gyaput vagy gyapotot.
Tudunk arról is, hogy nemcsak encomenderók éltek ezzel a
lehetőséggel, de pl. Quixos provincia polgárainak is fő
bevételem forrása volt, hogy gyapotot adtak az indiánoknak
megszövéssre¹². Sjtanos, e területről részleteket nem ismer-
rünk, de tudjuk, hogy az encomendero az így végzett munka
bérét az adó törlesztésébe beleszámította, és az így szer-
zett szöveten kívül gyakran obrájében termelt textiliával
is rendelkezett. Pl. Miguel de Sandoval kapitány 1219 adó-
zójától 1254 gyapotszövetet kapott adóként, amelynek alap-
anyagát ő osztotta szét az indiánok között, emellett enco-
miendája területén egy 200 fős obrajét is működtetett¹³.
A szövet ilyen arányu termeltetése igen jó értékesítési
lehetőségekre vall.

3. Indián közösségek legelőin tenyésztett közös nyájak /pl. Cuenca/ vagy közös gyapotföldek /Piura, Pimampiro/¹⁴ alapanyagát gyakran közösségi obrajében /obraje de comunidad/ dolgozták fel. Az ilyen obraje bevételét egy három záras kasszában helyezték el, amelynek egyik kulcsát a falu papja, a másikat a corregidor - ha az nincs, az obraje előljárója /alcalde de obraje/ -, a harmadikat a cacique őrizte. Az e kasszában összegyűlt pénzből vásárolták meg az obrajéhez szükséges dolgokat, élelmezték az özvegyek és a szegényeket, fizették a közösség adóját. Gyakran azonban a cacique maga is meggazdagodott belőle. Latacunga caciquéi, Don Sancho Hacho és Don Juan ilyen közösségi obrajét alapítottak. Az alapító szerződés kimondta, hogy a bevétel egyötödét a termelést irányító spanyol mester és vállalkozó kapta, egyötödén a két cacique osztozott, a maradék háromötöd részen pedig a caciquék és a közösség tulajdona lett.¹⁵

4. A Korona, az encomenderók, a spanyolok és a caciquék obrajéi. Ilyen obrajéket először a Korona hozott létre az adószedés megkönnyítésére. Itt az indiánok megszöttek a szövetet, nem kellett kiosztani az alapanyagot, beszedni a kész terméket. A termelésnek ez a formája hamarosan felkeltette az encomenderók figyelmét is. A Korona igyekezett állami monopóliumként megőrizni az obrajealapítás és -fenntartás jogát, korlátozó intézkedésekkel próbálta utját állni magánszemélyek ilyen irányú törekvéseinek.¹⁶ Obrajealapítást magánszemélyeknek a Korona csak kivételes esetben engedélyezett. A hozzájárulást kezdetben közvetlenül Limából, majd

az Audiencia székhelyéről kellett kérni. Végig jelentős maradt azonban azoknak az obrajéknek a száma, amelyek engedély nélkül működtek¹⁷.

Az obrajékben már nem hagyományos módon termeltek. Az "itteni szövetnek" nevezett hagyományos indián textiliák helyett a Spanyolországban megismerteket állították itt elő az obrajék tulajdonosai. Ilyenek voltak a posztó különböző változatai /pardo, negro, amarillo, fraylesco/, a sayal /durva gyapjuszövet/, a jerga /durva vászon/, az olanda, a fekete bársony stb. Mivel ezek előállításához másfajta szaktudás kellett, mint amilyennel az indiánok rendelkeztek, betanításukra spanyol mestereket fogadtak, ahogy ezt a már említett példában a két laticungai cacique tette¹⁸. Uj, európai szövőszékekre, rokkákra volt szükség. Chimbo obrajéjének "száz rokkáját és sok szövőszékét" pl. egy spanyol hivatalnok adta¹⁹. Így már nem darab, hanem varára mérhető folyótextiliát sikerült előállítani. /1 vara=kb. 0,8m./

Az obrajék létrehozása tehát bizonyos befektetést kívánt. Javier Ortiz de la Tabla becslései alapján egy obraje értéke 2-3 ezer pesóra tehető²⁰. Ha ezt az összeget összehasonlítjuk a quitói kereskedők, estancierók 20-50 ezer pesos vagyonával, vagy az encomenderók évi 2-4 ezer peso jövedelmével, ez nem tekinthető túlságosan magasnak²¹. Az üzemeltetési költség - számításba véve a bőséges és olcsó indián munkaerőt és a gyapjút - ugyancsak alacsony volt.

Mivel részletesebb adataink főként az északi területekről származnak, e terület példáján kíséreljük meg bemutatni a textilobrajékben folyó termelést.

A Quitói Audiencia területének indián lakossága - mint a népeiségről szóló fejezetben láttuk - a XVI. század folyamán növekedett. A leírások szerzői többször megjegyzik, hogy e területek lakossága napról-napra szaporodik²². E növekedés nagyságának magyarázataként az "élelem bőségét, az olcsóságot és főként a bányák hiányát" említik²³. Ez az indián lakosság képezte az ecuadori obrajék alapvető munkakerejét²⁴.

Ez a terület volt az állattenyésztés egyik hagyományos körzete. Gyorsan meghonosították a spanyolországi juhot is. Az állattenyésztés méreteit jellemzi, hogy évi 2000 indiánt osztottak szét pásztorkodásra. Miután minden pásztorra 800-1000 birka jutott, az egész Quito környéki állomány 1.200.000-2.000.000 birka lehetett²⁵. Ez bőséges gyapjút biztosított az obrajék számára. Ugyanakkor az obrajék létrejötte ösztönözte az állattenyésztés további fejlődését, állattenyésztő birtokok /estancia/ létrejöttét. Quito leggazdagabb emberei pedig az estancierók, és az "itteni termékekkel" /textillel ?/ kereskedők lettek²⁶.

Ortiz de la Tabla adatai szerint a XVII. század elején évi 159-223 mitayót osztottak szét obrajénként a birtokosok között. Ugyanakkor a mitayók mellett jelentős számú állandó szakmunkást /közösségen kívüli indiánt, forasterót/ is alkalmaztak. A munkások általában férfiak voltak, esetleg néhány idős nő dolgozott még az obrajékben. Fiatal nők csak büntetésből kerültek ide. A XVII. századtól egyre elterjedtebbé válik 10-18. év közötti indián fiúk alkalmazása is²⁷.

Az obrajén belül a specializálódás igen nagy volt.

Latacunga obrajében a munkamegosztás a következő volt²⁸.
Az obraje 300 bérmunkást /operarios/ és 24 mitayót foglalkoztatott.

Spanyol irányítók:

1 administrador /adminisztrátor/

1 maestro /mester/

Indián irányítók:

6 cacique

2 alguacil

1 alcalde

1 quipocama /számadó/

Válogatás, fonás, szövés:

7 vergueadores

16 perchero /fésülő/

32 tejero /szövő/

60 cardador /kártoló/

102 hilador /fonó/

Befejezés, festés:

1 urdidor /felvetőmunkás/

1 frisador /bolyhoczó/

2 cardero /kártoló/

6 tundidor /posztónyiró/

2 batanero /kallózó/

9 tintor y apartador /festő és szortírozó/

Kiegészítette ezeket egy ács és egy kovács, akik általában spanyolok voltak.

A mitayókat vízfordásra, az öszvérek őrzésére, favágásra, egyéb segédmunkákra vették igénybe.

Négereket - egész Peruban - ritkán találunk ekkor még a termelésben. Számuk kevés, és drágák is. Egy néger ára Quitóban 400 peso körül volt. Inkább háziszemélyzetként, az encomenderók, a gazdagok "státusz-szimbólumaiként" találkozzunk velük.

Az obrajékben fizetett bérek nagysága igen változó volt. Fügött a helytől, az obraje hasznától, a munkásnak a termelési folyamatban elfoglalt helyétől stb. Ortiz de la Tabla úgy véli, hogy az adminisztrátor bére 300-1000 arany-peso között volt évente, míg a mestereké 600-1200 ezüstpeso lehetett. A caciquék, alcaldék, akik a mitayókat toborozták, ellenőrizték, az általuk állított munkások számától függően kapták részesedésüket. Ez az összeg évi 40-100 peso körül mozgott. A mitayók és a bérmunkások fizetése között igen nagy volt a különbség. A szakmunkások közül legnagyobb bért a befejező munkafolyamatban résztvevők kaptak²⁹.

Általánosságban elmondható, hogy - mivel az obrajében végzett munka jelentős szaktudást kívánt - a bérek itt magasabbak voltak, mint akár a mezőgazdaságban, akár a bányászatban. Erősebb volt a törekvés az indiánok közösségüktől való elszkitására, obrajéhez kötésére is, mint más területeken.

A bányászat fellendülésével, a bányakörzetek /különösen Potosi/ kialakulásával, a városok számának, a városi lakosság növekedésével megnőtték a perui textília értékesítésének lehetőségei. Az itt készült finom szövetek, posztók minősége elérte a spanyolországi színvonalát - sőt Lizárraga szerint La Paz obrajéiben jobb minőségű fehér és barna posztót

készítettek, mint Spanyolországban -, áruk lényegesen alacsonyabb volt, mint az importáltaké. A XVI. század hetvenes éveiben Quito piacán egy vara itteni posztó 2-3 pesót, egy vara sayal /gyapjuszövet/ 1 pesót, egy vara jergo /vászon/ 10 tomint ért, míg a roueni vászon varája 1,5 pesóba, az olandáié 5 pesóba, a finom fekete posztóé 10-12 pesóba, a fekete bársony pedig 9 pesóba került.³⁰

Bár az arisztokrácia továbbra is inkább a spanyol és külföldi textiliákat részesítette előnyben, a földbirtokok pl. jelentős tételekben vásároltak olcsó itteni szövettet és vásznat munkásaik számára, valamint gazdasági célokra.

Igy az obrajékben termelt textil mennyisége a XVII. századra elérte az 50 ezer vara évenkénti átlagot³¹. Ehhez jött még az indiánok által adóba adott vagy közvetlenül értékesített szövetszövetmennyiség, valamint az encomenderók, vállalkozók által kiadott nyersanyag feldolgozásából származó textília.

A textilipar fejlődésének a Korona korlátozó intézkedései sem tudták útját állni. Valamennyi iparág közül a textilipar fejlődött legdinamikusabban. Míg más mesterségeket céhekbe tömörült kézművesek üzték, itt létrejött egy helyi hagyományokkal / mita, caciquék szerep stb./ átszőtt, más vonásaiban manufaktúrára emlékeztető /bérmunka, munkamegosztás stb./ forma, az obraje.

Észre kell vennünk az alkirályság belső piacának szerveződését is, amelynek legfontosabb elemeit a bányászat és a városok élelmiszer- és iparcikk-igénye, az élelmiszertermelés

és -ipar, valamint a textilipar alkotta.

A kereskedelem

A XVI.század végén, a XVII.század elején a Perui Alkírályság területén élénk kereskedelmi élet folyt. A kereskedelem főbb irányait térképen ábrázoltuk /ld. III.sz.mellékletet/. A térkép alapján kitűnik, hogy a négy fontos kikötő /Guayaquil, Callao-Lima, Mollendo-Arequipa, Arica/ mellett a belső áruforgalom három nagy és három kisebb központja alakult ki, amelyek között többirányú kapcsolat volt. A három nagy központ: Quito, Lima, és Potosi. Ezek közül a legnagyobb vonzáskörzettel Potosi rendelkezett. E nagy régiók néhány szálon egymáshoz is kapcsolódtak. A három kisebb központ: Cuzco, Arequipa és La Paz. Ezek - bár egy-egy kisebb régió centrumai - maguk is egy nagyobb vonzáskörzethez tartoztak. /Cuzco két központhoz, Limához és Potosihoz is kötődött./

Guayaquil Quito kikötője volt. Guayaquil közvetítette Quito felé a tengeren érkező spanyol árukat. Guayaquilben működött az Hacienda Real hivatala, amelynek feladata volt beszélni a vámot az olyan áruk után, amelyekre Tierra Firmében nem fizették meg azt. Innen indián csónakokon szállították fel az árut Quitóig. Guayaquilbe érkezett Quitóból az eladni szándékozott áruk egy része is, amit innen tengeren szállítottak az eladás helyére. Ide érkezett a Quitói Audiencia területéről eladásra szánt élelmiszer egy része is, főleg liszt és lepény, amiket egytészt az itt elhaladó ha-

jók vettek meg, másrészt Tierra Firmébe szállították. Liszt érkezett Cuencából, lepény Cuencából és Riobambából, ugyanon halászfelszerelés, kötél, bőraru is. Quito spanyol árukat közvetített az Audiencia többi városa felé, de saját áruival is kereskedett: Quijos provinciába húst, távolabbi vidékekre élőállatot küldött. Ezzel szemben a környékbeli indián falvakból a város encomenderóinak, polgárainak és egyéb lakóinak földjeiről gabona és kukorica érkezett a város piacára, emellett egyes falvakat kötelezték a város ellátására. E falvakból minden hétfőn és csütörtökön nyulat, foglyot, tojást, tyukot és egyéb vadhúst szállítottak a városba¹. A környékbeli meleg völgyekből gyapotot vittek a quitói textilipar számára.

Cuenca sőt vásárolt La Puna szigetéről, és lovat adott el a város határában elterülő lóvásártéren. Megtudjuk róla azt is, hogy gyapotja nem volt, a spanyol szövet pedig nagyon drága volt, mert rossz az út a városig. Loja szintén sőt kapott La Punáról, és élelmet, lisztet, lepényt adott el a zamorai bányákban dolgozóknak. Zaruma bányáihoz Canaribambából szállították az élelmet. A környék indiánjai is folytattak kereskedelmet. San Francisco de Pacha, San Bartolomé de Arocapa falvai gyapotot, kokát vettek vadért cserébe, Otavalo indiánjai gyapotszövetet, vadat adtak el, hogy fizetni tudják az adót, Pimampiro pedig a határmenti harcias indiánokkal kereskedett².

A második központ, Lima ellátását a tengerparti völgyek biztosították. Zañából cukor, bőr, liszt, Trujillóból cukor, bőr, Guarméból hal, takarmán /szentjánoskenyér/, szén,

Barrancából buza, Guarából buza, kukorica, Arnedóból liszt, a délebbre fekvő völgyekből zöldségfélék, gyümölcs, szőlő, bor érkezett a városba. Kikötőjébe, Callaóba Spanyolországból, Mexikóból, Panamából, Chiléből hoztak árut³.

A harmadik nagy kikötő Arequipa kikötője, Mollendo volt. Lizárraga elmondja, hogy kétszer akarták megvámolni a kereskedelmet, ezért a Potosiba irányuló forgalom kikötőjévé Aricát tették meg, amely már a Collaói Audiencia hatáskörébe tartozott. Így vámot vethettek ki külön a Cuzcoba, külön a Potosiba irányuló árukra. Ez az intézkedés csökkentette Arequipa forgalmát, mivel így idáig már csak a Cuzcoba szappant, vasat, olajat hozó hajók jöttek fel. Ez az eset is bizonyítja, hogy a XVII. század elején a különböző területek még nem Lima kikötőjén keresztül álltak kapcsolatban Spanyolországgal és más spanyol gyarmatokkal. Guayaquilban saját vámhivatal működött, saját kereskedelmet folytatott Panamával és Tierra Firmével. A Chile felől érkező spanyol hajók egy része pedig el sem jutott Limáig, sőt - mint láttuk - Arequipáig sem, mert Aricában kirakva a szállított árut, ezüstöt vettek fel és visszafordultak. Arica kikötőjének megnyitása után azonban Arequipa továbbra is /bár kisebb jelentőségű/ kereskedelmi központ maradt. A város és a környékbeli völgyek borát, likőrjeit, bőrárut közvetítette Cuzco, Collao és Potosi felé.⁴

A Cuzco-Guamanga körzet legkeresettebb áruja kétségkívül a koka volt. Nagy haszna volt belőle az indiánoknak, spanyoloknak egyaránt - írja az 1586-os guamangai leírás szerzője⁵. A kereskedelmet gyakran indiánok közvetítették, akik

szöveteikért cserébe mayocmarcai, cintiguallai kokát vettek és újra eladták azt⁶. Vilcas Guaman indiánjai sót vásároltak Guamangából, és állatot, kukoricát adtak el. Az atunrucanaiak ajit hoztak a sikságról, hust, kokát adtak cserébe. Ugyanezt tették a Rucanas Antamarcas repartimiento indiánjai is. Atunsorában néhány indián és spanyol kokával, kukoricával kereskedett⁷.

Jauja indiánjai Tarma és Chinchacocha indiánjaival cseréltek kukoricát, gyümölcsöt, szőlőt, kokát⁸. Abancay-ban spanyolok kereskedtek zöldségfélékkel, állattal, egyéb mezőgazdasági terménnyel. Ugyanitt az indiánok azért árusították terményeiket, hogy legyen miből megfizetniük az adót⁹.

Pelső-Peru egyik, kisebb központja La Paz volt. Cochabambából, Larecaja provinciából gabonát kapott. A magasabban fekvő területekről hust, lámát, gyapjuszövetet, sót vittek a völgyekbe, ahol azt kukoricára, kokára, buzára cserélték. Ugyanezeket a terményeket szállították Potosiba, ahol ezüsttel fizettek értük. Arequipából kereskedők hozták La Pazba a spanyol szöveteket, és innen kokát, bort, chuñot, kukoricát, buzát, itteni szöveteket szállítottak Potosiba¹⁰.

A legnagyobb déli központ - és egyben az egész alkirályság legnagyobb kereskedelmi központja - Potosi volt. Élelmiszert, kukoricát, lisztet, buzát szállítottak ide Fronterából, Cochabambából, Petantorából, Chuquisacából, Clizából, Santa Cruz de la Sierrából. Szőlőt, gyümölcsöt Aricából, La Platából, hust Tarijából, Cochabambából, friss és sózott halat Aricából, Collaóból kapott. Tucumánból szövetet hoztak a kereskedők, amelynek árából különböző árukat,

gyógyszert vásároltak¹¹.

Mint már említettük, az egyes körzetek között is jelentős áruforgalom zajlott. A régiók közötti kereskedelem egyik legnagyobb tételét a higany jelentette, amely Guancavelicából került Potosi ingenióiba Arequipa, Arica kikötőin át. Igen jelentős volt Quito hus, élőállat, textil-exportja Limába, Popayánba, Almaguerbe, Caliba, Encermába, sőt Cuzcón keresztül Potosiba is. Lima állatot vásárolt Guanucótól, Chachapoyastól, Guamangából, Cuzcóból, Jaujából. A harmadik nagy interregionális árucikk a gabona és a cukor volt. Potosiba Arequipából, Cuzcóból, Abancay-ból, Guamangából, sőt Trujillóból szállítottak gabonát és cukrot. Cuzco, Guamanga környékének kokája pedig az egész alkirályság területére eljutott. Vásárolták a Quitói Audiencia falvaiban /San Francisco de Pacha stb./, Arequipa környékén /pl. Collaguas provincia/ és - legnagyobb tételben - Potosi körzetében. Arequipa - mint már láttuk - bort és likórt küldött Cuzcóba és Potosiba is.

A saját cikkekkel folytatott kereskedelem mellett jelentős volt a spanyolországi import is.

"A gazdagok szükségleteit elégítették ki a Segoviából érkező posztók, Granada, Priego, Jaén vidékéről érkező taft és selyem, a toledói kardok, Cordobából szállított köpenyek, a velencei kristályüvegek és az arábiai fűszerek. Flandriából szőnyegek, falikárpitok, metszetek, gazdag íróasztalok, csipkék és csipkediszek érkeztek, Firenzéből atlaszselyem, Madridból legyezők, ékszeratok, játékok.

De ezek mellett Sevilleből harisnyákat, Vizcaya vidéké-

ről vasat /ami Felső-Peru hegyeiben is bőségesen előfordult/, Portugáliából fonalat és szőtt árukat, Angliából lenvászon árukat, darócot és kalapokat, Németországból kardokat és mindenféle acélárut, Genovából harisnyákat és papírt, Hollandiából posztót, kender- és lenvásznat hozták a Birodalmi városba."¹²

Ugyancsak jelentős mennyiségű spanyol és Spanyolországon keresztül szállított iparcikk érkezett Guayaquil és Callao kikötőibe is.

Érthető módon a legjövendelmzőbb éppen a spanyol árucikkkel folytatott kereskedelem volt. Ezt a spanyol nagykereskedők tartották a kezükben, akik Potosi és Quito leggazdagabb polgárai közé tartoztak¹³. Ilyen lehetett a Lizárraga által említett limai Nicolaso Corso is. Az ő esete a leggazdagabb kereskedők Spanyolországhoz kötődését is példázza. Amikor ugyanis meggazdagodott, haciendáját a limai egyháznak adományozva pénzvagyonával együtt visszatért Spanyolországba.¹⁴ Ugyancsak jelentős vagyona tettek szert a királyi monopóliumok bérlői /ld. a guancavelicai higanyközvetítésben részt vevő Carlos Corso és társasága esetét¹⁵/.

Egyre többen kapcsolódtak be azonban az itteni árukkal folytatott kereskedelembé, és sokan meg is gazdagodtak belőle. Ilyenek pl. a quitói Pedro de Ortega Guillén, Juan de Ortega, Diego de Castro, Alonso de Troya és 50 társuk, akik vagyona 20 ezer peso körül volt, és mindnyájan "itteni árukkal kereskedtek"¹⁶. Hasonló példát említ Cieza de León is: "Sok spanyol meggazdagodott és tért vissza Spanyolországba gazdagon csupán abból, hogy chuñót szállított és adott el

Potosi bányáiban¹⁷.

Ugyancsak bekapcsolódtak a belső áruforgalomba - mint láttuk - a földbirtokosok /pl. Tarija, San Lucas haciendái, a partmenti völgyek heredadjai és chácarái/, de az encomenderók is. Az encomenderók kezdetben csupán az adóba kapott terményeket értékesítették a közeli városok piacán¹⁸, de kihasználva azt a törvények adta lehetőséget, hogy az indián adójának egy részét szolgálattal megválthatta, hamarosan rátértek a termelésre is. Ezt láthatjuk pl. Chimbo repartimientói esetében, ahol Miguel de Sandoval és Lorenzo de Vargas encomenderók gyapotot osztottak szét az indiánok között, és a megszövés bérét beszámították az adóba. /Miguel de Sandovalnak ezen kívül egy szabályosan engedélyezett, 200 indiánt foglalkoztató obrájéje is volt./¹⁹

Jó gazdasági forrást láttak a kereskedelemben az egyház képviselői is. Az ő részvételüket hamarosan királyi rendelettel kellett megtiltani²⁰.

Ugyancsak kereskedésből éltek, a kereskedők szegényebb rétegeit alkották a szatócsboltok tulajdonosai²¹, és a városokat, indián falvakat járó vándorkereskedők²². Ez utóbbiak gyakran osztottak a kereskedelem hasznán az indiánokkal, akik azért kereskedtek, hogy e haszonból megtudják fizetni az adójukat /pl. Abancay, Atunsora, Guamanga, Otavalo indiánjai/. Élénk cserekereskedelem folyt az eltérő éghajlatu területek indiánjai között is a szükséges élelmiszerek beszerzésére /Atunrucana, Jauja, La Paz, Los Paces, Rucanas Antamarcas/. Ezt az új közigazgatási határok sem tudták megakadályozni /pl. Ecuador és Uj-Granada között/.

Talán nem tévedünk, ha e XVII. század elején még létező jelenségben a korábbi vertikális önellátás rendszerének hagyományait véljük felfedezni.

A spanyol Korona politikája a nagybani kereskedelemnek kedvezett, ugyanis az ujonnan alapított perui pénzverőházakban /Casa de Moneda; Lima:1535, Potosi:1575/ jórészt nagy címletű pénzt vertek. Pablo Macera idézi Palata herceg 1684-es limai pénzverőház számára adott instrukcióit, amely szerint a verendő pénz háromnegyed részének 8 realosnak kell lennie, mert ez szükséges a nagykereskedelem számára. A fennmaradó negyed rész fele legyen 4 realos, a maradék kétharmad része 2-3 realos, és csak egyharmada 1 és 0,5 realos²³.

A kereskedelem központjai korábban az indián piacok, tianguezek voltak. A konkiszta és a konszolidáció után a kereskedelem központjai a városi piacok lettek. Minden spanyol város /és ujonnan alapított indián falu/ központját a főtér alkotta, ahol meghatározott napokon - mint láttuk, Quitóban pl. hétfőn és csütörtökön - a város birtokos polgárai, a városkörnyéki indiánok, az itt tartózkodó kereskedők értékesítették áruikat. A nagyobb városok egyes piacai specializálódtak, és továbbra is megmaradtak a külön indián piacok. Luis Capoche pl. így ír Potosi piacairól: "A főtéren van a kokapiac, van három tér, ahol kukoricát és lisztet árulnak, valamint állatpiac és tűzifát, szenet árusító piac, és ahol az ércet árulják."²⁴ Ezen kívül több indián piac is működött a városban.

A piacok mellett nemsokára állandó boltok is nyíltak.

Működtek kis szatócsboltok²⁵, azonban 5-20 ezer pesó évi forgalmu boltok /tienda/ és 400-600 ezer peso értékü "gazdag szövetet és nevezetes árucikkeket" árusító nagy boltok, raktáarak /almacén/ is²⁶.

Az áarak rendszeres vizsgálatára, sajnos, e források alapján nincs módunk. Az alábbiakban azonban bemutathatjuk a leggyakoribb árucikkeek 1573-as quitói és 1603-as potosi áarát a két váarosról készült leírás adatai alapján²⁷.

Elöljáróban közöljük a leggyakrabban használt mértékegységeket:

1 fanega	15,5 l gabona
1 arroba	11,5 kg vagy 12-16 l
1 quintal	46 kg
1 libra	0,46 kg
1 azumbre	2 l
1 vara	0,8 m

/A pénzegységeket ld. A földbirtokviszonyok 40.sz. jegyzet./

Áarak Quite piacán a város 1573-ban készült leírása alapján

Gabona

1 fanega	buza	1 peso	2 tomin - 1,5 peso
1	"	kukorica	1 peso
1	"	burgonya	1 peso
1	"	frisoles	1,5 peso
1	"	liszt	5 peso /Zamora/

Állatok

1 szarvasmarha	4 peso
1 ló	8 peso
1 juh	2 tomin
1 kecske	0,5 peso
1 sertés	1 peso 2 tomin

Hus

1 arroba birkahus	2-4 tomin
1 " marhahus	0,5 peso
1 " szalonna	1,5-2 peso
1 " sonka	1 peso
1 egész hizott disznó	3-6 peso

Egyéb élelmiszer

1 libra fűszer	8-9 peso
1 arroba spanyol olaj	10-12 peso
10 azumbre bor	14-15 peso
1 azumbre itteni méz	3-3,5 peso

Iparcikk

1 db kordovánbőr	2 peso
1 pár sarkantyus csizma	4 peso
1 pár cipő	1 peso
1 db fehér gyapjutakaró	4 peso
1 vara itteni posztó	2-3 peso
1 vara sayal /gyapjuszövet/	1 peso
1 vara jerga /vászon/	10 tomin

1 vara	finom fekete posztó	10-12 peso
1 vara	roueni vászon	1,5 peso
1 vara	olanda	5 peso
1 vara	fekete bársony	9 peso

Egyéb árucikkek

1 libra	viasz	1,5 peso
1 quintal	kötél	8 peso
1 quintal	faggyu	8 peso
1 db	gerendának való fa	4-5 peso
1	rabszolga	450 peso

Árak Potosiban a város 1603-ban készült leírása alapján

Gabona

1 fanega	liszt	3,5-4 peso /1591/
1 fanega	kukorica	5 peso /1591: 3-3,5 peso/
1 fanega	burgonya	3 peso
1 fanega	korpa /"acemite"/	2 peso 2 tomin
1 fanega	korpa /"afrecho"/	3 real
1 libra	kenyér	1 real

Állatok

1 db	spanyol juh	2 peso
1 db	juh /láma/	7 peso

Egyéb élelmiszer

1 arroba	cukor	8 peso
1 kosár	aji	4 peso
1 üveg	cukorszirup	8 peso
1 db	sajt	10 tomin
1 üveg	zsir	4 peso
1 quintal	füge	12 peso
1 arroba	sózott hal	4 peso
1 üveg	olajbogyó	10 peso
1 üveg	olaj	8 peso
1 üveg	ecet	4 peso
1 fanega	chuño	6 peso
1 fanega	oca	3 peso
1 kosár	koka	6 peso
1 üveg	chicha	8 real
1 üveg	bor	10 peso

Iparcikkék

1 vara	sayal /gyapjuszövet/	6 real
1 db	kalap	13 peso
1 db	abasca /ind. szövet/	7 peso
1 pár	cipő	3 peso
1 csomag	kártya	1,5 peso

Egyéb árucikkék

1 quintal viasz	130 peso
1 quintal vas	32 peso
1 rabszolga	250 peso

Az elmondottak alapján egy dinamikus belső gazdaság képe bontakozik ki előttünk. A bányászat és a városok fejlődése kedvezően hatott a belső piac kialakulására és fejlődésére. E körzetek élelmiszer- és textiligénye pozitívan befolyásolta a mezőgazdasági nagy- és kisárutermelés, valamint az ipar fejlődését. Különösen áll ez Potosira, amelynek szükséglete az egész alkirályság gazdasági fejlődésében meghatározó szerepet játszottak²⁸. Érdeemes felfigyelni arra is, hogy a kialakult három nagy regionális vonzáskörzet /Quito, Lima, Potosi/ válik majd a XIX.században, a függetlenségi háboru után kialakuló három állam centrumává²⁹.

A Perui Alkirályság és az anyaország /ill. a születő világkereskedelem/ a XVI.században, a XVII.század elején régi típusu termékcsere alapján alapult.³⁰ A gyarmatok aranyát, ezüstjét rablott kincsként, királyi ötdödként, adóként, magánszemélyek vagyonaként Spanyolországba szállították. Részbéli ellentételeként luxuscikkek, az arisztokrácia fogyasztási cikkei érkeztek Peruba. Ezzel szemben a belső termékcsere strukturája merőben más jelleget mutat. Tételeit kezdettől fogva a közfogyasztást szolgáló élelmiszer és textil alkotta. E fogyasztási cikkek fogyasztói azonban főleg a Spanyolország számára termelő dél-sierrai ezüstbányák környékének lakossága, munkásai voltak. A belső gazdaság fejlődését tehát egy külső gazdasági tényező ösztönözte. Ez pedig magában rejti a perui gazdaság deformálódásának tendenciáját, az exportorientáltság felé sodródását.

IV. A TELEPÜLÉSEK

A városok

A városok gazdasági ösztönző hatása méginkább kitűnik a településtípusok vizsgálatakor.

Az Andok vidékén virágzó városi centrumok voltak már a spanyol, sőt az inka hódítás előtt is. Bár a preinka korokra a szétszórt falvak rendszere volt jellemző, a gazdasági, kulturális centrumok a kultikus központok körül jöttek létre, amelyek már városnak tekinthetők¹. Az inka hódítás után a vallási központok mellett katonai-adminisztratív-gazdasági jelentőségű központokat hoztak létre a Cuzcótól a peremvidékekre vezető Camino Real mentén².

A spanyol hódítás részben megsemmisítette, részben strukturálisan szétzilálta mind a városi, mind a falusi településhálózatot. A települések újjászervezésének szükségessége azonban hamarosan felmerült. Ezt diktálták a hatalmi, közigazgatási, gazdasági és közbiztonsági érdekek. A legfontosabb inka városokat, amelyek a spanyol politika szempontjából is fontos stratégiai, gazdasági jelentőségű központok voltak, újjászervezték, ahogy Cieza de León mondja, "ujraalapították"³, másrészt új városokat alapítottak⁴. E városokat azonban már mindkét esetben spanyol városoknak nevezték.

A városok elsődleges funkciója a konkiszta korában a katonai, védelmi, majd hatalmi funkció volt, tehát a spanyol érdekek képviselete és fegyveres védelme az indiánokkal szemben. /Ebből a célból alapították az első városokat a felfedezésekkel egyidőben a Karib szigeteken is⁵./

Ezzel párhuzamosan jött létre és fejlődött a gazdasági /kereskedelmi/ funkció. A városi gazdaság ebben az időben az indiánokkal folytatott /igen egyenlőtlen/ kereskedelmet jelentette, amely gyakran az őslakók kifosztásához vezetett, mindenesetre a viszonylag békés uton történő kincsszerzés lehetőségét nyújtotta a spanyol telepesek számára. A kereskedelem lehetősége ekkor meghatározta a városi polgárok számát is. Cieza de León szerint pl. San Sebastián városában "kevés polgár /vecino/ van, mert semmi kereskedésre nincs mód."⁶ A "kereskedelmi kapu"-jellegű városok a nem szilárdan birtokba vett területekre jellemző gazdasági kapcsolatteremtés eszközei voltak a spanyolok és az indiánok között.

A hódítás konszolidálódásával megváltozott a város funkciója. A katonai-védelmi funkció közigazgatási-hatalmi funkcióvá válik, a gazdasági szerepkör pedig kibővül, elmélyül. A város szervezte körzetének termelését, árucseréjét is. A kortársak szemében azonban egy város jelentőségét a közigazgatásban betöltött szerepe adta. Erre vallanak Jorge E. Hardoy és Carmen Aranovich kutatásai, akik a városi funkciók típusait, hierarchiáját vizsgálták López de Velasco királyi főkrónikás 1580-ban írott műve alapján⁷. E krónika alapján a város következő funkciói mutathatók ki:

1. Közigazgatási /alkirályi központ, audiencia-székhely, kormányzóság és Alcaldia Mayor központja/
2. Vallási-közigazgatási /érseki, püspöki székhely/
3. Vallási /kolostorok/
4. Szolgáltató /kórház, egyetem, kollégium, inkvizíció/

5. Gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi

Dolgozatuk fényt derít arra is, hogy a város rangja hatott lakóinak számára is. Az 1.kategóriába tartozó városok polgárainak /vecino/ száma 2000 fölött volt, a 2.kategóriában 600 fölött, a 3-ban 90 fölött, a 4-ben 25-90 között, végül az 5-ben 10-25 között.

A város elsődlegesnek tartott közigazgatási-hatalmi szerepe tűnik ki a különböző várost jelentő korabeli kifejezések vizsgálatából is. Települések megjelölésére forrásaink használják a ciudad, villa, aldea, asiento, lugar, pueblo és población kifejezéseket. A különböző elnevezéssel illetett települések között - lélekszámuk mellett - közigazgatási szerepük és etnikai összetételük tekintetében figyelhetők meg különbségek.

A legfontosabb közigazgatási, katonai központokat ciudadnak nevezik. A ciudadnak önálló városi tanácsa /cabildo/ van, de központi kormányzati szervek is működnek területén. /Pl. Lima, Quito, La Plata, Cuzco stb./ A villa olyan spanyol város, amely cabildóval, városi jogokkal rendelkezik, de központi szervek nincsenek benne. /Ilyen volt pl. Potosi, amely 1561-ben megvásárolta a saját cabildo felállításának jogát, de a központi kormányzati szervek továbbra is La Platában maradtak./ Az asiento vagy lugar olyan spanyol alapítású, többségében spanyolok lakta település, amelynek nincs önálló cabildója, hanem valamely más /pl. a telepészek többségét adó/ város tanácsának fennhatósága alatt áll. /1561-ig asientónak nevezték Potosit, mert La Plata cabildója alá tartozott./ A pueblo általában indián falut jelent, de hasz-

nálják a población /'település általában'/ szinonimájaként is. Az aldea pedig spanyol lakta falut jelöl, bár 'spanyol település, falu' értelemben használatos a pueblo de españoles elnevezés is⁸.

Az ujonnan telepített város nevét - tehát közigazgatási önállóságának mértékét - azon terület kormányzója határozta meg, amelyiken a település létrejött⁹. Megfigyelhető azonban, hogy a város jelentőségének változásával változik a neve is. Pl. Cieza de León írja, hogy Puerto Viejo városa /ciudad/ alapításakor villa volt¹⁰. Ugyancsak ő La Platat villának nevezi, mert krónikájának írásakor még nem volt királyi audiencia székhelye¹¹. /Csak 1559-ben lett az, és valószínűleg ekkor kapta meg a ciudad nevet és rangot./ Említettük már Potosi példáját, amely asiento volt, de megvásárolta magának a villa rangját¹².

A városok közigazgatási szerepe és gazdasági jelentősége nem választható szét mereven.

Már a konkiszta korában összekapcsolódott a két funkció, mert

- a katonai telepekkel megindult az indiánok kereskedelme;
- a kereskedelmi központok katonai védelmet, irányítást igényeltek;
- az inka városok közül is a stratégiailag, gazdaságilag kedvező helyen fekvőket alapították újra, szervezték át spanyol városokká.

A későbbiekben

- a már meglévő, virágzó városok lettek a központi kormányservek székhelyei;

- a város jellege befolyásolta polgárainak és polgárjoggal nem rendelkező lakóinak számát. A nagyszámu lakosság ellátásának szükségessége hatott a városi lakosság gazdasági tevékenységére, és a város körzetének gazdasági felébredésére;
- a városok váltak a kereskedők lakhelyévé. Ide érkeztek a spanyol áruk is. A városi piac pedig a körzet termékcseréjének központjává vált;
- az encomenderók, hacendadók - részben pedig a spanyol kisbirtokosok - egyben városi polgárok is voltak. Az encomenderókat a Korona több rendelete kényszerítette a városban élésre¹³. Tehát a városi polgárok rendelkeztek ténylegesen az indiánok munkaerejével, irányították a vidék gazdasági életét, termelését; meghatározták, hogy miből, mennyit, milyen formában termeljenek. E képet csak módosítja, de alapvetően nem változtatja meg a kuraka uralkodó osztály megléte. Egyrészt mert szoros kapcsolat alakult ki a kölcsönös érdekek alapján az encomendero és a kuraka között akkor is, ha a kuraka vidéken élt, másrészt gyakran a kurakák is polgárjogot szereztek spanyol városokban. Pl. Don Sancho Hacho Latacungai cacique Baeza város encomendero-vecinója volt¹⁴;
- a város mint kommuna is rendelkezik önálló gazdasággal, és ez szintén irányító funkciót, vezető helyet biztosít számára környezete gazdasági tevékenységének szervezésében. A városnak közös földjei, legelői vannak, a város jövedelméből fizetik a közhivatalnokokat, a közmunkákat stb.¹⁵ A város, mint testület rendelkezik mitayókkal, a

városi piac ellátására rendelt falvakkal¹⁶. A városi cabildo osztja el a város környéki földeket a polgárok között. A cabildók általi adományozás volt a földszerzés egyik legáltalánosabb módja, különösen a nem-encomendero, nem konkisztádor lakók, a "moradores" számára¹⁷.

A közigazgatási és gazdasági funkció összekapcsolódási módjának, jellegének megértéséhez vessünk egy pillantást újra a Perui Alkirályság kereskedelmét ábrázoló térképre. A nagy gazdasági vonzáskörzetek eszerint Quito, Lima, Potosi. Kisebb központok - mint láttuk - Cuzco, Arequipa, La Paz. Mi adja e városok gazdasági vonzerejét?

Quito közigazgatási központ, püspöki székhely, az egyik királyi audiencia központja. Kedvező fekvése az egész északi terület /a mai Ecuador/ katonai és gazdasági ellenőrzését biztosította számára. Kikötője, Guayaquil révén kapcsolatban állt a többi spanyol gyarmattal és az anyaországgal.

/Bár e kapcsolat nem zavartalan a két város közötti viszonylag nagy távolság miatt./ Állattenyésztése, textilipari hagyományai, növekvő indián lakossága miatt a régió textiliparának centrumává vált. Megjegyzendő, hogy ez a terület már a spanyol hódítás előtt is az inka birodalom egyik legfejlettebb területe volt.

Lima az alkirályság fővárosa, az alkirály, a legfőbb audiencia, az érsek, az inkvizíció, a legrégebbi egyetem székhelye. Ide futnak össze az egész alkirályság világi és egyházi közigazgatásának szálai, mindezek miatt lakosainak száma igen nagy. Callao révén jó tengeri kikötővel rendelkezik.

Potosi a gyarmat XVI.századi jelentőségét adó ezüstbányászat központja, a legnagyobb lélekszámú perui város. Kedvezőtlen éghajlata, egyirányu gazdasági tevékenysége nem teszi lehetővé a városban mezőgazdasági tevékenység folytatását.

Cuzco a volt inka főváros, a XVI.században püspöki székhely, a kokatermelés központja és a Sierrában futó Királyi Ut fontos állomáshelye.

Arequipa kikötője, Mollendo révén a spanyolországi kapcsolat egyik legfontosabb biztosítója. A környék élénk mezőgazdasági, élelmiszeripari és kereskedelmi központja.

La Paz spanyol szemmel is jelentős textiliparral rendelkezik. Az ezt szolgáló állattenyésztés, gabonatermelésre kevésbé alkalmas éghajlata miatt a környező provinciák élelmiszerének fontos felvevőpiacává lett.

Ez utóbbi három központ maga is erőteljesen kötődött Potosi piacához, bár részben más régiók felé is rendelkezett kapcsolatokkal.

Szembetünő különbség mutatkozik a különböző városok vonzásának intenzitása és jelentőségének okai között. A legintenzivebb, az Arequipa-Cuzco vonaltól délre fekvő területekre meghatározó vonzást gyakorló, de néhány szállal az északi területekhez is kötődő Potosi vonzása. Potosi maga is gazdasági jelentőségű központ. Ennek ellenére közigazgatási szerepre gyakorlatilag nem tesz szert, a délsierrai központi kormánysszervek végág La Platában maradnak, amely viszont gazdaságilag maga is Potosihoz kötődik.

Quito és Lima vonzáskörzete lényegesen kisebb. E vá-

rosok jelentőségét adminisztratív szerveik, nagy lélekszámuk, előnyös stratégiai és kereskedelmi fekvésük adja. Quito azonban részben hagyományaira támaszkodva, részben kedvező adottságai és a termékek iránt megnövekedett kereslet következtében már a XVI. század végére gazdasági jelentőségre is szert tesz, ellentétben Limával, amelynek a termelésben betöltött szerepe másodlagos /ld. céhes ipara/, és elsősorban fellevevőpiacként válik jelentőssé. Ez utóbbi centrumok "gyarmati város, -telep" jellege erősebb, míg Potosi esetében egy új típusú gazdasági kapcsolat látszik kibontakozni a város és környezete között.

Bár a kapcsolat kényszerjellege különösen az indián falvak piacorientáltságában ténylegesen meglévő vonás /pl. mita, adófizetési kötelezettség/, részben már az indián közösségek esetében is, de méginkább a spanyol kis- és nagybirtok árutermelésének fejlődésében egyre fontosabb teret foglalnak el a szabad piaci kapcsolatok¹⁸.

A városok társadalma tükrözi az egész társadalomban kialakult helyzetet, élén a konkisztádorokból ill. azok utódaiból vagy az első telepesekből álló vecinók /polgárjoggal rendelkező polgárok/ álltak, akiknek háza a főtér körül helyezkedtek el. A vecinóknak joguk volt arra, hogy megválasztás vagy hivatalvásárlás révén tisztséget viseljenek a városi cabildóban. Ez egyrészt tekintélyüket növelte, másrészt jelentős anyagi hasznot is hozott számukra. A vecinók közül kezdetben különleges helyzetben voltak az encomenderók, de hamarosan igen jó pozíciókat foglaltak el a leggazdagabb birtokosok és kereskedők is. E csoportok -

és közéjük tartoztak a potosi bányérlők és ingenio-tulajdonosok is - összeolvadva, egymással érdek- és családi kapcsolatba kerülve alkották az oligarchiát, a város gazdasági és adminisztratív vezető rétegét. Utánuk következtek a polgárjoggal nem rendelkező, később betelepült muradorok. E réteg alkotta a városi társadalom többségét. Etnikailag főként spanyol és kevertvérű elemek alkották. Földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozó kisbirtokosok, iparosok, kiskereskedők voltak. A városi társadalmi piramis alapját az indián szolgálok alkották. Ezek részben állandóan a városban lakó yanaconák, városi bérmunkások, részben időlegesen városi közmunkákra, személyes szolgálatra, házicse-lédként ideérkező mitayók voltak. Néger rabszolgák, mulattok kevesen voltak. 1573-ban Quitóban mintegy 100 négert tartottak nyilván, Limában viszont már néhány ezer volt található.

A négerekről alkotott vélemény igen rossz. Általános nézet, hogy gazdájuk tekintélye mögé bujva kegyetlenül bánnak az indiánokkal, tiszteletlenek a spanyolokkal, drága ruhákban járnak, veszélyeztetik a közbiztonságot. Limában pl. már 1560-ban megtiltják, hogy este nyolc óra után négerek a város utcáin tartózkodjanak, és számtalan rendelet tiltja - úgy tűnik, hiába - fegyverviselésüket. A szabad négereket, mulattokat is lustáknak, munkakerülőknak, részegeseknek, verekedőknek, a rossz erkölcsök és a vallás iránti tiszteletlenség terjesztőinek tartják¹⁹. Társadalmi helyzetüket tekintve azonban mindenképpen az adó- és munkaszolgálatra kötelezett, a társadalom terheit hordozó in-

diánok fölött álltak.

A felsoroltakon kívül a városi lakosság jelentős csoportját alkották /különösen Potosiban/ a különböző etnikumhoz tartozó vagabund elemek.

A városi önzgatás legfőbb szervének, a cabildónak összetételében, funkciójában nem mutatkozik számottevő különbség az egyes városok között, bár tagjainak száma erősen változó attól függően, hogy melyik spanyol város jogait kapta meg alapításakor a település. Potosi pl. 1566-ban a sevillai cabildo mintájára alapította meg tanácsát. Élén a corregidor /városi főelöljáró/ állt, alatta 24 tanácsos /regidor; "los veinticuatro"/ volt. Rajtuk kívül a tanácshoz tartozott még 2 alpolgármester /alcalde ordinario/, a Santa Hermandad 2 bírása, a főtvörvényszolga /alguacil mayor/, a királyi zászlós /alférez real/, a provincia elöljárója /alcalde provincial/, a főügyész /procurador general/, a végrehajtó /fiel ejecutor/, a főgondnok /depositario general/, a Casa de Moneda 2 fő-tisztviselője, a számadó /contador/ és a kincstárnok /tesorero/, valamint a jegyző /escribano de residencia/²⁰.

Ezzel szemben a quitói cabildo fő-tisztviselője a főpolgármester /alguacil mayor/ volt. A cabildóhoz tartozott 9 tanácsos /regidor/, 2 alpolgármester /alcalde ordinario/, a végrehajtó /fiel ejecutor/, a főgondnok /depositario general/, a főzászlós /alférez mayor/, 2 provinciális jegyző /escribano de provincia/, valamint a közjegyző /escribano publico/ és a tanács jegyzője /escribano del cabildo/²¹.

A quitói cabildo vezetőjét, az alguacil mayort a király nevezte ki, a többi tisztségviselőt választották, de tekintetben gyakran volt nézeteltérés az audiencia és a cabildo között. Az audiencia ugyanis a mitayók elosztását végző, tehát igen nagy hatalommal rendelkező alpolgármestereket ki akarta nevezni, míg a cabildo természetesen a város befolyásos polgárai érdekének megfelelően választani akarta.

A Korona gyakran áruba bocsátotta a tisztségeket. Ez igen magas évi jövedelmet biztosított számára. Potosi központi tisztségeinek évi ára pl. 674 ezer pesót tett ki²². A kinevezett vagy választott tisztségviselők maguk is gyakran eladták hivatalukat. A Korona ezt általában tudomásul vette, de pl. a quitói főgondnok /depositario general/ esetében nem engedte meg, hogy a hivatalt szavazati joggal együtt kapja meg megvásárlója²³.

A hivatali járandóság és a tisztség megvásárlásaként kifizetett összeg között gyakran igen nagy volt a különbség az utóbbi javára. A quitói cabildo főpolgármesterének fizetése 1500 peso volt, de hivataláért 8-10 ezer dukátot is kaphatott. A cabildo irnoka 1500 dukátot jövedelmező tisztségét 4000-ért adhatta el²⁴. A potosi pénzverőház kincstárnokának jövedelme 2000 peso volt, tisztségét 50 ezer pesóért vásárolta meg²⁵. Ennek oka csak kis részben a hivattal járó presztizsnövekedés. A legtöbb esetben a tisztségviselőknek tisztségükből igen jelentős anyagi előnye is származott. Pl. az audiencia hivatalnokai részesedtek a különböző dokumentumok kiállításáért fizetett összegekből,

a büntetéspénzekből stb. Még jelentősebb összegeket kaphattak megvesztegetésként: pl. a potosi corregidor évi fizetése 3000 peso volt, de hivatali ideje leteltével minden corregidor tekintélyes vagyonnal vált meg tisztségétől. Ugyanott az adóbérleteket és egyéb jövedelmi forrásokat a regidorok között osztották szét. Szintén magas jövedelemre tehettek szert az alpolgármesterek a mitayók elosztása során elkövetett visszaélésekből.

A Korona igyekezett óvni hivatalnokait attól, hogy beépüljenek a gyarmati spanyol társadalomba. Pl. nem kaphattak encomiendát sem²⁶. Megkísérelte rávenni őket arra, hogy éljenek a fizetésükből és egyéb legális jövedelmükből, és ezért engedélyezte a hivatalok árusítását is. A főtisztségviselőket általában spanyolországi születésű nemesek közül jelölték ki, akik csak hivatali idejüket töltötték a gyarmatokon, a Peru gazdaságában jelentős szerepet beöltöknek, pl. a kereskedőknek nem engedélyezték királyi gazdasági hivatal betöltését sem²⁷.

A Korona ilyen irányú törekvései azonban kudarcot vallottak. Egyre inkább kialakult a gyarmati vezető rétegek oligarchiája. A főtisztségviselőket, encomenderókat, nagybirtokosokat, nagykereskedőket nemcsak hivatali érdekkapcsolatok, de személyes és családi kapcsolatok is összefűzték. Közülük kerültek ki a legjelentősebb egyházi személyek is.

Az oligarchia befolyása nemcsak a városra, hanem annak egész gazdasági és politikai vonzáskörzetére kiterjedt, minthogy a városban voltak a különböző közigazgatási körzetek központjai, az igazságszolgáltatás fellebbviteli fő-

rumai. Itt kötötték a szerződéseket, itt adtak ki különböző engedélyeket /pl. a fehéreknek az indián falvakban való tartózkodásra, az indiánok fegyverviselésére/, itt állítottak ki hivatalos okmányokat stb.

Az adminisztráció megszervezésében, a városok alapításnak rendszerében a Korona és a gyarmati uralkodó osztály közötti hatalmi harc is tükröződött. A konkiszta idején - mint a korábbiakban néhány példán már láttuk - a Korona magánszemélyekre ruházta jogai egy részét. Ezzel mintegy kivonta magát egy sikertelen hódítási kísérlet felelőssége alól. Magának csupán a területek fölötti névleges hatalmat és a megszerzett kincs ötödrészét kötötte ki. A perui konkiszta parancsnoka, Francisco Pizarro viszont megkapta a földosztás, a városalapítás, az encomienda adományozásának jogát stb. A hódítással egyidőben így, magánjogon folyt a meghódított területek megszervezése. A konkiszta sikeres lezárulása után azonban a Korona igyekezett visszaszerezni jogait./A meghódított területek kizárólagos birtoklására irányuló kísérleteket az encomiendáról folyó vita bemutatásakor már ismertettük./ Ez a törekvés mutatható ki a központi közigazgatás megszervezésére irányuló erőfeszítésekben is. A Limai Audiencia létrehozása után 1544-ben alkirályt neveztek ki Peru élére Blasco Nuñez Vela személyében. A polgárháborúk - az encomenderók és konkisztádorok jogaik védelmére, biztosítására a Korona központosító törekvései ellen indított harca - késleltették a folyamat kiteljesedését. A Korona győzelme, uralmának konszolidálása /La Gasca kormányzósága/ után ujult erővel indult meg a központi

Az új városok létrehozása azonban nagyrészt továbbra is magánjogon folyt. A városok alapításáról szóló 1573. július 13-án kiadott rendelet aprólékosan szabályozza az új település helyének kiválasztási módját, a létrehozandó település alaprajzát, a telepesek kiválasztásának módját, a város gazdaságának, közigazgatásának megszervezését²⁸. Eszerint a várost lehetőleg spanyolországihoz hasonló éghajlatu, egészséges helyen kell létrehozni. A lakók számát ismerve Aquinói Szent Tamás, középkori spanyol minták és reneszánsz olasz mérnökök utmutatásai alapján kell megtervezni az alaprajzot. Lehetőleg egy négyszögletű főteret kell kijelölni, ahol a templom, a cabildo, a börtön, a piac és az alapító vecinók házai helyezkednek el. A házhelyek kijelölése után következik a közföldek kiválasztása és a birtokok szétosztása az alapító polgárok között a magukkal hozott vagyon arányában. Az alapító polgárok más városok szegényebb lakói közül kerülnek ki, akik vagy a régi városuk cabildója vezetésével, vagy egy-egy, város telepítésére a Koronával szerződést kötő telepítő vezetésével alapítanak új várost. Az előbbi esetben az új város közigazgatásilag a régi cabildó alá tartozik, míg az utóbbiban a telepítő és a Korona közösen nevezi ki a tanács tisztségviselőit. A telepítő nemesi rangot, parancsnoki, főpolgármesteri vagy corregidori címet kap, valamint a városi földek egynegyedére is igényt tarthat maga és fia életére. Ezen kívül kaphat más encomiendát is, birtokolhat mezőgazdasági vagy állattenyésztő birtokokat. Továbbá első foku birói jogkörrel is rendelkezik, a fellebbviteli szervek azonban

már a központi hivatalok /Audiencia, Indiák Tanácsa/.

Hozhat a törvényekkel nem ellenkező rendeleteket is.

Az alapító /és örököse/ halálával azonban a kiváltság megszűnik. A város feletti ellenőrzés a központi szervekre, a Koronára száll.

Láthatjuk, hogy a telepítéseket irányító személyek továbbra is jelentős kiváltságokat kaptak, de a Korona ügyelt arra, hogy hatalmukat ellenőrizni tudja.

Bár a Korona győztesen került ki a polgárháborúból, jelentős eredményeket ért el a központosítás terén, korlátlan hatalmát mégsem sikerült zavartalanul biztosítani, kompromisszumra kényszerült. Ugyanakkor a gyarmati uralkodó osztály is hajlott a kiegyezésre. Ennek okai a következők:

1. A gyarmatok és Spanyolország közötti jelentős távolság miatt a Korona nehezen tudott törekvéseinek maradéktalanul érvényt szerezni.
2. A gyarmatok megtartásához, lehető legjobb gazdasági kihasználásához a Koronának szüksége volt a gyarmati vezető rétegek támogatására.
3. A gyarmati vezető rétegeknek nem állt érdekében a Spanyolországgal való szakítás, minthogy továbbra is spanyolnak tartották magukat és igyekeztek fenntartani a Spanyolországba való visszatérés lehetőségét.
4. Spanyolország megvédte őket a kalózoktól és a konkurenciától.
5. A Korona támogatása a legalitás látszatát kölcsönözte hódításaiknak, intézkedéseiknek.

Mindez lehetővé és egyben szükségessé is tette a Korona és a gyarmati uralkodó osztály közötti kompromisszum megkötését. E kompromisszum lehetővé tette a Koronának a gyarmati gazdaság, társadalom, közigazgatás ellenőrzését, számára kedvező keretek kialakítását, a gyarmati uralkodó osztály számára pedig külső és belső védelmet és legalitást biztosított. Véleményünk szerint Peru XVI. századi történelmét az e kompromisszum létrejötte körüli harc és következményei határozták meg. A kompromisszum további sorsa pedig a Korona és a kreol uralkodó osztály erejétől, érdekeik alakulásától, harcától függött.

A falu

Bár a falvak között éppugy nincsenek tiszta spanyol és tiszta indián lakosságuak, mint a városok között, forrásaink alapján mégis meg lehet különböztetni többségében spanyol és többségében indián lakosságu településeket.

A spanyol falvakról sajnos igen keveset árulnak el a krónikák és a leírások. Reginaldo de Lizárraga utleírásából annyit tudunk meg róluk, hogy ezek a "pueblos de españoles"-nek, "aldeá"-nak nevezett helyek főként a tengerpart spanyolországihoz hasonló klimájú folyóvölgyeiben települtek. E területek gyors és kegyetlen birtokbavétele következtében az indián lakosság nagyrésze elpusztult vagy elmenekült. Így itt viszonylag kisszámú nagybirtok alakulhatott ki. A földbirtokos spanyol lakosság többsége heredadon, chácarán - tehát családi művelésű kisbirtokon - gazdálkodó

földműves, állattenyésztő volt, akik birtokaikon hamarosan meghonosították a spanyolországi terményeket, amelyeket aztán a közeli városok piacán értékesítettek. Ilyen spanyol falvakat sejtünk a Trujillo-Lima közötti partszakaszon /Cazma, Guarney, Paramonga, Barranca, Guaura, Chancay/, és részben Limától délre is /Mala, Asia, Lunaguana, Cañete stb./¹

A hagyományos indián településrendszer szétszórt falvakra, falurészekre /ld. vertikális önellátás/ épült. E településrendszer - hasonlóan az indián városokhoz - az inka polgárháboru és a konkiszta idején igen nagy károkat szenvedett. A falvak ujjaszervezésének szükségességét a Korona és az egyház igen gyorsan felismerte. A szétszórt, néhány házból álló települések helyébe nagyobb lakosságot egyesítő indián falusi centrumokat kívántak létrehozni. /Csökkenteni akarták az indián települések számát, innen az elnevezés: redukció./ E centrumok létrehozása szükséges volt az indiánok katonai és gazdasági ellenőrzése, a kormányzás megkönnyítése, de a térítés, a kulturális kapcsolatok szempontjából is. Ezért már a felfedezésekkel egyidőben kísérletek történtek pl. a Karib világ indiánjainak spanyol városok mintájára létrehozott településeken történő letelepitésére². Peru meghódításakor királyi rendeletek mondták ki e rendszer itteni bevezetését. A kialakult politikai helyzet azonban nem tette lehetővé e határozatok végrehajtását. A hódítás, a polgárháboruk, a központi kormányzat megteremtése idején közvetlen célnak csupán azt tekinthették, hogy megőrizték, viszonylag jó álla-

potban tartásuk a meglévő indián falvakat³. Másrészt figyelembe kellett venni az encomenderók ellenállását is. Az ő érdekeik inkább megkivánták a szétszórt települések fenntartását, hiszen így a központi kormányzat és az ellenőrző szervek kevésbé tudták szemeltartani az encomiendák belső életét, az adózást és az indián munka saját célokra történő felhasználását. Az egyház, a térítés érdekei ezzel éppen ellentétesek voltak. Ezért kísérte a cabildo és az encomenderók élénk ellenállása pl. Pedro de la Peña quitói püspök tervét, aki már a hatvanas évtizedben megpróbált érvényt szerezni a Korona és az egyházi zsinatok határozatainak⁴.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a redukciók megszervezésének politikája csupán a hetvenes években, a Korona győzelme, a hatalom konszolidálása után, Francisco de Toledo alkirálysága idején kerülhetett ténylegesen napirendre. Ekkor azonban már a bányászat, a gazdasági élet megélénkülése is szükségessé tették azt.

Francisco de Toledo redukciószervezésének célját A. Málaga Medina a következőképpen fogalmazta meg: "...az őslakosság városi centrumokba koncentrálása, hogy megkönnyítsék az adók beszedését, és ellenőrzést gyakoroljanak a bőséges munkaerő felett, valamint hogy megkönnyítsék az indiánok térítését."⁵

Az alkirály energikusan fogott hozzá e politika megvalósításához. 1570-ben Lima mellett léterhozta Santiagót, az "El Cercado" néven ismert kísérleti falut. E fallal körülvett, éjszakára bezárt /innen a neve/ faluban tele-

pitette le a város ellátására rendelt 1347 mitayót és családját. Az alaprajzot, az intézményeket a spanyol városok mintájára alkották meg. Cabildót, börtönt, iskolát, templomot, kórházat, temetőt, fogadókat építettek, kijelölték a corregidor házát. A várost bőséges vízzel látták el, lakói között állatokat osztottak szét. A köztisztviselőket választották. A cabildo és tisztviselői is a spanyol mintákat követték. A falunak két polgármestere, két alpolgármestere, egy királyi zászlósa, egy törvényszolgája, egy intézője, egy titkára, egy kikiáltója és néhány caciquéje volt.

Az alkirály 1570. október 23-án kezdődő és öt évig tartó általános vizitája során látott hozzá az indián falvak rendszerének elterjesztéséhez. A falvak létrehozására kibocsátott alkirályi utasításokban kimondta, hogy a falvakat egészséges éghajlatu, jó vizű vidéken kell létrehozni. Minden indián családnak külön háza legyen. A főtéren a templom, a cabildo épülete, a börtön és a caique /vagy caiquék/ háza kapjon helyet. A városi földek szétosztása során minden család kapjon egy parcellát, amit megművelhet. A legelő maradjon közös. A földek harmadik csoportját alkotó állami földeket közösen műveljék, a jövedelmét közös kasszába gyűjtsék össze, ebből fizessék az adót és a közkiadásokat.

1575. február 2-án Arequipában kiadta az alcaldék választását, a redukciónak életét szabályozó rendeletét. Eszerint a tisztviselők választása minden év január 1-én történik. Minden alcalde és regidor két indiánt javasol

a tisztségekbe. Ezután a regidorok szavaznak az alcaldék jelenlétében. Tilos a caciquék közeli rokonainak, a pogány vallás híveinek megválasztása, valamint az újraválasztás. Az alcaldéket felmentik az adófizetés és a személyes szolgálat teljesítésének kötelezettsége alól. Elméletileg ők váltak volna a falu vezetőivé, gyakorlatilag azonban a caciquék megőrizték pozícióikat.

1570-75 között igen durva módszerekkel /falvak felégetése, indiánok új falvakba kényszerítése, a visszatérés megtorlása stb./ végrehajtották a reformokat. Falvakba szervezték a yanaconákat is. Eközben azonban nagyon sok visszaélést követtek el. Az új falvakban lakók gyakran panasztak, hogy távol kerültek földjeiktől, kevesebb vagy rosszabb földet kaptak, mint amennyit és amelyet a régi falvak mellett birtokoltak⁶.

E reformok lényegében az inka korszak végén, a spanyol hódítás és háborúk során bomlásnak indult faluközösségi rendszer újjászervezését jelentette. Az újjászervezés során sok inka elemet használtak fel /pl. a földek felosztásának hármas rendszere, a közösségi indiánok mitakötelezettsége/. A közigazgatás megszervezésének módjával azonban a közösség inkább a gyarmati közigazgatás részévé vált, mint az indiánok érdekvédelmét biztosító fórummá.

Jelentős változások mentek végbe az indián falusi társadalmon belül is /differenciálódás, a caciquék szerepének megnövekedése, magántulajdonossá válása stb./, amelyek szintén nem tették lehetővé a faluközösség teljes visszaállítását. A társadalomban már kialakultak és megerősödtek a

közösség szétbomlasztása irányába.

- Megerősödött a caciquek hatalma. Régi jogaikra és új gazdasági-társadalmi pozícióikra hivatkozva nem vetették alá magukat az új közigazgatásnak⁷.
- Az indiánok menekülni akartak az adóktól, és főleg a bányamítától. Szívesen helyezték magukat olyan birtokosok védelme alá, akik megfizették értük a mitavált-ságot.
- Bár a közösség földjeit tilos volt eladni, az indián mint magánszemély eladhatta parcelláját. Igaz, ezt elméletileg csak indián vehette meg, gyakorlatilag azonban földvásárlás útján sok idegen elem került indián falvakba⁸.
- A redukciók szervezése során gyakran több encomiendához, több /néha ellenséges/ törzshöz tartozó, különböző nyelveket beszélő, eltérő hagyományokkal rendelkező indiánok kerültek egy faluba. Ez nem kedvezett az új közösség kialakulásának.⁹

A redukciók nem lehettek hosszú életűek. A megszervezés után rögtön megindult az indiánok visszaszökése régi falvaikba, különböző irányú elvándorlása. Igen sok yanacona volt található - mint láttuk - pl. a Quitói Audiencia területén. De legsúlyosabb a bányakörzetekben volt a közösségek pusztulása. Részben a már említett elvándorlás, részben a mita idején történt elhalálozás vagy eladósodás és a városban maradás útján igen nagy mértékben csökkent a közösségekben élők száma. Ezért a XVII. század folyamán többször is ujja kellett szervezni a redukciókat. Ezek az át-

szervezések lényegében mindig a Toledo-féle reformok alapján történtek meg, de eredményük is hasonló volt¹⁰.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

A TERMELÉSI MÓD KÉRDÉSE

Az eddig elmondottak alapján - úgy véljük - megalapozottan foglalhatunk állást a Peru termelési módjáról folytatott vitában. E vita az elmúlt években új lendületet vett, és igen eltérő álláspontok kifejtésére szolgáltatott alkalmat. A véleményeket a következő csoportokban lehetne összefoglalni:

1. Tiszta feudális vagy tiszta kapitalista /esetleg gyarmati feudális vagy gyarmati kapitalista/ termelési móddal állunk szemben.
2. Több termelési mód találkozása határozza meg e termelési mód jellegzetességeit.
3. Sajátos, európai /marxista/ kategóriákkal csak feltételesen leírható formáció jött létre.
4. Az ebbe a csoportba sorolható vélemények a termelési mód átalakulását hangsúlyozzák.

Az első csoportba soroljuk André Gunder Frank és Wallerstein azon véleményét, hogy Latin-Amerika már 1492 óta kapitalista módon fejlődik, hiszen kereskedelmi kapcsolatai révén az európai eredeti tőkefelhalmozás folyamatát erősíti¹. Ezzel szemben Manfred Kossok és Pablo Macera szerint gyarmati feudalizmusról van szó, amelynek meghatározó elemeit a következők alkotják:

- A gyarmati gazdaság alapja a mezőgazdaság
- Nem szabad függőségi és kizsákmányolási formák létezése
- Olyan feudalizmus átültetése, amely már leszálló szakaszában van

- A gyarmat és az anyaország "tárgy"-funkciója a kapitalista világpiacban
- Az áru- és pénzviszonyok kibontakozása a belső és a külső piac között
- A feudális abszolutista államhatalom dominanciája a gyarmati rendszer kialakulásában
- A gazdaságon kívüli kényszer szerepe²

A második csoportba sorolható vélemények közös vonása az, hogy különböző termelési módok egymásrahatásából egy olyan termelési mód létrejöttét feltételezik, amely nem tartozik egyértelműen sem a feudalizmushoz, sem a kapitalizmushoz, hanem mindkettőből származó jegyek megtalálhatók benne. Kádár Béla véleménye szerint e formáció kialakulásában igen jelentős szerepet játszottak a prekolumbián inka termelési mód és a spanyol feudalizmus ázsiai formációtól öröklött vonásai is³. J.C.Mariátegui és R.G.Keith szerint viszont "feudális és kapitalista", "prekapitalista és kapitalista", "szubkapitalista függőségi és egy feudális típusú agrárfeudális" jegyek egyidejűleg jellemzik e gazdasági-társadalmi alakulatot⁴. Míg azonban J.C.Mariátegui szerint e kettős jegyek a gazdaság és társadalom egészében fejeződnek ki, miközben a Costa inkább kapitalista, a Sierra inkább feudális jelleggel bír, Keith szerint e kettősség az egyes intézményekben, konkrétan az haciendán belül is felismerhető. Hasonló következtetésre jut Cristóbal Kay és Slicher van Bath is azzal a szükítéssel, hogy ők az haciendát és tágabban a termelési módot is a kapitalizmus nemzetközi térhódítása idején kialakult kelet-európai major-

sággal, illetve feudalizmussal rokonítják⁵.

A sajátos, európaiktól eltérő jegyek hangsúlyozói közül kettőt szeretnénk megemlíteni. Wittman Tibor a latin-amerikai "feudalizmus" vitás kérdéseiről írott cikkében a következőkben foglalja össze a latin-amerikai termelési mód lényegét:

1. Indián multból örökölt, a gyarmatosítók igényeinek megfelelően átalakított, valamint ujonnan létesült tulajdonformák, amelyekre konzerváló hatást gyakorolt az európai kereskedelmi tőke, míg a belső pénztőke akkumulációja csak a XVIII. században kezdett szórványosan jelentkezni.

2. "A Latin-Amerikában kialakult termelőmód minden eleme minőségileg különbözött az európai feudalizmustól ... nemcsak gyarmati jellege miatt."

3. "... a feudalizmus kifejezést legfeljebb mint segédfogalmat fogadjuk el Latin-Amerika gyarmati századaira vonatkozóan ..."⁶

Ciro Flamarión Santana Cardoso ennél is tovább megy. Szerinte e társadalmakat autochton fejlődés jellemzi, hiszen csak a kapitalizmus világméretű térhódítása óta létezik világtörténelem, korábban minden terület önállóan fejlődött. Éppen ezért nem absztrakt formák /modellek/ kellenek, hanem az egyes viszonyok konkrét elemzése. Amerikában pedig sajátos termelési módok alakultak ki, amelyek között a különbségek is fontosak. Ezek nem foghatók fel úgy, mint marginális vagy atipikus termelési módok, csak mások, mint a Marx által vizsgált mediterrán-európai formák⁷.

A kutatók negyedik csoportja azt hangsúlyozza, hogy

a gyarmati korszak során átalakultak az intézmények vagy megváltozott jellegük, ezáltal változott a termelési mód is. Ágh Attila szerint az 1450-1770 között a gyarmatosításra a korai vagy kereskedelmi kapitalizmus expanziója volt jellemző. E periódusban az amerikai gyarmatosításban "a korábbi prekapitalista termelési mód lerombolására került sor anélkül, hogy ez a kapitalizmus expanzióját jelentené, mivel ez még a centrumban sem fejlődött ki." A világg kapitalizmus térhódításával azonban változott az egyes intézmények tartalma: "A 17. század folyamán konszolidálódó hacienda-nagybirtok tehát a helyi termelési mód és a spanyol feudalizmus szintéziséből jött létre, de sajátos módon kialakult formáját csak az angol-holland-francia korai vagy kereskedelmi világg kapitalizmusba illeszkedve érte el." "Az hacienda átmeneti, fél-feudális, közvetett formákon keresztül módosul a világg kapitalizmus fejlődéséhez", a cikk terminológiájával élve fél-feudálisból gyarmati kapitalistává válik⁸.

Ugyancsak ebbe a csoportba soroljuk Anderle Ádám véleményét, aki a gyarmati Peru legfejlettebb, dél-sierrai területeinek fejlődését a "kuraka feudalizmustól" a hipotetikusán használt "indián polgári forradalomig" ábrázolja⁹. De míg Ágh Attila kizárólagosan Nyugat-Európa termelési módjának változásával, a kapitalista világpiac kialakulásával magyarázza Amerika /és Peru/ termelési módjának változását, Anderle Ádám Peru viszonyainak alapos tanulmányozása után jut arra a következtetésre, hogy három évszázad belső fejlődésének eredményeként a XVIII. század

harmadik negyedére itt is kifejlődtek bizonyos, autochton polgárosodás felé mutató jegyek.

Felsorolásunkban sem a hozzászólások száma, sem az idézett hozzászólások terjedelme tekintetében nem törekedtünk teljességre. Csupán azt szerettük volna bemutatni, mennyire különböző, egymásnak ellentmondó vélemények léteznek a nemzetközi szakirodalomban. A vitával kapcsolatban azonban szeretnénk néhány általános észrevételt tenni.

1. A vitához hozzászólók által használt terminológia nem egységes. Gyakran mást és mást értenek feudalizmuson, kapitalizmuson. Ebben tükröződik a vitatkozók világnézeti különbsége, eltérő indíttatása /és sokszor politikai célja is/. Ez egyben jelzi az egyes termelési módok meghatározó jellemzőiről folyó nemzetközi vita eldöntetlenségét is. Slicher van Bath cikkében pl. bírálja a feudális és kapitalista termelési mód marxista, gazdasági alapu megközelítését. Véleménye szerint a meghatározó jellegzetességet a kormányzati struktúra, és nem a termelés milyensége adja¹⁰.

2. Gyakran csupán "tisztá" típusok, "tisztá" formációk meglétét tételezik fel, ezeket keresik Latin-Amerikában is, megfeledkezve arról, hogy a történeti fejlődés sajátos vonásokat hoz létre egyes gazdasági-társadalmi alakulatok autochton fejlődése esetében is, különösen pedig különböző termelési módok találkozásakor. Ennek következtében végtelen sok termelési mód meglétét tételezik fel, kétségbevonva a modellalkotás jogosságát.

3. A vitában résztvevők többsége elismeri a modellalkotás

jogosságát. Továbbra is kérdés marad azonban, hogy lehet-e csupán egy modellel jellemezni pl. Peru több mint háromszáz éves gyarmati történetét, amikor vitathatatlan különbségek vannak a XVI.század és a XIX.század elejének viszonyai között mind nemzetközi, mind a gyarmatok belső fejlődésének szempontjából.

4. Jogosnak tartjuk továbbá M.Kossok észrevételét, mely szerint aránytalanság tapasztalható az elméleti és a konkrét részkutatások között az előbbiek javára¹¹.

Dolgozatunkban megvizsgáltuk a Peruban a XVI.században kialakult gazdasági viszonyokat. E vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a termelési mód megítélésekor a következő tényezőket kell figyelembe venni:

1. Milyen hagyományok ill. hatások játszottak szerepet kialakulásában?

2. Milyen politikai tényezők befolyásolták létrejöttét?

3. Melyek voltak a létrejövő viszonyok legfőbb elemei?

Mint arra már dolgozatunk első fejezeteiben utaltunk, véleményünk szerint a Peruban kialakuló termelési viszonyok alapjául az indián múlt hagyományai és a spanyol hagyományok szolgáltak. /A XVI.századi Peru termelési módjára a kialakuló világkereskedelem még csak közvetetten, Spanyolországon keresztül hatott./ E hagyományok következő elemeit tartjuk fontosnak külön is megemlíteni:

Inka hagyományok

- az állam gazdasága és társadalma a konkiszta idejére átalakulóban volt, mégpedig egy ázsiai jellegű termelési módból a feudalizmus felé tartott.

- E területek rendelkeztek olyan állami, igazgatási, gazdasági és társadalmi hagyományokkal, amelyek beépültek /és be is épültek/ a kialakuló viszonyokba. Külön kiemelnénk itt a munkaszervezési módszereket, az indián faluközösségek szerepét, a kuraka uralkodó osztályt, valamint a kereskedelem és a háziipar továbbélő hagyományait.

Spanyol hagyományok

- Spanyolország termelési módja a XVI. század elején alapvetően feudális volt, de mutatkoztak már jelei a korai kapitalista fejlődésnek is.
- A hódításokkal a Korona helyzetét kívánta megszilárdítani: nemesfémeket akart szerezni és a társadalmi feszültségeket kívánta levezetni.
- A hódításokban kezdeményezőként és irányítóként résztvevő földnélküli nemesség birtokokat akart szerezni, ezáltal gazdasági és politikai hatalomra szert tenni.
- A parasztság és a városi plebejus elemek - amelyek a hódító csapatok állományát és a később áttelepülők zömét alkották - helyzetüket igyekeztek stabilizálni.
- A felfedezések, hódítások anyagi feltételeit biztosító főként idegen kereskedők vagyonukat szerették volna gyarapítani.
- Az európai korai gyarmatosító hagyományok és a spanyol reconquista tapasztalatai jól hasznosítható elméleti bázist jelentettek a gyarmatosítók számára.

Peru meghódítása után e kettős hagyományból kialakuló viszonyokat három politikai erő küzdelme határozta meg:

a Korona, a hódító és itt letelepedő spanyol nemesség és az indián uralkodó osztály túlélő elemei /főként a kurakák/ kompromisszumhoz vezető harca. A Korona és a gyarmati spanyol uralkodó osztály küzdelmére és kompromisszumára a földbirtokviszonyokról és a városokról szóló fejezetekben már kitértünk. Ugyancsak utaltunk a kurakák földbirtokosi ambícióira. A gyarmati spanyol uralkodó osztályhoz hasonló céljaik és érdekeik erősebbek voltak etnikai hovatartozásuk érzésénél, és a kétféle eredetű uralkodó osztály kompromisszumához vezettek¹².

Peru XVI.századi gazdasági fellendülésének alapját, mint láttuk, a főként Spanyolország számára termelő ezüstbányászat és a spanyol városok fogyasztópiacának növekedése alkotta. E két tényező járult hozzá az alapvető gazdasági ág, a mezőgazdaság fejlődéséhez, a spanyol és indián uralkodó osztály árutermelő nagybirtokának létrejöttéhez, de ösztönözte az indián közösségek és a spanyol kisbirtokosok árutermelését is. Ugyancsak fejlődésnek indult a textilipar, amelynek fejlődéséhez a fentebb említett tényezők mellett már a nagybirtokrendszer kialakulása is hozzájárult. A kiadási rendszerre, valamint a manufaktúrákra emlékeztető, de helyi elemekkel /a munkabér beszámítása az adóba, mita/ átszőtt termelési formák mellett jelentős szerepe maradt a háziiparnak is. A kereskedelem az ezüst-kivitel és a luxuscikk behozatal révén az anyaországhoz kapcsolódott, de az /elsősorban a Dél-Sierrában/ élénk élelmiszer - és fogyasztási cikk forgalom szélesedő belső piacról tanuskodik.

A termelésben domináns az indián kényszermunka, a mita alkalmazása, de ezen kívül a jobbágyszerű yanaconáktól a bérmunkásokig igen sokféle munkafajta alkalmazásával találkozhatunk. A rabszolgamunka szerepe viszont a XVI. században még jelentéktelen.

Bár a város-falu /spanyol-indián/ kapcsolatban a gazdaságon kívüli kényszer hatása jelentős, mutatkoznak jelek a szabad kapcsolódásra is / az árutermelés fejlődése révén/.

Ezek alapján a létrejövő gazdaságról elmondhatjuk, hogy az anyaországhoz kötődő ezüstbányászat ösztönző hatása minden gazdasági ágban érvényesül, tehát a gazdaság fejlődésének egyik döntő jellemzője a függő, gyarmati helyzet.

Egy feudalizmus felé haladó és egy feudális rendszer találkozásából egy olyan feudális gazdaság jött létre, amely mindkettőből jelentős elemeket örözött meg. Az így kialakuló gyarmati feudális termelési módon belül megvan a fejlődés lehetősége, de a kibontakozást a rendszeren belül létező ellentmondások hátráltatják. Ilyenek voltak pl. a gyarmati helyzet, amely a perui fejlődést egyrészt az anyaország szükségleteinek, másrészt az európai eredeti tőkefelhalmozás érdekeinek rendelte alá; az etnikai szálakkal erősen átszótt osztálytagozódás stb. Ezek az ellentmondások már a XVI. században felszínre is törtek pl. a spanyol polgárháborúkban, majd az indián paraszti osztályharc során, de élüket ekkor még tompította a már említett hármas kompromisszum.

J E G Y Z E T E K

A források

1. SZVET: Putesesztviija...
2. JIMENEZ: Relaciones... Antecedentes I. 26-27.o.
3. JIMENEZ: Uo. 272-276.o.
4. JIMENEZ: Uo. 47-48.o.
5. JIMENEZ: Uo. 44-46.o.
6. JIMENEZ: Uo. 84-90.o.
7. SANTILLÁN: Relación ...
8. LIZÁRRAGA: Descripción ...
9. POMA DE AYALA: Nueva corónica ...
10. Ld. 2.jegyzet
11. Santillán i.m. 92.pontjában ezzel a váddal illeti pl.
a viziták alkalmával válaszokat adó caciquéket
12. CIEZA DE LEÓN: La Crónica 25-26.o.
13. MOLINA: Relación ...
14. LIZÁRRAGA: i.m.
15. GARCILASO: Inkák ...
16. POMA DE AYALA: i.m. 51-60.o.
17. ARRIAGA: Extirpación ...
18. KAPSOLI: Movimientos ... 7.o., ANDERLE: Vihar ...95-104.o.
19. BETANZOS: Suma ...
20. SANTILLÁN: I.m.
21. CAPOCHE: Relación ...
22. KONETZKE: Collección ...
23. KONETZKE: I.m. 125-140.dok.

Az indián mult

1. WITTMAN: A latin-amerikai ... 1295.o. 10.jegyz.
2. MARX: A politikai ... 369-370.o.
3. Pl. KÁDÁR: Latin-Amerika ... 11-21.o.
4. ANDERLE: Vihar ...16.o.
5. LORANDI: "Horizontok" ... 921-925.o., SALOMON: Vertikális ...
6. LORANDI: "Horizontok" ...921-925.o.
7. Uo.
8. MURRA: Háboru ...927-934.o.
9. Uo.
10. Uo.
11. ANDERLE: Vihar ...19-20.o.
12. ANDERLE: Vihar ... 21.o., hasonló következtetésekre jut
SZAMARKINA: Obscsina ...1.fejezet
13. Garcilaso Manco Capacnak, Betanzos a Cuzco környéki
lázadót, Uscovilcát legyőző Inca Yupanquinak, Santillán
a hódításait befejező Topa Inga Yupanquinak.
14. SANTILLÁN: Relación ...9-15.pont
15. Uo. 65.pont
16. BETANZOS: Suma ...
17. SANTILLÁN: i.m.33-48.pont
18. BETANZOS: i.m.
19. SANTILLÁN: i.m.33-48.pont
20. KONETZKE: 138. 437.dok., Lizárraga LXIX.fejezet

A spanyol viszonyok főbb elemei

1. Ld. pl. KOSSOK: Feudalismus ...109-110.o.
2. KÁDÁR: Latin-Amerika ... 21-28.o.
3. WITTMAN: A latin-amerikai ... 1299-1309.o.
4. KORSZUNSZKIJ: A feudális ...
5. ANDERLE: Széttört ... 14-15.o.
6. Uo. 17.o.
7. Idézi ANDERLE: i.m.25.o.
8. Uo. 26.o.
9. CROW: The Epic ... 147-154.o.
10. ANDERLE: i.m.,28.o.
11. Uo. 39.o.
12. MORSE: Introducción ... 9-55.o.
13. BAUTIER: A középkori ...
14. ANDERLE: i.m.48-52.o. és 86-89.o.
15. WITTMAN: i.m. 1299-1309.o.
16. ANDERLE: i.m. 56.o.
17. KOSSOK: i.m.105-130.o.
18. Ezek a problémák, főleg a nemesség helyzetének romlása egyes kutatók szerint összefüggenek a XIV-XV.századi válság okozta nehézségekkel is. ld. pl. MALOWIST: A korai ...
19. WITTMAN: i.m. 1299-1309.o.

A néesség

1. Lockhardt adatát idézi BURGA: De la encomienda ...69-70.o.
2. Lockhardt adatát idézi ANDERLE: Vihar 48.o.
3. ANDERLE: Vihar ... 51.o.
4. Uo. 105.o.
5. Saját számítások az idézett adatok alapján
6. KONETZKE: Collección ... pl.178, 179.dok.
7. ANDERLE: Vihar ... 48.o.
8. JIMENEZ: Relaciones ... II.köt.49-51.o.,169-182.o., I.köt. 402-406.o.,31-32.o.
9. ANDERLE: Vihar ...48.o., KONETZKE:i.m.196.dok.
10. ANDERLE:i.m.48.,51.,105.o.
11. Saját számítások az idézett adatok alapján
12. ANDERLE: i.m.51.o.,105.o.
13. Rosenblat adatait idézi ANDERLE: uo.
14. Saját számítások az idézett adatok alapján
15. Az említett szerzőket idézi BURGA: i.m.56-57.o.
16. Idézi BURGA: uo.
17. JIMENEZ: i.m.I.köt.326-333., 181-204., 220-225., 342-351.; SANTILLÁN: Relación ...53.pont
18. JIMENEZ: i.m. I.köt.342-351.o., II.köt.16-30.o.; LIZÁRRAGA: Descripción ... LIV;fej.
19. JIMENEZ: i.m.I.köt.181-204., 205-219., 220-225.o.; SANTILLÁN: i.m. 114.pont; LIZÁRRAGA: i.m.LXXV.,LXXVII., LXXIX.fej.; KONETZKE: i.m.435.,479.dok.
20. JIMENEZ: i.m.I.köt.121-147.o.,205-219.,166-175.o.
21. JIMENEZ:uo.,LIZÁRRAGA:i.m.V.,XIII.,LVII.,LIX.,CXIV.fej.

22. JIMENEZ; i.m.237-248.o.I.köt.
23. JIMENEZ; i.m. 166.,175.o. I.köt.
24. JIMENEZ; i.m.1334-341.o., KONETZKE; i.m. 273.dok.
25. BURGA; i.m. 66.o., JIMENEZ; i.m.II.köt.254-260.o.,
233-241.o.
26. BURGA; i.m. 59-65.o.
27. Rosenblat adatait idézi ANDERLE; i.m. 51.o.
28. JIMENEZ; i.m. II.köt.233-241.o.,254-260.o., I.köt.226-
236.o., 220-225.o., 237-248.o.

A mezőgazdaság legfontosabb terménvei

1. DICCIONARIO ... III.köt. 243-244.o.
2. CIEZA DE LEÓN; Crónica ...pl.XXVII.,XXX.,XXXIII.,XXXIV.,
XL.,LXIX.,LXXI.,CVII.fej.
3. JIMENEZ; Relaciones ...pl.I.köt.121-147.o.,181-204.o.,
226-236.o., 166-175.o., 342-351.o., II.köt.33-45.o.,
233-241.o.
4. JIMENEZ; i.m. II.köt.16-30.o.
5. Id. 3.sz. jegyzet
6. CIEZA DE LEÓN; i.m.XXVII.,XXX.fej.; JIMENEZ;i.m.I.köt.
390-396.o.
7. JIMENEZ; i.m.II.köt. 265-290.o.
8. JIMENEZ; i.m. I.köt. 226-236.o., 237-248.o.
9. KONETZKE; Collección ... 204.dok.
10. KONETZKE; i.m. 264.dok.
11. JIMENEZ; i.m. I.köt.121-147.o.
12. KONETZKE; i.m. 165.dok.

A földbirtokviszonyok

1. MÖRNER: The Spanish ...183-216.o. Előzménye Uő: Problemas ...83-99.o.
2. Gyakorlati elemzés pl. MACERA: Feudalismo ..., BURGA: De la encomienda ...
3. Ld. pl. FLAMARIÓN: Los Modos ...
4. Pl. MARIÁTEGUI: Hét tanulmány ..., SLICHER VAN BATH: Feudalismo ...
5. Silvio Zavala, Lesley B. Simpson műveit idézi MÖRNER: The Spanish ...186.o., LOCKHARDT: Encomienda ..., KEITH: Encomienda ..., BURGA: i.m.
6. KONETZKE: Collección ... 341.dok.
7. Uo. 232.dok.
8. Uo. 104. és 139.dok.
9. Uo. 393. és 435.dok.
10. Ld. KEITH: i.m.
11. BURGA: i.m. 90-98.o.
12. KONETZKE: i.m. 104.dok.
13. Uo. 127. és 133.dok.
14. Uo. 144.dok.
15. Uo. 244. és 255.dok.
16. Uo. 307.dok.
17. Uo. 383. és 426.dok.
18. DICCIONARIO ...I.köt. 1252-1255.o.
19. KONETZKE: i.m. 178., 222., 275., 276., 277., 278., 444.dok.
20. OBEREM: Don Sancho ... 199-225.o.
21. KONETZKE: i.m. 264.dok.

22. Uo. 260.dok., BURGA: i.m.115-141.o.
23. JIMENEZ: i.m.II.köt. 265-290., I.köt.181-204., 16-30.o.
24. BURGA: i.m. 90-91.o., KONETZKE: i.m.449.dok.
25. KONETZKE: i.m. 420.dok.
26. Uo. 435.dok.
27. SZAMARKINA: Obscsina ... 67.o.
28. KONETZKE: i.m.104.,127.,133.,178.,222.,275-278.,444.dok.
29. Uo. 210.dok.
30. Pl. SANTILLÁN: i.m.33-48.pont
31. OBEREM: i.m. 199-222.o.
32. ANDERLE: Vihar ... 68.o., KONETZKE:i.m.209. és 273.dok.
33. KONETZKE: i.m.130.dok., JIMENEZ: i.m.II.köt.205-231.o.
34. KONETZKE: i.m.214.dok.
35. Uo. 127.,133.,366., 277.,461.dok., SANTILLÁN: i.m.117.pont
36. KONETZKE: i.m.259.,205.,291.dok., JIMENEZ:i.m.II.köt.
233-241.o.
37. JIMENEZ: i.m.II.köt.330-334.o.
38. Uo. 181-204.o.
39. KONETZKE: i.m.471.dok.
40. Éznemek és átváltásuk a Perui Alkirályságban a XVI.
században.

Wittman Tibor: Latin-Amerika története c. műve 99.oldalán a következő átszámítást közli:

1 peso = 8 real

1 peso = 272 maravedi

1 real = 34 maravedi

1 ducado = 11 real és 1 maravedi

Ez a táblázat azonban nem tartalmazza a forrásokban leg-

gyakrabban előforduló váltópénz, a tomin helyét a pénzügyi rendszerben. Forrásaink alapján ez a következő:

1 tomin = 38 maravedi /KONETZKE:i.m. 1591.évi 471.dok./

Ez alapján

1 peso = kb.7 tomin /a századvégi leírásokban 8-10 tomin/

1 tomin = 1,11 real

Az ár- és bércsökkel alapján úgy tűnik, hogy Peruban a peso váltópénzeként a tomin volt népszerűbb a XVI.században, míg Spanyolországban a real /itt tominnal nem is számoltak. Vö.DICCIONARIO ... I.köt.1172.o.,III.köt.

254. és 404.o./

Számolnunk kell azonban az egymáshoz viszonyított értékek gyakori változásával. /Pl. 1505-ben 1 real 44 maravedi volt, míg 1537-ben már csak 34 maravedit ért. Ld. WITTMAN:i.m. 99.o., DICCIONARIO ... idézett oldalak./

A pesóban történő számolás sem egyértelmű, ugyanis az 1603-ban Potosiról készült leírás kétféle pesót különböztet meg: 1. peso ensayado 2. peso corriente. E leírásból az derül ki, hogy ebben az időben 1 peso ensayado 1,56 peso corrientének felelt meg. Más forrásban nem találoztunk e két pénznem következetes megkülönböztetésével. E leírás alapján úgy tűnik, hogy peso corrienteben számolták az egyes árucikkek aktuális árát, míg az évi teljes összeget, kiadást vagy hasznót peso ensayadóban adták meg. Lehetséges, hogy a peso ensayado egy stabil, számításokban használt pénzegység, míg a peso corriente ára a mindenkori helyzettől, konjunkturától függően változott? Ebben az esetben számolnunk kell a

kettő viszonyítási arányának gyakori változásával.

41. KONETZKE: i.m. 276. dok.
42. SANTILLÁN: i.m. 106. és 117. pont
43. JIMENEZ: i.m. II. köt. 205-231. o.
44. Uo. II. köt. 16-30., 223-241. o.
45. Uo. 342-351. o.
46. KONETZKE: i.m. 471. dok.
47. Uo. 435. dok.
48. CIEZA DE LEÓN: i.m. LXXVIII. fej.
49. SANTILLÁN: i.m. 21. pont
50. Uo. 51. pont
51. JIMENEZ: i.m. II. köt. 1-14. o.
52. DICCIONARIO ... II. köt. 342. o.
53. KONETZKE: i.m. 277. dok.
54. Uo. 178. és 278. dok.
55. JIMENEZ: i.m. I-köt. 342-351. o.
56. Uo. I. köt. 402-406. o.
57. Uo. II. köt. 233-241. o.
58. Uo. 181-204. o. I. köt.
59. Uo. I. köt. 181-204. o.
60. LIZÁRRAGA: i.m. 17-20., 93., 94., 96. fej.
61. JIMENEZ: i.m. II. köt. 33-45. o.
62. CIEZA DE LEÓN: i.m. CVII. fej.
63. SANTILLÁN: i.m. 104. pont, POMA DE AYALA: Nueva ...
81. o., CIEZA DE LEÓN: i.m. XXXII. fej.
64. JIMENEZ: i.m. I. köt. 181-204. o.
65. LIZÁRRAGA: i.m. CVIII. fej.
66. Id. BURGA: i.m.

67. CIEZA DE LEÓN: i.m.LXXI.fej.
68. JIMENEZ: i.m. II.köt. 218.o.
69. BURGA: i.m. 76-80.o.
70. LIZÁRRAGA: i.m.CVIII.fej.
71. BURGA: i.m. 65.o.
72. KONETZKE: i.m. 337.dok.
73. Uo. 244.dok.
74. Uo. 104.,178.,179.,205.,222.,274.,275.,278.,291.,309.,
339.,369.,427.,444.dok.
75. Uo. pl.275.,276.,277.,450.,471.dok.
76. Uo. 461.dok.
77. Uo. 420.,435.,449.dok., JIMENEZ: i.m.II.köt.205-231.o.
78. Idézi BURGA: i.m. 98.o.
79. ANDERLE: i.m. 78.o.

A bányászat

1. JIMENEZ: Relaciones ...I.köt.181-204.o.
2. Uo.155-165.o.
3. Uo.155-165.o., II.köt.16-30.o.
4. Uo. I.köt.155-165., 342-351., II.köt.169-182.o.
5. WITTMAN: Latin-Amerika ... 93.o.
6. Uo.
7. CAPOCHE: Relacion ...108-111.o.
8. KUKOVECZ: Potosi ... 41.o.
9. CAPOCHE: i.m.177.o.
10. JIMENEZ: i.m.I.köt.372-385.o.
11. WITTMAN: i.m.94.o.

12. LIZÁRRAGA; Descripción ... C.fej
13. CAPOCHE; i.m. 177.o.
14. JIMENEZ; i.m. I.köt,305-306.o.
15. KUKOVECZ; i.m. 62.o.
16. CAPOCHE; i.m. 79-102.o.
17. KUKOVECZ; i.m. 54.o.
18. Uo. 62.o.
19. L.Hanke előszava CAPOCHE; i.művéhez 41-68.o.
20. KUKOVECZ; i.m.63.o.
21. Uo. 69.o.
22. CAPOCHE; i.m.134-146.o.
23. KUKOVECZ; i.m.25.o.

Az ipar

1. JIMENEZ; Relaciones ... II.köt.169-182.o.
2. LIZÁRRAGA; Descripción ... XLIX.,LIII.,XLVIII.fej.
3. JIMENEZ; i.m. II.köt,205-232.o.
4. Uo. III.köt.125-135.o.
5. KONETZKE; Collección ... 469.dok.
6. WITTMAN; Latin-Amerika ...103.o.
7. JIMENEZ; i.m. II.köt.183-189.o.
8. LIZÁRRAGA; i.m. VI.fej.
9. JIMENEZ; i.m. II.köt.234-259.o.
10. KONETZKE; i.m.479.dok.
11. JIMENEZ; i.m.II.köt.234-259.o.
12. Uo. II.köt.169-182.o.
13. Uo.II.köt.265-299.o.

14. Uo. II.köt.33-45.,248-253.o.
15. OBEREM: Don Sancho ...222-225.o.
16. WITTMAN: i.m. 102.o.
17. KOSSOK: Feudalismus ... 105-130.o.
18. Ld. 15.sz. jegyzet
19. JIMENEZ: i.m. II.köt.169-182.o.
20. ORTIZ DE LA TABLA: Ei obraje ... 500-502.o.
21. JIMENEZ: i.m.II,köt.205-232.o.
22. Uo. II.köt.169.o.
23. Uo. II.köt.319.o.
24. ORTIZ DE LA TABLA: i.m.474-481.o.
25. Uo. 496-497.o.
26. JIMENEZ: i.m.II.köt.205-232.o.
27. ORTIZ DE LA TABLA: i.m. 485-487.o.
28. Uo. 490.o.
29. Uo. 491-495.o.
30. JIMENEZ: i.m. II.köt.205-232.o.
31. ORTIZ DE LA TABLA: i.m.505.o.

A kereskedelem

1. JIMENEZ: Relaciones ... II.köt.205-232.o.
2. Uo. II,köt.265-290.,291-306.,233-241.,248-253.o.
3. LIZÁRRAGA: Descripción ... XIV.,XVII.,XX.,LII.fej.
4. Uo. LXV., LXVI.fej.
5. JIMENEZ: i.m. I.köt. 181-204.o.
6. Uo.
7. Uo. 205-219.,226-236.,220-225.,237-248.o.

8. Uo. 166-175.o.
9. Uo. II.köt. 16-30.o.
10. Uo.342-351.o., CIEZA DE LEÓN: La Crónica ...XCIX.fej.
11. JIMENEZ: i.m. I.köt.372-385.o.
12. KUKOVECZ: Potosi ...83.o.
13. Uo. 83-84.o., JIMENEZ: i.m. II.köt.205-232.o.
14. LIZÁRRAGA: i.m. XXVII.fej.
15. JIMENEZ: i.m.I.köt.305-306.o.
16. Uo. II.köt. 218.o.
17. CIEZA DE LEÓN: i.m. XCIX.fej.
18. BURGA: De la encomienda ... 78-79.o.
19. JIMENEZ: i.m. II.köt. 254-259.o.
20. KONETZKE: Collección ...448.dok.
21. JIMENEZ: i.m.II.köt.205-232.o.
22. Uo., CIEZA DE LEÓN: i.m. XXVII.fej.
23. MACERA: Feudalismo ...8.o.
24. CAPOCHE: Relación ...76.o.
25. Id.21.sz.jegyzet
26. KUKOVECZ: i.m. 82.o.
27. JIMENEZ: i.m.I.köt. 372-385., II.köt.205-232.o.
28. Jól illusztrálja ezt a hatást Potosi évi fogyasztása,
amelyet a város 1603-ban készült leírásának szerzője
említ /JIMENEZ: i.m. I.köt.378-384.o./
50.000 fanega /775.000 l/ kukoricából készült chicha
91.250 fanega /14.143.750 l/ lisztből készült kenyér
50.000 korsó bor
50.000 spanyol juh
60.000 kosár koka

- 6.000 arroba /69.000 kg/ cukor
- 14.000 kosár aji /paprika/
- 3.000 arroba /34.500 kg/ szárított gyümölcs
- 2.000 korsó cukorszirup
- 20.000 db sajt
- 30.000 db sonka és szalonna
- 1.000 quintal /46.000 kg/ füge
- 6.000 arroba /69.000 kg/ sózott hal
- 2.000 kis korsó olajbogyó
- 8.000 korsó ecet
- 50.000 fanega /775.000 l/ kukorica
- 20.000 fanega /310.000 l/ chuño
- 40.000 fanega /620.000 l/ burgonya
- 40.000 fanega oca
- 100.000 db nagy zsák
- 18.000 pár cipő
- 21.900 csomag kártya
- 200 quintal /9.200 kg/ viasz
- 450 rabszolga
- 4.000 quintal /184.000 kg/ vas
- 54.700 quintal /2.516.200 kg/ szén
- 29. Vö. ANDERLE: Az államfejlődés ...292-300.o.
- 30. PACH: Közép-Kelet-Európa ...440.o.

A városok

1. LORANDI: "Horizontok" ...921-925.o., BOGLÁR: A prekolumbián ...497-523.o.
2. MÖRNER: Aspectos ...265-287.o.
3. CIEZA DE LEÓN: La Crónica ...XCII.fej.
4. Ld. A.Macierewicz térképét ANDERLE: Vihar ...32.o.
5. WYROBISZ: La ordenanza ... 11-12.o.
6. CIEZA DE LEÓN: i.m. VI.fej.
7. HARDOY-ARANOVICH: Escales ...345-383.o.
8. Vö. MÖRNER:i.m.265-266.o., WYROBISZ: i.m.21.o.
9. KONETZKE: Colección ...341.dok.
10. CIEZA DE LEÓN: i.m.LI.fej.
11. Uo. XCIV.fej.
12. KUKOVECZ: Potosi ...92.o.
13. KONETZKE: i.m.220.,263.,462.dok.
14. OBEREM: Don Sancho ...199-222.o.
15. JIMENEZ: Relaciones ...II.köt.183., I.köt.121-147.o.
16. Uo. II.köt.205-232.o.
17. KONETZKE: i.m.341.,449.dok.
18. Vö. A kereskedelem 11.sz.jegyzet
19. JIMENEZ: i.m.II.köt.205-232.o., KONETZKE: i.m.259.dok.
20. KUKOVECZ: i.m. 92.o.
21. JIMENEZ: i.m.II.köt.186-187.o.

A falu

1. LIZÁRRAGA: Descripción ...XVII-XX.fej.,LVII-LVIII.fej.
2. SOLANO: Política ... 7-29.o.
3. MÁLAGA MEDINA: Las reducciones ...823.o.
4. MÖRNER: Aspectos ...270-277.o.
5. MÁLAGA MEDINA: i.m.819.o., a redukciónk ismertetése uo.
824-840.o.
6. KONETZKE: Collección ...436.dok.
7. SOLANO: i.m.23-28.o.
8. SZAMARKINA: Obscsina ...67.o.
9. SOLANO: i.m.23-28.o.
10. MÁLAGA MEDINA: i.m.842.o.

Összefoglalás

1. Idézi MÖRNER: The Spanish ...209-210.o., SLICHER VAN BATH: Feudalismo ...23-25.o., FLAMARIÓN: Los modos ...91.o.
2. KOSSOK: Feudalismus ...105-130.o., MACERA: Feudalismo...
3-4.o.
3. KÁDÁR: Latin-Amerika ...11-37.o.
4. MARIÁTEGUI: Hét tanulmány ..., KEITH: Encomienda ...
5. KAY: Comparative ...69-98.o., SLICHER VAN BATH: i.m.
21-41.o.
6. WITTMAN: A latin-amerikai ...1328-1330.o.
7. FLAMARIÓN: i.m. 93-98.o.
8. ÁGH: A gyarmati ...6.,16.,19.o.
9. ANDERLE: Indián ..., Uó: A kurakák ..., Uó: Vihar ...

10. SLICHER VAN BATH: i.m.26.o.

11. KOSSOK: i.m.105-130.o.

12. ANDERLE: Vihar ...58-80.o.

B I B L I O G R Á F I A

Források

- ARRIAGA, Pablo José de: Extirpación de la idolatría del Peru. Biblioteca de Autores Españoles /BAE/ Madrid 1963.
- BETANZOS, Juan de: Suma y narración de los Incas. BAE Madrid 1963.
- CAPOCHE, Luis: Relación general de la Villa Imperial de Potosí. BAE Madrid 1959.
- CIEZA DE LEÓN, Pedro: La Crónica del Peru /h.n./ 1971.
- GARCILASO de la Vega, az Inka: Inkák és konkvisztádorok. Három krónika Budapest 1964.
- JIMENEZ de la Espada, Marcos: Relaciones geográficas de Indias. Peru. BAE Madrid 1965.
- KONETZKE, Richard: Collección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica I.köt. Madrid 1953.
- LIZÁRRAGA, Reginaldo de: Descripción breve de toda la tierra del Peru, Tucumán, Rio de la Plata y Chile. BAE Madrid 1968.
- MOLINA, el Almagrista, Cristóbal de: Relación de muchas cosas acaesidas en el Peru. BAE Madrid 1963.
- POMA DE AYALA, Felipe Guaman: Nueva corónica y buen gobierno /Selección/ Lima 1969.
- SANTILLÁN, Hernando de: Relación del origen, descendencia, politica y gobierno de los incas. BAE Madrid 1963.
- SZVET, Ja.M./szerk./: Putesesztviğa Hrisztofora Kolumba Moszkva 1961.

Feldolgozások

- ANDERLE Ádám: Indián polgári forradalom? Agrártörténeti Szemle, 1977. 3-4.
- ANDERLE Ádám: A kurakák szerepe a gyarmati társadalomban. Századok, 1978. 4.
- ANDERLE Ádám: Vihar a Sierrában. Budapest, 1981.
- ANDERLE Ádám: Az államfejlődés alternatívái az Andok-térségben a 19.század elején. Századok, 1982. 2.
- ANDERLE Ádám: Széttört Hispánia /Spanyolország a VIII-XV. században/ Szeged, 1982. Kézirat
- ÁGH Attila: A gyarmati kapitalista termelési mód a 16-19. században. Melléklet a Világosság 1982.juliusi számához
- BAUTIER, H.R.: A középkori Mediterráneum főbb politikai és gazdasági kérdései. In: Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései III. Bp. 1970.
- BOGLÁR Lajos: A prekolumbián magaskulturák kialakulásához: Chavin civilizációja. In: Ótársadalom és ázsiai termelési mód. Bp. 1982.
- BURGA, Manuel: De la encomienda a la hacienda capitalista. Lima, 1976.
- CROW, John A.: The Epic of Latin America. New York, 1946.
- DICCIONARIO de historia de España I-III. Madrid 1968-69.
- DOLLFUS, Oliver: A trópusi Andok: változékony mozaik. Annales, 1978. 5-6.
- FLAMARIÓN S.Cardoso, Ciro: Los Modos de Producción Coloniales: Estado de la Cuestión y Perspectiva Teórica. Estudios Centroamericanos, 1975. jan.-ápr.

- HARDOY, Jorge E. - ARANOVICH, Carmen: Escales y funciones urbanos de la América Española hacia 1600.
- In: Estudios sobre la ciudad Iberoamericana. Madrid 1975.
- HARDOY, Jorge E.: La forma de las ciudades coloniales en la América Española. In: Estudios ...
- KAPSOLI Escudero, Wilfredo: Movimientos campesinos en el Peru colonial. Realidad, 1972. 1.
- KAY, Cristóbal: Comparative Development of the European Manorial System and the Latin American Hacienda System. The Journal of Peasant Studies, 1974.oct.
- KÁDÁR Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. Bp.1977.
- KEITH, Robert G.: Encomienda, Hacienda and Corregimiento in Spanish America: A Structural Analysis. The Hispanic American Historical Review /HAHR/ 1971.aug.
- KORSZUNSZKIJ, A.R.: A feudális viszonyok fejlődése a gót Hispániában. In: Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései II. Bp.1965.
- KOSSOK, Manfred: Feudalismus und Kapitalismus in der Kolonialgeschichte Lateinamerikas. In: Asien, Afrika, Lateinamerika, Bd.1. Heft 2. Berlin, 1973.
- KUKOVECZ György: Potosí. A gyarmati társadalom néhány problémája a bányavárosban. Szeged, 1973. Kézirat
- LOCKHARDT, James: Encomienda and Hacienda: The Evolution of the Great Estate in Spanish Indies. HAHR 1969.aug.
- LORANDI, Ana Maria: "Horizontok" az Andokban: egy modell kritikája. Annales, 1978. 5-6.
- MACERA, Pablo: Feudalismo colonial americano: el caso de las haciendas peruanas. Act.Univ.Szeged. t.XXXV. 1971.-

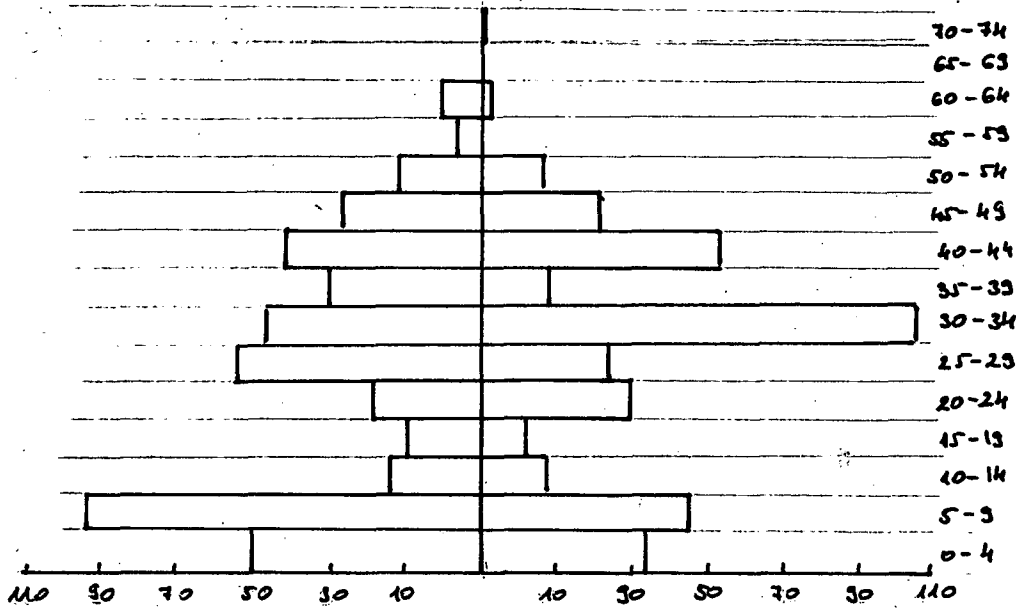
- MALAGA Medina, Alejandro: Las reducciones en el Peru durante el gobierno del virrey Francisco de Toledo.
In: Anuario de estudios americanos /AEA/ Sevilla, 1974.
- MALOWIST, Marian: A korai gyarmatosító jellegű expanziók társadalmi indokai. In: Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései. III. Bp.1970.
- MARIÁTEGUI, José Carlos: Hét tanulmány a perui valóságról
Bp. 1977.
- MARX, Karl: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai
MEM 46/I. Bp.1972.
- MORSE, Richard M.: Introducción a la historia urbana de Hispanoamérica. In: Estudios sobre la ciudad Iberoamericana. Madrid, 1975.
- MÖRNER, Magnus: Análisis crítico de un grupo de leyes indias. Historia /Chile/, 1969.8.
- MÖRNER, Magnus: Aspectos sociorraciales del proceso de poblamiento en la Audiencia de Quito durante los siglos XVI y XVII. In: Homaje a José Maria de la Peña y Camara, Madrid, 1969.
- MÖRNER, Magnus: Problemas y controversias en torno a la "hacienda" hispanoamericana del siglo XVII. AEA 1971.
- MÖRNER, Magnus: The Spanish American Hacienda: A Survey of Recent Research and Debate. HAHR 1973.máj.
- MURRA, John V.: Háboru és lázadások az inka állam expanziója idején. Annales 1978.5.
- NÚÑEZ, Lautaro: Egy völgy ezeréves fejlődése: a népesség és az erőforrások Tarapacában. Annales 1978.5-6.

- OBEREM, Udo: Don Sancho Hacho, ein cacique mayor des 16. Jahrhunderts. In: Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, Bd.IV. Köln, 1967.
- ORTIZ De La Tabla, Javier: El obraje ecuatoriano. Revista de Indias, 1977.jul.-dec.
- PACH Zsigmond Pál: Közép-Kelet-Európa és a világereskedelem az ujkor hajnalán. Századok 1982.3.
- RAMOS Peres, Demetrio: La doble fundación de las ciudades y las "huestas". In: Estudios sobre la ciudad Iberoamericana. Madrid 1975.
- SLICHER VAN BATH, B.H.: Feudalismo y capitalismo en América Latina. BELC. 1974.dec.
- SOLANO, Francisco de: Política de concentración de la población indígena: objetivos, proceso, problemas, resultados. Revista de Indias, 1976.jul.-dec.
- SALOMON, Frank: Vertikális politikai rendszerek az inka birodalom határmenti területein. Annales 1978.5-6.
- SZEROV, SZ.Ja.: Etnoszocialnűje gruppü v kolonialnom Peru. Kézirat
- SZAMARKINA, I.K.: Obscsina v Peru. Moszkva, 1974.
- WITTMAN Tibor: A latin-amerikai "feudalizmus" kialakulásának vitás kérdései. Századok 1972.6.
- WITTMAN Tibor: Latin-Amerika története. Bp.1978².
- WYROBISZ, Andrzej: La ordenanza de Felipe II. del año 1573 y la construcción de ciudades coloniales españoles en la América. Estudios Latinoamericanos, Wroclaw stb, 1980.

M E L L É K L E T E K

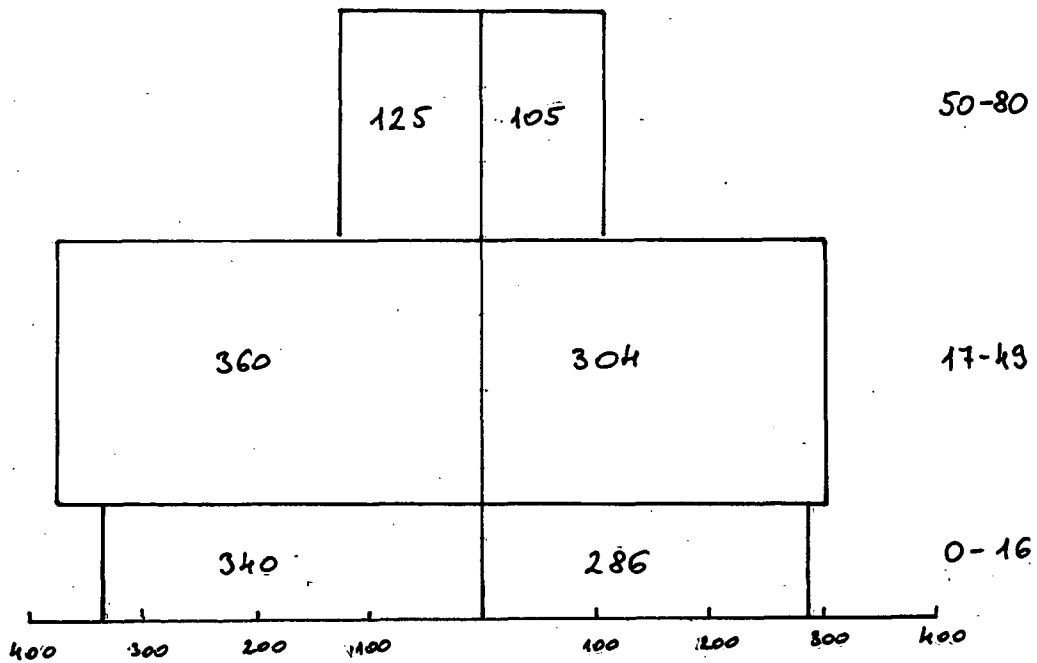
I. Néhány település életkor szerinti megoszlása Peruban a XVI. század végén

1. Cherrepe

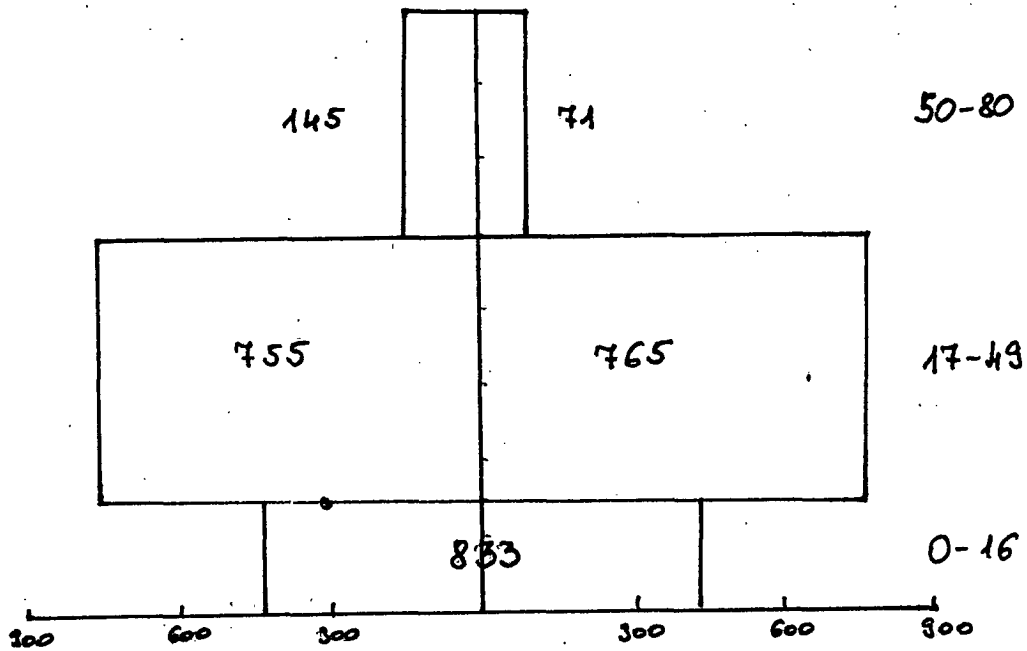
1d. BURGA 65.o.

2. Pallatanga

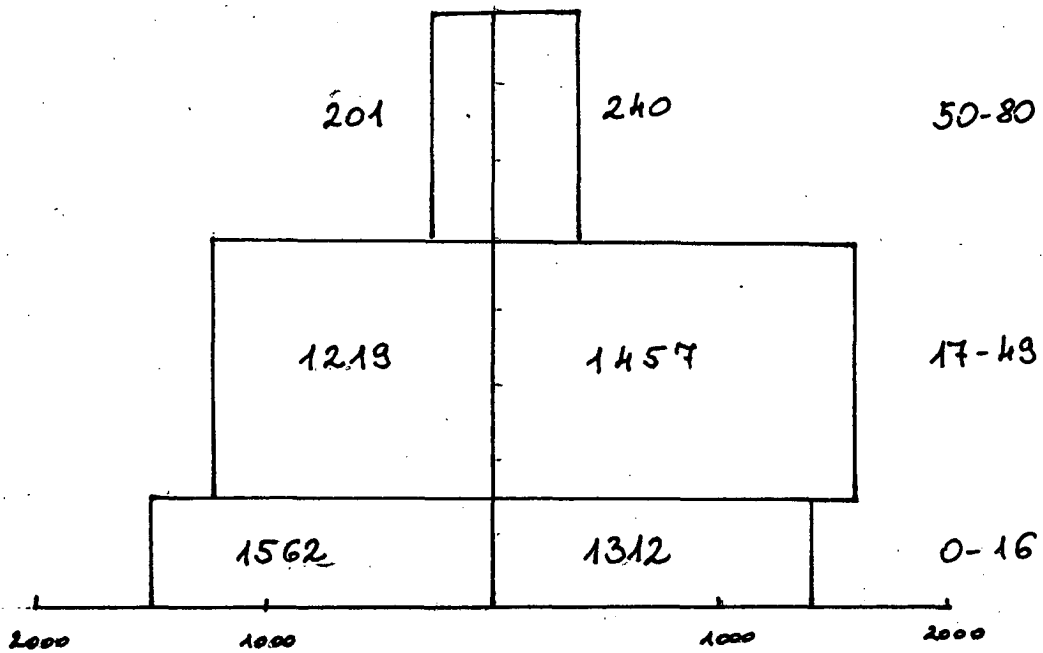
JIMENEZ II. köt. 258.o. alapján

3. Tomàbela

JIMENEZ II. köt. 259.o. alapján

4. Miguel de Sandoval encomiendái

JIMENEZ II. köt. 256.o. alapján

II. A Perui Alkirályság ipara a XVI. század végén

